

Algemeen ambtsbericht Rwanda

oktober 2002

Directie Personenverkeer, Migratie- en Vreemdelingenzaken
Afdeling Asiel- en Migratiezaken
Den Haag
070-348 56 12

1 november 2002

	<i>Pagina</i>
1	Inleiding 4
2	Landeninformatie 5
2.1	Basisgegevens 5
2.1.1	Land en volk 5
2.1.2	Geschiedenis 6
2.1.3	Mensenrechtenschenders ten tijde van de genocide 19
2.1.4	Staatsinrichting 21
2.2	Politieke ontwikkelingen 22
2.3	Veiligheidssituatie 32
2.4	Sociaal-economische situatie 38
2.5	Samenvatting 40
3	Mensenrechten 42
3.1	Juridische context 42
3.1.1	Internationale verdragen en protocollen 42
3.1.2	Nationale wetgeving 42
3.2	Toezicht 43
3.3	Naleving en schendingen 46
3.3.1	Vrijheid van meningsuiting 47
3.3.2	Vrijheid van vereniging en vergadering 49
3.3.3	Vrijheid van godsdienst 52
3.3.4	Bewegingsvrijheid 53
3.3.5	Rechtsgang 55
3.3.6	Arrestaties en detenties 61
3.3.7	Mishandeling en foltering 64
3.3.8	Verdwijningen 65
3.3.9	Buitengerechtelijke executies en moorden 65
3.3.10	Doodstraf 65
3.4	Positie van specifieke groepen 66
3.4.1	Vrouwen 66
3.4.2	Minderjarigen 69
3.4.3	Homoseksuelen 71
3.4.4	Dienstplichtigen 71
3.4.5	Hutu - Tutsi 73
3.4.6	Twa 76
3.4.7	(Vermeende) tegenstanders van de regering 76
3.5	Samenvatting 78
4	Migratie 80
4.1	Migratiestromen 80
4.2	Minderjarigen 82
4.3	Activiteiten van internationale organisaties 84

4.4	Beleid andere Europese landen	85
4.5	Samenvatting	86
5	Samenvatting	87
	BIJLAGE 1 Literatuurlijst	89
	BIJLAGE 2 Politieke partijen	93
	BIJLAGE 3 Bestuurlijke indeling Rwanda	95
	BIJLAGE 4 Kaart van Rwanda	96
	BIJLAGE 5 Hutu - Tutsi	97

1 Inleiding

In dit rapport wordt de actuele situatie in Rwanda beschreven, evenals de recente ontwikkelingen van december 2001 tot eind oktober 2002, voor zover deze van belang zijn voor de beoordeling van asielaanvragen en het vaststellen van de mogelijkheid van terugkeer van afgewezen asielzoekers uit dat land. Het is een actualisering van het ambtsbericht van december 2001, met kenmerk DPV/AM-729607.

Het rapport begint, in hoofdstuk 2, met een beschrijving van land, bevolking en geschiedenis, gevolgd door een overzicht van de recente politieke ontwikkelingen, de veiligheidssituatie en de sociaal-economische achtergronden van de huidige situatie. In hoofdstuk 3 wordt ingegaan op de huidige mensenrechtensituatie in Rwanda, waarbij ook aandacht wordt besteed aan de positie van enkele specifieke groepen. Vervolgens worden in hoofdstuk 4 de bestaande migratiestromen beschreven, alsmede de opvang van binnenlands ontheemden en de activiteiten van internationale organisaties in Rwanda. Ook wordt het beleid van enkele landen van de Europese Unie betreffende asielzoekers uit Rwanda weergegeven. Het rapport wordt afgesloten met een samenvatting, in hoofdstuk 5, en een literatuurlijst, in bijlage. De overige bijlagen behandelen de politieke partijen, de bestuurlijke indeling en de ontstaansgeschiedenis van de verdeling Hutu - Tutsi in Rwanda. Ook vindt u hier een kaart van Rwanda.

Bij de opstelling van het rapport is gebruik gemaakt van vertrouwelijke rapportages van de Nederlandse ambassades in de regio en in andere westerse landen. Ook zijn de bevindingen van een medewerker van het ministerie van Buitenlandse Zaken tijdens een dienstreis naar Rwanda in augustus 2002 in dit bericht verwerkt. Bovendien is gebruik gemaakt van rapportages van andere EU-landen, VN-organisaties, niet-gouvernementele organisaties (ngo's) en berichtgeving in de media. Daar waar naar openbare bronnen wordt verwezen, zijn vaak ook vertrouwelijke bronnen gebruikt.

Voor een overzicht van de openbare bronnen wordt verwezen naar de literatuurlijst.

2 Landeninformatie

2.1 Basisgegevens

2.1.1 Land en volk

De Republiek Rwanda onderscheidt zich zowel door de geringe oppervlakte als door de hoge bevolkingsdichtheid. Op een oppervlakte van 26.338 km² wonen naar schatting 8,3 miljoen mensen (2001), waarvan 500.000 (1997) in de hoofdstad Kigali.¹ In 1994 leidden politiek en etnisch geweld tot de dood van circa 800.000 mensen en de vlucht uit het land van naar schatting twee miljoen mensen. Sindsdien is het grootste deel van de vluchtelingen van 1994 teruggekeerd naar Rwanda, evenals ongeveer 700.000 Tutsi die in de decennia vóór 1994 uit Rwanda naar Uganda gevlucht waren. De bevolking bestaat uit circa 85% Hutu, circa 14% Tutsi en circa 1% Twa. In deze verhoudingen is nauwelijks verandering gekomen door de genocide van 1994.

De officiële talen zijn het Kinyarwanda (een Bantu taal die verwant is aan het Kirundi, de taal van Burundi), het Frans en het Engels (met name gesproken door Tutsi die zijn teruggekeerd uit Uganda). Kinyarwanda wordt door iedereen gesproken. Frans en Engels zijn tweede talen, die in het middelbaar en hoger onderwijs worden gebruikt, hoewel dit in de praktijk afhangt van de beschikbaarheid van leerkrachten. Swahili is de taal van de handel. Deze taal wordt vaak door moslims gesproken, met name in Kigali, maar ook in andere steden. Ook spreken vele na 1994 teruggekeerde Tutsi Swahili, naast Kinyarwanda.

Het grootste gedeelte van Rwanda is heuvelachtig. In het noordwesten worden de heuvels naar de Virunga bergen toe bergachtiger. Het land ligt net ten zuiden van de evenaar en heeft een tropisch klimaat. Het regenseizoen duurt van half oktober tot begin december, en de belangrijkste oogsten volgen dan in januari. Vervolgens is het droog tot aan de kleinere regens in maart en april, waarna de tweede oogst volgt in juli en augustus.

Ongeveer 75% van het land is geschikt voor landbouw. Een groot deel van het land wordt te intensief bebouwd en bodemuitputting is sinds tientallen jaren een probleem.²

¹ Economist Intelligence Unit (EIU), *Rwanda Country Profile 2001* (Londen, 2001), p.4

² Economist Intelligence Unit (EIU), *Rwanda Country Profile 2001* (Londen, 2001), p.4

2.1.2 Geschiedenis

Sinds de koloniale periode leidde de strijd om de macht, die voornamelijk langs etnische lijnen tussen Hutu en Tutsi werd uitgevochten, enkele malen tot heftige botsingen tussen beide bevolkingsgroepen. Dit ging gepaard met massamoorden en grote aantallen, aanvankelijk Tutsi, maar later ook Hutu, vluchtelingen naar de buurlanden Uganda, Tanzania, Burundi en het toenmalige Zaïre.

In deze paragraaf wordt een chronologische beschrijving gegeven van de ontwikkelingen die tot de genocide van 1994 leidden. Daarbij wordt ingegaan op etnische (de verhoudingen tussen Hutu en Tutsi), sociaal-economische (een tekort aan bebouwbaar land in een dichtbevolkt land als Rwanda) en bestuurlijke (Rwanda is na de onafhankelijkheid een sterk gecentraliseerde staat gebleven) factoren, die de genocide mogelijk maakten.

Daarnaast wordt ingegaan op de erfenis die de genocide heeft nagelaten, namelijk enorme aantallen genocide-verdachten en een vernietigd rechtssysteem; de aanwezigheid van het Rwandese leger en de Rwandese rebellen in de DR Congo; onverminderde druk op de beschikbare hoeveelheid land en huisvesting; een nog onvolledig verzoeningsproces en angst voor een nieuwe genocide, met als gevolg daarvan beperking van de politieke vrijheid.

Ontstaan van de machtsverhoudingen

Vanaf de vijftiende eeuw waren Tutsi koningen begonnen de Tutsi gebieden te verenigen en hun monarchie uit te breiden, tot die ongeveer het huidige Rwanda omvatte. De koningen hadden echter niet veel invloed in het noorden, waar traditionele Hutu leiders een zekere onafhankelijkheid wisten te bewaren. In de koloniale periode maakte Rwanda aanvankelijk deel uit van Duits Oost-Afrika, maar na de nederlaag van Duitsland in de Tweede Wereldoorlog werd het land (samen met Burundi) door de Volkerenbond in beheer gegeven aan België. Bestuurlijke hervormingen door de Belgische autoriteiten leidden tot een sterke bevoordeling van Tutsi in het lokale bestuur. In 1950 vonden beperkte democratische hervormingen plaats.

Uitbarstingen van etnisch geweld tussen 1959 en 1990

Toen in 1959³ de toenmalige (Tutsi) koning stierf, en werd opgevolgd door Kigeri V, was dit aanleiding voor de oprichting van twee politieke partijen. De monarchisten vormden de *Union Nationale Rwandaise*, terwijl een Hutu leider de *Mouvement Démocratique Républicain-PARMEHUTU*⁴ (MDR-P) oprichtte. Deze politieke veranderingen leidden tot spanningen die zich vertaalden in geweld, met als gevolg duizenden, meest Tutsi, doden en de vlucht van ongeveer 300.000 Tutsi naar Burundi en Uganda. De MDR-P won vervolgens de gemeentelijke

³ Rwanda viel toen nog onder het beheer van België.

⁴ PARMEHUTU = Parti de l'Emancipation du Peuple Hutu

verkiezingen van 1960, hetgeen leidde tot nieuwe politiek geïnspireerde etnische moorden en de vlucht van Tutsi.

In 1961 wierp de MDR-P de monarchie omver.⁵ In 1962 verwierf de republiek volledige onafhankelijkheid. Grégoire Kayibanda werd de eerste president. De parlementsverkiezingen van 1963 werden gewonnen door de MDR-P. Invallen door Tutsi vluchtelingen leidden in de jaren 1963-1965 sporadisch tot ernstig geweld tussen de Hutu meerderheid en hun vroegere overheersers, de Tutsi. Tegelijkertijd kwam de macht over de staat in toenemende mate in handen van Hutu uit de centrale provincie Gitarama, waardoor spanningen ontstonden tussen deze Hutu en de traditionele Hutu leiders in het noorden. In 1973 voerde de legerleider generaal-majoor Juvénal Habyarimana met succes een staatsgreep uit. Habyarimana was een Hutu, die banden had met het noorden van Rwanda. De staatsgreep leidde opnieuw tot politiek geweld, met ongeveer 100.000 doden als gevolg. Onder de doden waren prominente aanhangers van de MDR-P, maar de meesten waren Tutsi burgers. Tienduizenden Tutsi vluchtten naar Burundi en Uganda.

Habyarimana ontbond het parlement, verbood de MDR-P en richtte de *Mouvement Révolutionnaire National pour le Développement* (MRND) op. In 1978 voerde Habyarimana een burgerbestuur in onder een éénpartijbewind, en in 1981 stelde hij een wetgevende raad in, genaamd de *Conseil National de Développement* (CND). De macht bleef berusten bij Habyarimana en de MRND.

De genocide van 1994

In 1990 vielen Tutsi vluchtelingen die in Uganda deel hadden uitgemaakt van Museveni's *National Resistance Army* (NRA), onder de naam *Rwandan Patriotic Front* (RPF), Rwanda binnen in een poging om de macht te winnen. Gedurende 1991 en 1992 veroverde het RPF grote gebieden in de noordelijke provincies Ruhengeri en Byumba. Duizenden slachtoffers vielen aan beide zijden, en honderduizenden Hutu vluchtten naar het regeringsgebied. In 1993 trok het RPF op tot 70 km van Kigali.

Onderhandelingen leidden tot de Arusha-akkoorden van 1993. Overeengekomen werd onder meer dat een overgangsregering gevormd zou worden waarin RPF-leden sleutelposities zouden krijgen, en dat het Rwandese leger en het RPF een nieuw nationaal leger zouden vormen met een ongeveer gelijke bijdrage van beide. Het RPF zou 600 man legeren in Kigali (hetgeen gebeurde in december 1993). De veiligheidssituatie bleef echter fragiel, met geweldsuitbarstingen in Kigali en Butare. Beide partijen drongen aan op steun vanuit de VN. Op 5 oktober 1993 keurde de VN de oprichting van de *UN Assistance Mission to Rwanda* (UNAMIR) van 2.500 man, met als mandaat onder meer het controleren van de naleving van de wapenstilstand en het bijdragen aan de veiligheid in Kigali.

⁵

Koning Kigeri V vluchtte naar het buitenland (uiteindelijk de VS)

De uitvoering van de akkoorden van Arusha liep vertraging op, daar zij onaanvaardbaar waren voor machtige facties binnen de MRNDD⁶, die verlies van hun macht vreesden evenals mogelijke vervolging. Pas op 5 januari 1994 werd Habyarimana benoemd tot president van de overgangsregering. Enkele MRNDD-leden richtten de extreme Hutu partij *Coalition pour la Défense de la République* (CDR) op. Habyarimana deed zijn uiterste best het CDR opgenomen te krijgen in de overgangsregering, maar alle andere partijen verwierpen deze optie. Tegen april 1994 raakten Habyarimana's mogelijkheden om de installatie van een overgangsregering nog langer tegen te houden, uitgeput.

Op 6 april 1994 werd het vliegtuig waarin Habyarimana, samen met de Burundese president Ntaryamira, terugkeerde naar Kigali neergeschoten, waarbij alle inzittenden omkwamen. Onmiddellijk hierna begon de presidentiële garde met het vermoorden van oppositie-politici.

In de genocide die volgde, werd in de loop van enkele maanden zo'n tweederde (500.000 personen) van de Tutsi bevolking die zich nog in Rwanda bevond, omgebracht. Ook gematigde Hutu die zich tegen de genocide verzetten werden gedood (naar schatting tenminste 200.000 personen). In de twee noordwestelijke provincies, Gisenyi en Ruhengeri, waar Hutu extremisten grote invloed hadden, vonden relatief weinig moordpartijen plaats daar de meeste Tutsi al gevlucht waren.⁷

De genocide werd georganiseerd door de kringen rond de overleden president Habyarimana en was vanaf het begin van de jaren negentig voorbereid door een haatcampagne tegen Tutsi en tegen Hutu politieke tegenstanders, waarbij gebruik werd gemaakt van aanslagen (onder andere door gewapende jongeren vleugels van politieke partijen, zoals de *Interahamwe*, de militie van Habyarimana's MRNDD) en giftige propaganda (onder meer via de krant Kangura⁸ en vanuit de in 1993 opgerichte *Radio-Télévision Libre des Milles collines / RTL*M). De beslissing de genocide te starten werd genomen door een kleine groep militairen, ambtenaren,

⁶ De MRND, die tot 1991 de enige officiële partij van Rwanda was, veranderde na de invoering van het meerpartijensysteem in 1991 zijn naam naar MRNDD, waarbij de toegevoegde D voor 'Democratie' stond.

⁷ Alan J. Kuperman, 'Rwanda in Retrospect' *Foreign Affairs*, Volume 79 No. 1, p. 98-100. Schattingen over het totaal aantal doden in de genocide lopen aanzienlijk uiteen, van 500.000 tot een miljoen. De meeste schattingen in de media liggen dicht bij de 500.000, terwijl internationale ngo's die in Rwanda onderzoek hebben gedaan rond de één miljoen aanhouden (Jeremy Sarkin, 'The necessity and challenges of establishing a Truth and Reconciliation Commission in Rwanda' *Human Rights Quarterly*, vol. 21, no. 3 (augustus 1999), p. 767).

⁸ De eigenaar en hoofdredacteur van Kangura, Hassan Ngeze, gebruikte deze krant vanaf midden 1990 om haatdragende boodschappen uit te dragen. De krant, die in het Kinyarwanda verscheen, was bijzonder populair en heeft zeker bijgedragen tot het aanwakkeren van de haat onder extreme Hutu tegen de Tutsi (zie: African Rights, *Rwanda: death, despair and defiance* (London, herziene versie 1995), p. 70-75)

politici en zakenmensen⁹. In feite werd de (politieke, bestuurlijke en militaire) organisatie van de staat gebruikt om de genocide uit te voeren.¹⁰

De VN-Veiligheidsraad was enkele maanden eerder geïnformeerd over de plannen voor de genocide, maar greep niet in. In april 1994 trok de VN haar troepen terug, op 270 man na.¹¹

Op 8 april 1994 vormde zich een nieuwe regering onder leiding van president Theodore Sindikubwabo van de MRND, en premier Jean Kambanda van de MDR. De wettigheid van de nieuwe regering werd onmiddellijk aangevochten door het RPF en later door facties van de regeringspartijen. Het RPF hervatte zijn offensief en trok op naar Kigali. Het RPF voerde in zijn opmars wraakacties uit tegen Hutu burgers. De VN bleek niet in staat voldoende troepen te mobiliseren voor de bescherming van vluchtelingen. Daarop lanceerde de Franse regering in juni 1994 *Opération Turquoise*, met officieel als doel vluchtelingen te beschermen. De Fransen creëerden in de zuidwestelijke driehoek van het land een tijdelijke 'veilige zone' waar inderdaad bescherming werd geboden aan vluchtelingen. Deze operatie had eveneens tot gevolg dat de machtsovername door het RPF vertraagd werd. Onder andere via deze zone zijn zo'n twee miljoen Hutu gevlucht naar (het toenmalige) Zaïre. Ook een groot aantal daders van de genocide wist op deze wijze aan berechting te ontsnappen.

Regering van nationale eenheid

Op 19 juli 1994 nam het RPF de macht over in Kigali. Met deze machtsovername kwam een einde aan de genocide. Pasteur Bizimungu, een Hutu en vooraanstaand lid van het RPF¹², werd benoemd tot president. Een nieuwe regering van nationale eenheid werd gevormd, met Faustin Twagiramungu (MDR) als premier. De meerderheid van de kabinetszetels werd toegewezen aan RPF-leden. Paul Kagame werd vice-president en tevens minister van Defensie. De overige zetels gingen naar leden van de vier oppositiepartijen die ook in 1992-1994 al deel hadden

⁹ Deze kleine groep behoorde niet uitsluitend tot de naaste omgeving van Habyarimana, in Rwanda ook wel *akazu* genoemd. De leiders van de samenzwering lijken eerder enigszins van Habyarimana verwijderd te zijn geraakt, nadat zij vroeger dichtbij hem gestaan hadden. In het algemeen schijnen zij dichtbij de andere kant van de *akazu*, namelijk de kringen rond de vrouw van Habyarimana en haar zwagers te hebben gestaan (zie: Gérard Prunier, *The Rwanda crisis 1959-1994, history of a genocide* (London, 1995), p. 242)

¹⁰ Human Rights Watch (HRW), *Leave none to tell the story. Genocide in Rwanda*, (New York, 1999), p. 3-10, 222-237

¹¹ In december 1999 kwam in opdracht van secretaris-generaal Kofi Annan een onafhankelijk rapport uit over de gebeurtenissen in de aanloop naar de genocide. De conclusie van dit rapport was dat de Verenigde Naties onvoldoende hadden gedaan om de genocide te voorkomen en te stoppen. Annan erkende namens de VN deze conclusie en betuigde spijt. SG/SM/7263 AFR/196

¹² Naar ideologie is het RPF een etnisch neutrale partij.

uitgemaakt van de regering.¹³ De nieuwe regering gaf aan dat zij zich zou houden aan de akkoorden van Arusha en zichzelf dan ook beschouwde als overgangsregering. De MRNDD en de CDR werden echter uitgesloten van deelname in de regering vanwege hun aandeel in de genocide. De regering werd in september 1994 erkend door de Europese Unie (EU).

De nieuwe regering riep alle vluchtelingen op terug te keren naar Rwanda en te helpen de economie weer op te bouwen. In de periode 1994 - eind 1996 keerde een groot aantal vluchtelingen naar Rwanda terug, waaronder Rwandezen die vóór 1994 het land ontvlucht waren (met name Tutsi uit Uganda) alsook het grootste deel van de in 1994 gevluchte Rwandese Hutu. Deze laatsten keerden terug ondanks enerzijds intimidatie in de DR Congo door leden van het voormalige Rwandese leger, de *Forces Armées du Rwanda* (FAR), en *Interahamwe*, en anderzijds angst voor het *Rwandan Patriotic Army* (RPA).

Het RPF had in de eerste maanden na de machtsovername toegelaten, dat zijn soldaten in het gehele land op grote schaal willekeurig ongewapende burgers doodden.¹⁴ Ook later nog verloren duizenden het leven, bijvoorbeeld bij de ontruiming in 1995 van Kibeho-kamp in het zuiden van Rwanda. Overigens verliep de ontruiming van het merendeel van de kampen voor binnenlands ontheemden rustig.¹⁵

In de jaren na de genocide hergroepeerden leden van het ex-FAR en de *Interahamwe* zich in de vluchtelingenkampen in Zaïre en Tanzania en voerden zij aanvallen uit op Rwandees grondgebied. Het RPA antwoordde met hardhandige tegenaanvallen.

Een politieke crisis ontstond in augustus 1995, omdat premier Twagiramungu ontevreden was over de wijze waarop zijn regering de bepalingen met betrekking tot het delen van de macht, zoals die waren opgenomen in de akkoorden van Arusha, uitvoerde. De premier kritiseerde ook het herhaaldelijk gebruik van geweld door de veiligheidstroepen bij de aanpak van het ontheemdenprobleem. Twagiramungu en vier andere ministers werden daarop vervangen, en bij een kabinetswijziging eind augustus 1995 werd Pierre Célestin Rwigyema van de

¹³ De MDR (Mouvement Démocratique Républicain), de PL (Parti Libéral), de PSD (Parti Social-Démocrate) en de PDC (Parti Démocratique Chrétien)

¹⁴ Schattingen spreken van 30.000 doden, die met name vielen in Kibungo en Gitarama.

¹⁵ De RPF verzette zich tegen de aanwezigheid van Kibeho-kamp (opgericht door de Fransen in de Zone Turquoise, en in stand gehouden door de VN: het RPF was beiden niet positief gezind gezien de ervaringen tijdens de genocide), en er waren aanwijzingen dat er genocideverdachten aanwezig waren. In het algemeen gesproken was dit kamp een verzetshaard tegen het nieuwe regime en werd er binnen de kamporganisatie propaganda verspreid tegen het nieuwe regime. De ontruiming van het kamp vond plaats met disproportioneel veel geweld. De schattingen van het aantal doden lopen sterk uiteen. Mensenrechten organisaties schatten nu dat ongeveer duizend mensen zijn omgekomen.

MDR, de vroegere minister van Onderwijs, benoemd als de nieuwe premier. In de nieuwe ministerraad hadden, evenals in de ministerraad van Twagiramungu, vertegenwoordigers van beide etnische groepen en vier politieke partijen¹⁶ (naast het RPF) zitting.

Rwanda in de DR Congo, onrust in Noordwest-Rwanda

Vanaf eind 1996 steunde Rwanda de opmars van Zaïrese opstandelingen, verenigd in de *Alliance des Forces Démocratiques pour la Libération du Congo* (AFDL) onder leiding van Laurent Kabila, om de Zaïrese regering Mobutu omver te werpen.¹⁷ Bij deze opmars werden de bewoners (zowel ongewapende burgers als ex-FAR en *Interahamwe*) van de vluchtelingenkampen in Oost-Zaïre uiteengejaagd, en werden velen vermoord. Binnen enkele maanden kwamen 1,2 miljoen Rwandese vluchtelingen uit Zaïre gedwongen of vrijwillig terug naar Rwanda. Tegelijkertijd dwong de Tanzaniaanse overheid 500.000 vluchtelingen terug te keren naar Rwanda.

Onder de terugkeerders bevonden zich tienduizenden ex-FAR en *Interahamwe*, die in Noordwest Rwanda onmiddellijk gericht tegenstanders (Tutsi en gematigde Hutu) begonnen te doden. In mei 1997, na de val van Mobutu in Zaïre, ontwikkelde deze opstand in Rwanda zich tot een bedreiging voor het Rwandese bewind. De leiders van de opstand waren soldaten van het ex-FAR, die behoorden tot het *Armée pour la Libération du Rwanda* (ALIR), de gewapende vleugel van het *Peuple Armée pour la Libération du Rwanda* (PALIR); de manschappen bestonden uit ex-FAR-soldaten, leden van de *Interahamwe*, vroegere vluchtelingen die waren getraind in de kampen in Zaïre en nieuwe rekruten uit de bevolking van Noordwest-Rwanda.¹⁸

Aanvankelijk verliep de strijd in Noordwest-Rwanda in het nadeel van het leger. De militie mengden zich onder de burgerbevolking, die (voor een deel) gedwongen werd met hen samen te werken. Een keiharde aanpak door het regeringsleger was het gevolg, waarbij de burgerbevolking niet werd ontzien.¹⁹ Bij de onderdrukking van deze opstand doodden RPA-troepen tienduizenden ongewapende burgers.²⁰ Het geweld joeg zeker 600.000 burgers op de vlucht, die tenminste een half jaar lang rondzwierven.

¹⁶ Dit waren MDR, PL, PSD en PDC

¹⁷ Deze periode wordt 'de eerste rebellie in de DR Congo' genoemd. In mei 1997 vluchtte Mobutu en nam Kabila het presidentschap over.

¹⁸ African Rights, *Rwanda, the Insurgency in the Northwest* (z.j.)

¹⁹ *Het Grote Merengebied; een regionaal perspectief*, verslag van een missie van leden van de Tweede Kamer en kerkelijke organisaties naar het Grote Merengebied in Afrika (augustus 1999), p. 20 e.v.

²⁰ Human Rights Watch (HRW), *Rwanda: the search for security and human rights abuses* (april 2000)

Eind 1997 echter wijzigde de Rwandese overheid haar strategie in een meer politieke en sociale aanpak, die binnen een jaar de opstand brak. De overheid riep de hulp in van Hutu leiders in het noordwesten voor de nieuwe aanpak: scheiding van militieleden en burgers, hulp aan teruggekeerden en ontheemden, tegengaan van vergelding tegen de duizenden die zich van de militias afkeerden, inschakelen van burgers en lokale leiders tegen de opstandelingen, oprichting en training van *local defence forces* (LDF; zie ook § 2.3 Veiligheidssituatie) en met name integratie van ex-FAR-soldaten in het RPA en inzet van deze soldaten in het noordwesten.²¹ Ook dwong de regering honderdduizenden burgers zich in kampen, onder toezicht, te vestigen.²² Deze strategie had als resultaat dat de meeste ex-FAR/*Interahamwe* militias de DR Congo²³ ingedreven werden.

De opstand in Noordwest-Rwanda werd in toenemende mate bedwongen, mede doordat de aanvoerlijnen van de militias werden verstoord. Het conflict met de ex-FAR/*Interahamwe* verplaatste zich daarop naar de DR Congo. Het aan Rwandese militairen toegeschreven brute optreden in Oost-Congo leidde tot toenemende anti-Rwandese (met name anti-Tutsi) gevoelens onder de bevolking van Oost-Congo.²⁴ Dit had ook negatieve gevolgen voor de Banyamulenge, Tutsi die reeds generaties lang in Zaïre woonden. Ook op de Rwandese Hutu vluchtelingen werd druk uitgeoefend, mede door lokale Congolese autoriteiten, om terug te keren naar Rwanda.

De opstand in het noordwesten van Rwanda heeft naar schatting 150.000 doden gekost door geweld en door uithongering of ziektes, op een totale bevolking in deze regio van 1,5 miljoen.²⁵

In 1998 kwam het tot een breuk tussen Kabila en het RPA. Kabila had contact gezocht met Rwanda vijandig gezinde groepen in Oost-Congo en van de ene op de andere dag alle Rwandese militairen uit het Congolese leger ontslagen. Rwandese troepen keerden zich daarop samen met de Oost-Congolese rebellen van het *Rassemblement Congolais pour la Democratie* (RCD) tegen Kabila.²⁶ Tot op heden bevinden Rwandese troepen zich in de DR Congo, en het Rwandese standpunt is dat Rwandese troepen zullen blijven tot het veiligheidsrisico voor Rwanda, gevormd door de Hutu militias die actief zijn in de DR Congo, kan worden beheerst.²⁷

²¹ John Prendergast and Davod Smock, United States Institute of Peace, *Postgenocidal Reconstruction: Building Peace in Rwanda and Burundi* (Washington, 1999)

²² HRW, *Rwanda World Report for 1999. Human Rights Developments* (2000)

²³ Zaïre was in mei 1997 omgedoopt tot de Democratische Republiek Congo.

²⁴ *Het Grote Merengebied; een regionaal perspectief*, p. 5

²⁵ *Het Grote Merengebied; een regionaal perspectief*, p. 21

²⁶ Dit was het begin van de zogenaamde 'tweede rebellie in de DR Congo'.

²⁷ EIU, *Country Profile Rwanda 2001* (2001)

Diplomatieke pogingen om de oorlog in de DR Congo te beëindigen, leidden in juli 1999 tot het akkoord van Lusaka. Het akkoord omvatte onder andere de ontwapening van gewapende groepen die vechten onder de vlag van de ALIR. Het akkoord werd echter maar ten dele uitgevoerd, daar de Congolese rebellen en hun bondgenoten verdeeld waren geraakt over de wijze waarop de strijd in Congo gevoerd moest worden, en waarschijnlijk ook over de wijze waarop de grondstoffen die in Oost-Congo geëxploiteerd werden, verdeeld moesten worden. Op 16 juni 2000 nam de Veiligheidsraad naar aanleiding van hernieuwde gevechten tussen Uganda en Rwanda in Kisangani, unaniem een resolutie (1304) aan waarin het optreden van Rwanda en Uganda in de DR Congo veroordeeld werd, en hen werd verzocht de eerste stap te zetten bij de terugtrekking van alle buitenlandse soldaten uit de DR Congo.

In april 2001 kwam een rapport uit van het VN panel van deskundigen²⁸, dat bevestigde dat diverse landen, waaronder Rwanda, profiteren van de rijkdom in de DR Congo. De Rwandese regering ontkent dat economisch gewin een van de redenen is voor de aanwezigheid van haar leger in de DR Congo. Over het algemeen wordt aangenomen dat de rijkdom van de DR Congo nooit de aanleiding is geweest voor Rwanda om de DR Congo binnen te trekken. De eigen veiligheid was de enige reden. Later zou de winning van grondstoffen wel een belang zijn geworden in de aanwezigheid van het RPA in dat land.

Herverdeling van land en huisvesting

Rwanda is een zeer dichtbevolkt land, en de meeste Rwandezen zijn zelfvoorzienende landbouwers. Weinigen betwisten dat een tekort aan landbouwgrond één van de diepere oorzaken was van de oorlog van 1990-1994 en de genocide. Traditioneel is het land in Rwanda niet in het bezit van burgers, maar van lokale heersers of van de staat. Onder andere om tot een betere verdeling van land te komen, voerde de Rwandese regering vanaf 1995 een *Imidugudu*²⁹-beleid. Het doel was de plattelandsbewoners niet langer op hun akkers te laten wonen, en ze in nieuw gevormde dorpen (*imidugudu*) te hervestigen. In die dorpen zou zich een dienstensector kunnen ontwikkelen, waarmee de druk op de landbouwgrond zou kunnen worden verminderd.³⁰

De *imidugudu* hebben echter vooralsnog niet tot een oplossing geleid voor het probleem van het tekort aan land. Bovendien werd in de herverdeling van land, die met de hervestiging gepaard ging, door critici een verborgen agenda gezien om de uit Uganda teruggekeerde 'oude' vluchtelingen aan land te helpen ten koste van de

²⁸ Op 2 juni 2000 vroeg de president van de Veiligheidsraad aan de secretaris-generaal een *panel of experts* samen te stellen (S/PRST/2000), dat op 12 april 2000 met zijn eerste rapportage kwam (S/2001/357)

²⁹ *Imidugudu* is de meervoudsvorm van *umudugudu*, dat 'dorp' betekent.

³⁰ HRW, *Uprooting the Rural Poor in Rwanda* (2001), p. 11-13

‘nieuwe’ vluchtelingen.³¹ De overheid confisqueerde in het kader van het *imidugudu*-beleid vaak land zonder de daarvoor opgestelde regels te respecteren. Zo kreeg in de meeste gevallen³² de eigenaar noch een vergoeding noch een nieuw stuk land in ruil voor het afgestane land.³³ Daarnaast waren er grote verschillen tussen de wijze waarop de ‘oude’ (Tutsi) vluchtelingen land toegewezen hadden gekregen na terugkeer, en hoe enkele jaren later de ‘nieuwe’ (Hutu) vluchtelingen - na expliciete uitnodigingen van de Rwandese regering om terug te keren - hun claims zelf moesten regelen binnen de gemeenschap.³⁴

Het probleem zal in de toekomst wellicht alleen maar toenemen. Terugkerende vluchtelingen, gedemobiliseerde soldaten, en vrijgelaten gevangenen zullen vrijwel allen aanspraak gaan maken op de beperkte hoeveelheid grond. Zonder een goede oplossing voor dit probleem, zullen volgens de voormalige speciale vertegenwoordiger van de VN voor Rwanda, Moussalli, nieuwe spanningen ontstaan in de Rwandese samenleving.³⁵ Het ontbreekt nog steeds aan een geïntegreerd beleid op het gebied van vestiging, landverdeling, landbouw en andere economische activiteiten. Het ontbreekt aan een landwet, die het bezit van land regelt, waardoor investeringen, buiten de zelfvoorzienende landbouw, nagenoeg uitblijven. In de huidige situatie mogen burgers geen land bezitten; zij mogen slechts land gebruiken, wanneer zij kunnen aantonen dat zij het land effectief gebruiken. Het vastleggen van landbezit zou de spanningen tussen Hutu en Tutsi waarschijnlijk vergroten, aangezien er veel geschillen zijn tussen voormalige vluchtelingen en de huidige landbouwers. Mogelijk zou het vastleggen van landeigendom opnieuw tot valse beschuldigingen van bijvoorbeeld genocide kunnen leiden.³⁶

Het hervestigingsbeleid van de regering had naast de herverdeling van land ook enkele andere doelen, zoals herhuisvesting van grote aantallen ontheemden, verzoening, en een grotere controle over de bevolking (zie verder § 3.3.4 Bewegingsvrijheid). Het droeg inderdaad bij aan de oplossing van een aanzienlijk huisvestingsprobleem, al gold dit in mindere mate in het geval van hervestiging van de plattelandsbevolking, aangezien velen van hen eerst hun bestaande huis moesten vernietigen. De aanleg van basisvoorzieningen liep echter aanzienlijk achter op de bouw van huizen, waardoor voormalige eigenaars van huizen

³¹ Zogenaamde ‘oude’ vluchtelingen zijn vluchtelingen die reeds voor april 1994 waren gevlucht voor etnisch geweld (Tutsi); ‘nieuwe’ vluchtelingen zijn zij vanaf april 1994 vluchtten (voornamelijk Hutu).

³² Human Rights Watch haalt een onderzoek van 500 *imidugudu*-bewoners aan, waarvan slechts 8% een vergoeding had ontvangen.

³³ HRW, *Uprooting the Rural Poor in Rwanda* (2001), p. 42

³⁴ HRW, *Uprooting the Rural Poor in Rwanda* (2001), p. 48

³⁵ UN/ECOSOC/CHR, *Situation des Droits de l' Homme au Rwanda* (2001), p.15

³⁶ Deense Immigratiedienst, *Fact finding mission til Rwanda* (maart 2002), § 26-30

geregeld slechts provisorisch onderdak vonden, zgn. *blindés*, die vaak uit niet meer dan plastic zeil of bananenbladeren bestonden.³⁷ Voor wat betreft verzoening merkte Human Rights Watch in 2000 op dat slechts een klein aantal *imidugudu* gemengd van etnische samenstelling was. In die dorpen waar de etnische samenstelling wel gemengd was, was de toegang tot de aanwezige voorzieningen vaak moeilijker voor Hutu dan voor Tutsi. Volgens de mensenrechtenorganisatie zou de verhuizing naar de *imidugudu* in sommige gevallen de tegenstelling tussen de Hutu en Tutsi mogelijk vergroot hebben.³⁸ De *top down* benadering van de overheid op een zo gevoelig terrein als hervestiging in dorpen, zou juist een kiem kunnen vormen voor nieuwe conflicten.³⁹

Democratisering en goed bestuur

De overcentralisatie van het Rwandese bestuur in het verleden heeft geleid tot een cultuur van blinde gehoorzaamheid aan het centrale gezag, waardoor een door de staat georganiseerde genocide mogelijk werd gemaakt. In het huidige Rwanda wordt daarom gestreefd naar - hoewel zeer gecontroleerde - decentralisatie van verantwoordelijkheid voor de directe levensomstandigheden van burgers naar het laagste bestuurlijke niveau. In maart 1999 werden voor het eerst in tien jaar verkiezingen gehouden op het niveau van de *cellule* en de *secteur*⁴⁰; en van 6 tot 9 maart 2001 vonden opnieuw verkiezingen plaats op *secteur*niveau, en voor het eerst⁴¹ op districtsniveau. Voor geen van deze verkiezingen mochten politieke partijen campagne voeren of kandidaten voordragen, omdat de regering vreesde voor partijvorming op etnische basis. Volgens een rapport van de *International Crisis Groep* (ICG) heeft de regering de uitkomst van de verkiezingen weten te beïnvloeden door in veel gevallen vooraf te bepalen wie zich verkiesbaar kon stellen.⁴²

Waar in 1999 niet in het geheim kon worden gestemd, was dit in 2001 wel het geval. De internationale gemeenschap was over het algemeen positief over de verkiezingen. Wel toonden enkele waarnemers enig voorbehoud naar aanleiding van berichten over dwang om te gaan stemmen.⁴³

³⁷ D. Hilhorst en M. van Leeuwen, *Villagisation in Rwanda* (Wageningen, 1999)

³⁸ D. Hilhorst en M. van Leeuwen, *Villagisation in Rwanda* (Wageningen, 1999), p. 61-62

³⁹ vgl. ook: *Het Grote Merengebied; een regionaal perspectief*, p. 29

⁴⁰ Voor een overzicht van de bestuurlijke indeling van Rwanda zie bijlage 3

⁴¹ Ook vóór 1994 waren er nooit verkiezingen op regionaal niveau gehouden. Burgemeesters (districtshoofden) werden vóór 1994 benoemd door de regering.

⁴² International Crisis Group (ICG), *Consensual democracy* (9 oktober 2001)

⁴³ Prendergast e.a., *Postgenocidal Reconstruction: Building Peace in Rwanda and Burundi*; en: UN/ECOSOC/CHR, *Report on the situation of human rights in Rwanda* (2000), p. 8, 14; en: EIU, *Country Report Rwanda 2nd qu. 1999*; en: HRW, *Rwanda World Report for 1999. Human Rights Developments* (2000)

Politieke verschuivingen op nationaal niveau

In de loop van 1999 en de eerste helft van 2000 heeft een opmerkelijk aantal hoge politici en functionarissen op nationaal niveau zijn positie verlaten. In 1999 is bijna eenderde van de parlementariërs vervangen, op aantijgingen variërend van deelname aan de genocide, tot corruptie en gebrek aan contact met achterbannen. Ook schorste de regering enkele magistraten, waaronder de president van het hof van cassatie en de leden van het hooggerechtshof.⁴⁴ In het eerste kwartaal van 2000 werd de voorzitter van het parlement, Sebarenzi (Parti Liberal, een Tutsi overlevende van de genocide), gedwongen af te treden; bood premier Rwigyema (een Hutu van de MDR) zijn ontslag en dat van zijn regering aan; en zag president Bizimungu (een Hutu van het RPF) zich gedwongen af te treden. Met het vertrek van Bizimungu verdween de enige Hutu die vanaf het begin tot het machtscentrum van het RPF had behoord, uit de regering. Vice-president Kagame werd door regering en parlement gekozen tot zijn opvolger, en droeg daartoe zijn functie als minister van Defensie over.

Berechting genocideplegers

In februari 1995 besloot de VN Veiligheidsraad tot de instelling van het *International Criminal Tribunal for Rwanda* (ICTR), te vestigen in Arusha, Tanzania. Het tribunaal houdt zich bezig met de vervolging van de hoogst verantwoordelijken voor de genocide en misdaden tegen de menselijkheid in Rwanda tussen 1 januari en 31 december 1994. Opmerkelijk is, dat hoewel het ICTR de hoogst verantwoordelijken berecht, de doodstraf niet tot de straffen behoort die door het tribunaal kunnen worden opgelegd, terwijl rechtbanken in Rwanda hiertoe naar de nationale wet wel bevoegd zijn.

In de eerste jaren lag het tempo van de processen laag, tot grote frustratie van de Rwandese regering. In april 1998 werd de eerste veroordeling uitgesproken. De samenwerking met de Rwandese rechterlijke macht bleef echter moeizaam en het werk van het ICTR stond ver van de Rwandese bevolking af.

In Rwanda zelf werd op 30 augustus 1996 een wet (*loi organique*) aangenomen met betrekking tot vervolging op grond van genocide en misdaden tegen de menselijkheid. De wet beslaat misdrijven gepleegd tussen 1 januari 1990 en 31 december 1994. De wet onderscheidt vier categorieën verdachten:

Categorie 1: degenen die verantwoordelijk waren voor planning van en het aanzetten tot de genocide en massamoorden;

Categorie 2: de uitvoerders van de genocide, dat wil zeggen degenen die vermoord hebben;

Categorie 3: degenen die verwond hebben zonder te doden;

Categorie 4: degenen die geplunderd en vernield hebben.

⁴⁴

HRW, *Rwanda World Report for 1999. Human Rights Developments* (2000)

In alle categorieën zijn de op te leggen straffen lichter dan voor vergelijkbare misdaden onder het gewone wetboek van strafrecht, met uitzondering van categorie 1 waar de doodstraf kan worden opgelegd. De wet kent een procedure voor schuldbekentenis. Verdachten kunnen in de onderzoeksfase schuld bekennen; als de openbare aanklager de bekentenis accepteert heeft de verdachte recht op strafvermindering. Van deze procedure zijn degenen uitgezonderd die op de officiële lijst van categorie 1-verdachten staan.

Er zijn verschillende lijsten met genocide verdachten. Op de lijst van de Rwandese regering⁴⁵ staan alleen verdachten in categorie 1. Na eerste opstelling is de lijst twee maal herzien, laatstelijk per 1 januari 2000. Sindsdien staan er nog 2133 personen op. De hoofdaanklager van Rwanda, Gahima, is verantwoordelijk voor deze lijst. De lijst wordt gepubliceerd in de officiële staatscourant: de *Official Gazette*. Herziening vindt plaats op basis van informatie verkregen via de *parquets* (OM) in het land, en op basis van informatie die door het bureau van Gahima zelf wordt ingewonnen. Het bureau van Gahima is verantwoordelijk voor vervolging van hooggeplaatste personen zoals ministers en parlementariërs. De lijst wordt door mensenrechtenorganisaties ook wel als een politiek instrument gezien: er zijn gevallen bekend dat personen op de lijst gezet zijn die verdacht werden, zonder dat het *parquet* het bewijs voor de aanklacht geheel rond had.

Het ICTR beschikt over een lijst van verdachten die slechts gedeeltelijk openbaar is.⁴⁶ Slechts die personen tegen wie een dossier rond is, en de aanklacht vastgesteld, staan op de openbare lijst. Het ICTR heeft zich tot doel gesteld vóór 2008 onderzoek te hebben gedaan naar de daden van 111 personen. Op de openbare lijst staan echter slechts elf personen wier zaak voltooid is, en nog 52 personen wier zaak nog loopt. Ruim vijftig personen van de openbare lijst zijn gearresteerd en zijn in Arusha gedetineerd.

De mensenrechtenorganisatie *African Rights* geeft geen lijst uit, maar verzamelt en publiceert zeer gedetailleerde informatie over personen die volgens haar deelgenomen hebben aan de genocide.

Er bestaat een lijst getiteld *Liste des actionnaires de la Radio Télévision Libre des Mille Collines*.⁴⁷ Deze lijst is indertijd opgesteld door de oprichters van het radiostation en bevatte aanvankelijk slechts de namen van de oprichters. Later is de lijst uitgebreid met mensen die het radiostation ondersteunden.

Verantwoordelijk voor de inhoud van deze lijst waren de verantwoordelijken voor het radiostation zelf. Het is zeker niet zo dat iedereen die op die lijst voorkomt, schuldig is aan genocide.

Overigens staan de bekende personen binnen RTLM die de genocide actief hebben gesteund nu terecht voor het ICTR.

⁴⁵ <http://www.rwandemb.org/prosecution>

⁴⁶ <http://www.ictr.org/cases>

⁴⁷ <http://users.skynet.be/wirira/listertl.html>

Gacaca

Na de genocide was het rechtssysteem in Rwanda totaal vernietigd. Slechts 17 rechters overleefden de moordpartijen van 1994. Tegelijkertijd arresteerde en detineerde het RPA duizenden personen, vaak uit wraak, zonder dat deze arrestaties en detenties door de rechter getoetst konden worden. De gevangenen raakten overvol, en tot op heden zijn 106.000 genocideverdachten gedetineerd in de gevangenen van Rwanda.

Het zwakke rechtssysteem kon de berechting van deze grote aantallen verdachten niet aan. Tussen 1996 en 2000 werden slechts 2.500 verdachten berecht. In een poging de achterstanden weg te werken, diende de overheid medio 2000 een wetsontwerp in voor de instelling van *gacaca*.⁴⁸ Deze gerechtshoven, waarvan er grote aantallen zouden worden opgezet, zouden groepen verdachten tegelijk berechten. Hiermee zou de berechting van de genocideverdachten in een stroomversnelling terecht moeten komen.

De voorgestelde *gacacarechtspraak* gaf niet alle internationaal aanvaarde garanties voor een eerlijk proces. Met name bestond bezorgdheid over het recht op wettelijke bijstand, de competentie van de rechters en het recht op beroep.⁴⁹ Mensenrechtenorganisaties in en buiten Rwanda evenals de internationale gemeenschap hadden dan ook hun reserves.⁵⁰ Toch spraken deze organisaties zich niet categorisch uit tegen *gacaca*, daar men erkende dat de achterstanden in de berechting van genocideverdachten om onconventionele oplossingen vroegen. Velen, zowel binnen als buiten Rwanda, achtten *gacaca* het enige geloofwaardige alternatief om de genocideverdachten binnen een enigszins redelijke termijn te berechten. Men toonde zich bereid te onderzoeken of de *gacacarechtspraak* bijdraagt aan de hogere doelen van gerechtigheid en verzoening. De Europese Unie (EU) sprak, in juli 1999, de sterke hoop uit dat de *gacacahoven* clement zullen zijn. In Rwanda zelf bestond echter bij de overlevenden juist de vrees dat de hoven te clement zouden zijn.

Verzoening

In 1999 heeft de regering een Nationale Commissie voor Eenheid en Verzoening⁵¹ ingesteld. Deze Commissie is begonnen consultaties door het gehele land te houden over onderwerpen die te maken hebben met het samenleven van de

⁴⁸ *Gacaca* betekent letterlijk 'gras', en verwijst naar de traditionele rechtspraak van Rwanda, waarbij een gemeenschap gezamenlijk conflicten behandelde op een grasveld.

⁴⁹ UNGA/CHR *Situation of Human Rights in Rwanda* (1999); UN/ECOSOC/CHR, *Report on the situation of human rights in Rwanda* (2000); Amnesty International, *Rwanda, the troubled course of justice* (2000); ICG, *Five years after the genocide in Rwanda, Justice in question*, (1999); *Het Grote Merengebied; een regionaal perspectief* (1999).

⁵⁰ HRW, *Press Release on Rwanda* (New York, 1 februari 2001)

⁵¹ De commissie heeft een gebalanceerde etnische samenstelling. De president is lid van de PDC, de uitvoerend secretaris is lid van de RPF. De facto wordt de commissie gedomineerd door de RPF.

verschillende groepen. Zij zoekt naar een gemeenschappelijke analyse van problemen en oplossingen voor alle Rwandezers. Het meest vernieuwende in haar mandaat is wellicht het toetsen van alle regeringsprogramma's op de effecten voor de vrede, verzoening en nationale eenheid.

De Commissie organiseert heropvoedingskampen (door de regering solidariteitskampen genoemd). Oorspronkelijk zijn deze kampen opgezet om burgers, die gevlucht waren na de machtsovername van het RPF in 1994, bij terugkeer een heropvoeding te geven. Heden ten dage bestaan er verschillende kampen voor ex-FAR, *Interahamwe*, studenten, ambtenaren en terugkerende vluchtelingen. Studenten die een studie volgen aan een publieke universiteit, en ambtenaren uit het voormalige regime zijn verplicht een training in een solidariteitskamp te volgen. Er zijn geen gevallen bekend van mensen die geweigerd hebben aan een training deel te nemen. De druk van de autoriteiten om deel te nemen is zo groot, dat er geen andere optie bestaat dan deelname. Of een formele strafmaat bestaat voor het geval men weigert is niet bekend. De druk wordt uitgeoefend doordat de autoriteiten duidelijk maken dat wie niet deelneemt gezien wordt als tegenstander van de regering. De trainingen duren een tot drie maanden, en in die tijd krijgen de deelnemers een ideologische en fysieke training. De ideologische training bestaat uit colleges over de geschiedenis van Rwanda en de wijze waarop de Belgische kolonisator de etnische tegenstellingen heeft aangewakkerd, die uiteindelijk hebben geleid tot de genocide. Patriotisme betekent, zo wordt verteld, dat men klaar moet staan om zijn/haar land te verdedigen indien nodig. Daarnaast wordt verteld dat alle Rwandezers één zijn en dat de etnische tegenstellingen overstegen moeten worden. Er worden liederen gezongen en discussies georganiseerd. In veel kampen wordt zelfverdediging aangeleerd (onder meer door middel van schiettrainingen), maar het karakter verschilt per doelgroep.⁵² Ex-FAR-militairen worden in kampen voorbereid op reïntegratie in de Rwandese samenleving, en eventueel integratie in het Rwandese leger.

2.1.3 Mensenrechtenschenders ten tijde van de genocide

Behalve leden van de regering tijdens de genocide, kunnen er geen specifieke categorieën personen genoemd worden, waarvan kan worden aangenomen, dat zij altijd ofwel zich schuldig hebben gemaakt aan, dan wel wetenschap hebben gehad zonder het af te keuren van, de genocide. Enkele groepen die sterke aanleiding geven tot verdenking van planning en voorbereiding van de genocide zijn: CDR, MRNDD, MDR-Power, PL-Power en PSD-Power, de presidentiële garde, het leger, de *Interahamwe*, en de veiligheidsdiensten. Wie vlak voor of tijdens de genocide voor RTLW werkte, moet geweten hebben van de genocideplannen; wie

⁵²

'Fatuma Ndagiza: "La division, voila l'ennemie" *Jeune Afrique/L'intelligent* nr 2152 (8-14 april 2002), p. 60

er daarvóór werkte, kan ervan geweten hebben, maar dit is niet noodzakelijkerwijs het geval. Zo is een geval bekend van iemand die een Franstalige uitzending maakte op RTL, en die nooit aangeklaagd is wegens genocide.

Leden van de presidentiële garde, het leger, de Interahamwe, en de veiligheidsdiensten waren verantwoordelijk voor de daadwerkelijke uitvoering van de moordpartijen. Leden van de inlichtingendiensten van Rwanda ten tijde van de genocide zijn hoogst waarschijnlijk betrokken geweest bij planning en uitvoering, leden van de politie niet per se. Overigens werd iedereen die in overheidsdienst was, en enige militaire ervaring had, voorafgaand aan en tijdens de genocide benaderd om mee te doen aan de planning en/of uitvoering ervan. Niet iedereen ging op dat verzoek in.

Veel personen binnen de genoemde organisaties betrokken bij de genocide, die zich tegen de genocide verzetten, werden vermoord. Toch mag niet worden aangenomen dat ieder van hen die de genocide heeft overleefd, schuldig is geweest aan, dan wel verantwoordelijk is geweest voor misdaden tegen de menselijkheid. Personen die deel hebben uitgemaakt van bovengenoemde groeperingen en partijen kunnen bij terugkeer na een verblijf in het buitenland problemen verwachten, ook indien zij zich niet schuldig hebben gemaakt aan genocide. Zij kunnen die problemen krijgen, dan wel met hun omgeving, dan wel met de autoriteiten indien ze een onwelgevallige stap zouden zetten. In beide gevallen kan niet op bescherming van de autoriteiten gerekend te worden. Voorbeelden van te verwachten problemen zijn intimidatie of het beschuldigd worden van medeplichtigheid aan de genocide.

Tijdens de genocide was in de ogen van de organisatoren bij het delegeren van verantwoordelijkheden ijver in het moorden belangrijker dan rang. Deze houding zette de moordenaars aan tot ambitie en eigen initiatief. Gevolg hiervan is dat het achteraf moeilijk is vast te stellen wie verantwoordelijkheid voor bepaalde misdaden droeg. Leidende figuren in de genocide redden soms zelfs Tutsi, met wie zij vriendschaps- of familiebanden hadden, terwijl zij andere Tutsi vermoordden. In sommige gevallen proberen zij achteraf krediet te krijgen voor het redden van die enkele Tutsi, om hun verantwoordelijkheid voor het doden van andere Tutsi te bagatelliseren.

De machtsovername door het RPF

Toen het RPF de macht in Kigali overnam, stond het toe dat zijn militairen ongewapende burgers aanviel en doodde. De meesten werden vermoord in de weken na de machtsovername, meer dan bij de inname van Kigali. De slachtoffers werden geselecteerd in kampen voor ontheemden. De militairen gingen af op beschuldigingen van overlevenden, of op eigen ondervragingen. De executies troffen met name personen die gelieerd waren aan politieke partijen anders dan het

RPF, of die in de toekomst politieke leiders zouden kunnen worden; niet zozeer omdat zij schuldig waren aan genocide.⁵³

2.1.4 Staatsinrichting⁵⁴

De huidige grondwet van Rwanda is een overgangsgrondwet, die in mei 1995 werd aangenomen door het parlement. Deze grondwet is gebaseerd op de grondwet van 1991 (waarin het meerpartijstelsel werd geïntroduceerd), de akkoorden van Arusha van 1993, de Overwinningsdeclaratie (*Victory Declaration*) van het RPF van juli 1994 en afspraken gemaakt tussen de politieke partijen (met uitsluiting van de MRNDD en de CDR) in het Meerpartijen Protocol of Understanding (*Multiparty Protocol of Understanding*) van november 1994. Formeel is sprake van scheiding van uitvoerende, wetgevende en rechterlijke macht. De regering van nationale eenheid is een overgangsregering en is niet gekozen. Aan het hoofd staat een president, terwijl de premier de dagelijkse leiding heeft en verantwoordelijk is voor de betrekkingen met het parlement. In het overgangsparlement (*Assemblée Nationale de Transition*), dat 74 leden telt, zijn acht politieke partijen vertegenwoordigd, alsmede het nationale leger. De zetelverdeling is als overgangssituatie vastgelegd in de interimgrondwet.⁵⁵ Deze leden zijn gekozen door hun eigen partijbesturen.

De politieke partijen, verenigd in het Forum van Erkende Politieke Partijen in Rwanda (*Forum des Partis Politiques Agréés au Rwanda*), hebben in 1994 de afspraak gemaakt dat zij hun activiteiten zouden opschorten gedurende de transitieperiode. De politieke partijen hebben zich aan deze afspraak gehouden. De transitieperiode zou oorspronkelijk in juli 1999 aflopen, maar werd in juni 1999 verlengd tot 2003 (vanwege de onveiligheid in het noordwesten en de onrust door terugkeer van vluchtelingen uit de DR Congo).

De bestuurlijke indeling van Rwanda staat beschreven in Bijlage 3.

De rechterlijke macht is officieel onafhankelijk. Het rechterlijke systeem bestaat uit een Hooggerechtshof, twaalf gerechten van eerste aanleg en 143 provinciale rechtbanken.⁵⁶

In 2000 is er een begin gemaakt met een nieuw, tijdelijk en aanvullend rechtssysteem, toegespitst op de specifieke omstandigheden die het gevolg zijn van de genocide, namelijk de enorme aantallen verdachten in de overvolle

⁵³ Human Rights Watch, *Leave none to tell the story* (maart 1999), pp. 13-14

⁵⁴ Dit hoofdstuk is gebaseerd op: EIU, *Country Profile Rwanda 2001* (2001); *Africa South of the Sahara 2002*; en US Department of State (DoS), *Human Rights Report Rwanda-2001* (maart 2002)

⁵⁵ Voor de verdeling van de parlementszetels zie bijlage 2.

⁵⁶ Naar schatting verloor driekwart van het aantal Rwandese rechters het leven in het geweld van 1994.

gevangenis, en de behoefte aan verzoening en wederopbouw. Deze *gacaca* zullen worden voorgezeten door lekenrechters, die door de bevolking gekozen zijn (zie verder paragrafen 2.2 Politieke ontwikkelingen en 3.3.5 Rechtsgang). Naast de burgerlijke en strafrechtbanken bestaan er ook militaire rechtbanken.

2.2 Politieke ontwikkelingen

Dit hoofdstuk valt uiteen in binnenlandspolitieke en buitenlandspolitieke ontwikkelingen. Onder binnenlandspolitieke ontwikkelingen zullen aan de orde komen het democratiseringsproces in Rwanda en de berechting van genocideverdachten. De buitenlandspolitieke ontwikkelingen richten zich met name op het vredesproces in het Grote-Meren gebied en de relatie met Uganda.

Nadering einde overgangperiode

De huidige regering is een overgangsregering, die voortgekomen is uit de Arusha-akkoorden van 1993 en de overgangsgrondwet van 1995. In 2003 komt de overgangperiode ten einde⁵⁷, en president Kagame heeft een verdere verlenging van de overgangperiode uitgesloten. Dit betekent dat voor het einde van 2003 parlementaire en presidentiële verkiezingen zullen moeten plaatsvinden. De regering heeft echter aangegeven, dat vóór de verkiezingen kunnen worden uitgeschreven, de verkiezingsprocedures moeten zijn vastgelegd in een nieuwe grondwet.⁵⁸

Al geruime tijd houdt de Constitutionele Commissie (*Legal and Constitutional Commission* (LCC)) zich bezig met het ontwerpen van een nieuwe grondwet voor Rwanda. In april 2002 hield de LCC besprekingen met het Forum van Erkende Politieke Partijen. Eerder al had de LCC het land rondgereisd om de bevolking te consulteren over een nieuwe grondwet. Wanneer de ontwerp-grondwet af is, zal deze aan de bevolking worden voorgelegd door middel van een referendum. De regering heeft beloofd dat vóór de presidentsverkiezingen politieke partijen weer politieke activiteiten mogen gaan verrichten, opdat er campagne kan worden gevoerd. Onduidelijk is, wanneer deze liberalisering werkelijk in werking zal treden. Waarnemers gaan ervan uit, dat politieke activiteiten uitgevoerd vóór het referendum over de nieuwe grondwet, niet door de regering zullen worden getolereerd. Aangezien het referendum naar verwachting pas vlak voor de verkiezingen van 2003 zal worden gehouden, vreest de oppositie dat zij niet voldoende tijd zal krijgen om zich op de verkiezingen te kunnen voorbereiden, waardoor een groot voordeel voor het RPF zal ontstaan.⁵⁹ Volgens sommigen is de tekst voor de grondwet zelfs reeds voltooid, maar wordt deze achtergehouden om

⁵⁷ De oorspronkelijke transitie periode duurde tot juli 1999, in juni 1999 werd zij verlengd tot 2003.

⁵⁸ IRIN, *RPF interim gov't to step down next year – Kagame* (12 april 2002)

⁵⁹ Deense Immigratiedienst, *Fact-finding mission til Rwanda* (maart 2002), § 37-38

het referendum over de goedkeuring zo kort mogelijk voor de verkiezingen te kunnen houden. Daarbij komt dat de Constitutionele Commissie reeds heeft aangegeven, dat uit haar gesprekken met de bevolking blijkt, dat die afkeurend staat tegenover herinvoering van partijpolitiek. De Commissie heeft de politieke partijen dan ook gevraagd hun bestaan te 'rechtvaardigen'. Dit is een vreemde vraag, daar politieke activiteiten nog steeds verboden zijn.⁶⁰

Duidelijk is, dat in de aanloop naar het einde van de transitieperiode de druk op de Rwandese regering om op democratische wijze een nieuwe regering te laten kiezen vanuit binnen- en buitenland toeneemt. Tegelijkertijd lijkt Kagame binnenslands aan politieke macht in te boeten doordat hij steeds defensiever op kritiek reageert; volgens sommige waarnemers heeft hij niet langer absolute controle over de militaire leiders van Rwanda, en daarnaast is het na acht jaar bij kritiek steeds minder overtuigend om terug te vallen op het argument van de gevolgen van de genocide.⁶¹ De regering reageert op de toenemende druk door haar controle op het openbare leven te vergroten. In toenemende mate worden politieke en burgerlijke vrijheden beknot en wordt de vrijheid van meningsuiting ernstig ingeperkt (zie ook hoofdstuk 3 Mensenrechten).⁶² In de verslagperiode nam de druk op critici van de regering toe.

In juni 2001 was de door voormalig president Pasteur Bizimungu opgerichte politieke partij, *Parti Démocratique pour le Renouveau-Ubuyanja* (PDR-*Ubuyanja*), door de regering verboden. De regering beriep zich voor dit verbod op de afspraak van 1994 tussen de verschillende politieke partijen van dat moment, dat zij gedurende de transitieperiode geen politieke activiteiten zouden ontwikkelen. Sinds het verbod op de partij in juni 2001 werden Bizimungu zijn privileges als voormalig president ontnomen, en kreeg hij huisarrest. In de verslagperiode werd Bizimungu herhaaldelijk lastiggevallen en geïntimideerd, en twee maal werd hij aangehouden. In april 2002 werd hij samen met een naaste medewerker van de PDR, genaamd Ntakirutinka, gearresteerd en gedetineerd. In mei 2002 werden nog zes personen in de voorstad Gikondo van Kigali gearresteerd in verband met de PDR. Op 30 juli 2002 sprak het Hooggerechtshof zich uit tegen vrijlating op borg van Bizimungu en Ntakirutinka wegens vluchtgevaar en bedreiging van de openbare orde.⁶³ Op 14 oktober 2002 werden Bizimungu, Ntakirutinka en de zes personen uit Gikondo in Kigali voorgeleid, op beschuldiging van bedreiging van de staatsveiligheid. De zitting werd verdaagd nadat Bizimungu en Ntakirutinka hadden geprotesteerd tegen de voortdurende verandering van de aanklachten.

⁶⁰ EIU, *Country report for Rwanda* (mei 2002), p. 8

⁶¹ Deense Immigratiedienst, *Fact-finding mission til Rwanda* (maart 2002)

⁶² *Antwoord op kamervragen van parlementslid Farah Karimi van 12 juni 2002* (2 juli 2002), antwoord op vraag 7

⁶³ Radio BBC, *Journal Kinyarwanda/Kirundi*, 30 juli 2002, 18:30 uur

Niet alleen Bizimungu ondervond problemen met de autoriteiten. In december 2001 werd een taxichauffeur die tevens mede-oprichter was van de PDR, vermoord. Deze moord is niet opgehelderd, en algemeen wordt aangenomen dat het een politieke moord betreft. In de nasleep van deze moord werden verscheidene personen aangehouden en verhoord.⁶⁴ In de maanden na de aanhouding van Bizimungu en Ntakirutinka werden overal in Rwanda, maar met name in de geboortestreek van Bizimungu (Gisenyi) personen aangehouden op verdenking van PDR-lidmaatschap.⁶⁵ Vaak waren het intellectuelen, zoals leraren, journalisten, et cetera, en familieleden van PDR-leden. Overigens waren niet alleen leden van de PDR doelwit van intimidatie en vervolging, ook enkele leden van de MDR ondervonden in de verslagperiode problemen met de autoriteiten als gevolg van hun kritiek op de regering (zie verder § 3.3.6 Arrestaties en detenties).

*Gacaca*⁶⁶

Op 19 juni 2002 traden de eerste fasen van de *gacaca*, de zogenaamde pre-*gacaca* in werking. In elke provincie werd in één *secteur* van start gegaan met een pre-*gacaca*. Na deze pre-*gacaca* zullen in de komende jaren 11.000 *gacaca*-tribunalen met elk 19 rechters de ruim 110.000 genocide-verdachten die nu nog de Rwandese gevangenis bevolken, berechten. De *gacaca* zullen alle genocide-misdrijven, behalve die behorende tot categorie 1, gaan behandelen. De maximale straf die de rechtbanken zullen kunnen opleggen, is levenslang.⁶⁷

Tussen 4 februari en 14 maart 2002 werden 781 instructeurs opgeleid, die de *gacaca*-rechters moesten opleiden. Deze instructeurs, '*les intègres*' genoemd, waren door hun gemeenschappen gekozen vanwege hun integriteit, en waren allen laatste-jaars- of afgestudeerde rechtenstudenten, advocaten of rechters.

Op 8 april 2002 ging de opleiding van de benodigde 255.000 *gacaca*-rechters van start. De opleiding duurde zes weken, en bestond uit cursussen in onder andere *gacaca*-wetgeving, management, conflictbeheersing, rechterlijke ethiek en trauma.⁶⁸ Volgens waarnemers is de opleiding van de rechters zeer slecht verlopen. Een deel van de rechters is analfabeet, wat tijdens de opleiding soms problemen opleverde. Het opleidingsmateriaal, dat geschreven is door *Avocats sans Frontières* en de zesde kamer van het Hooggerechtshof⁶⁹, werd overigens niet verspreid, zodat er geen naslagwerk voorhanden is.

Op 19 juni 2002 werd gestart met de eerste fase van de *gacaca*, de pre-*gacaca*. Tijdens die eerste fase bespreekt de bevolking van een *secteur* wat zich tijdens de

⁶⁴ Human Rights Watch, *Rwanda: opposition politician shot, others detained. Authorities asked to investigate* (9 januari 2002)

⁶⁵ Amnesty International, *Rwanda: Peace workers are victims of increasing political repression* (5 februari 2002), en *Rwanda: Number of prisoners of conscience on the rise* (7 juni 2002)

⁶⁶ Voor de werking van de *gacaca*, zie § 3.3.5 Rechtsgang

⁶⁷ Reuters, *Rwanda to start genocide trials at village courts* (8 juni 2002)

⁶⁸ IRIN, *Training of gacaca judges begins* (10 april 2002)

⁶⁹ De zesde kamer van het Hooggerechtshof is verantwoordelijk voor de *gacaca*.

genocide binnen de gemeenschap heeft afgespeeld. Hierbij kon de bevolking nieuwe verdachten aandragen. Hoewel de betrokkenheid van de bevolking bij de *gacaca* aanvankelijk over het algemeen goed was, nam deze in sommige gebieden enkele tijd na de aanvang weer af. Reden hiervoor zou kunnen zijn dat de bevolking zich verzet tegen het feit dat de *gacaca* geen mandaat hebben om mensenrechtenschendingen te behandelen, die begaan zijn door het RPF en het RPA ten tijde van en vlak na de genocide. Ook is het mogelijk dat getuigen moeite hebben met de confrontatie met het verleden, en ervoor kiezen burens met wie ze verder moeten leven in de toekomst, niet te beschuldigen. Tot daadwerkelijke uitspraken zal waarschijnlijk pas worden overgegaan in september/oktober 2002. Wel hebben de pre-*gacaca* inmiddels geleid tot de vrijlating van een aantal gevangenen tegen wie geen zaak kon worden ingebracht. Over het algemeen wordt aangenomen dat met de aanvang van de *gacaca* nieuwe beschuldigingen van genocide een vlucht zullen nemen.

Internationaal Tribunaal voor Rwanda (ICTR)

In januari 2002 kondigden *Ibuka* en *Avega*, twee belangenorganisaties van overlevenden van de genocide, aan dat zij de samenwerking met het ICTR opschortten. Als reden voor dit besluit werd een incident eind 2001 opgegeven, toen drie rechters in lachen uitbarstten tijdens de getuigenis van een slachtoffer van verkrachting. De Rwandese regering en de twee belangenorganisaties stelden hierop de behandeling door het tribunaal van getuigen aan de orde, en besloten de samenwerking op te schorten tot enkele recente klachten over die behandeling onderzocht waren.

In maart 2002 stelde het ICTR voor om een commissie in te stellen, bestaande uit vier personen – twee vertegenwoordigers van de Rwandese regering en twee vertegenwoordigers van het tribunaal – om een onderzoek in te stellen.⁷⁰ In april 2002 werd dit voorstel echter weer ingetrokken, na onenigheid tussen het tribunaal en de Rwandese regering over het mandaat van de commissie. De Rwandese regering had aangegeven dat zij verwachtte dat de commissie ook onderzoek zou gaan doen naar berichten dat verdachten van genocide in dienst zouden zijn van het ICTR. Het tribunaal had een dergelijk onderzoek echter niet inbegrepen in haar voorstel.⁷¹

Overigens speelde tegelijkertijd met de onenigheid over de onderzoekscommissie een andere kwestie. Enkele dagen voorafgaand aan de intrekking door het ICTR van het voorstel om een onderzoekscommissie in te stellen, had hoofdaanklager Del Ponte aangegeven ontevreden te zijn over de medewerking van de Rwandese autoriteiten bij het onderzoek naar mensenrechtenschendingen door leden van het RPA. Terwijl het onderzoek buiten Rwanda naar drie bloedbaden goed verliep, kregen de onderzoekers in Rwanda slechts met moeite toegang tot archieven,

⁷⁰

IRIN, *ICTR to investigate allegations of witness abuse* (15 maart 2002)

⁷¹

IRIN, *ICTR commission of inquiry cancelled* (18 april 2002)

documenten en getuigen.⁷² Vervolgens werden in juni 2002 elf personen die naar Tanzania zouden reizen om te getuigen voor het Tribunaal, door de Rwandese regering op het vliegveld van Kigali tegengehouden, omdat niet was voldaan aan nieuwe reisvoorschriften.⁷³

Over het algemeen wordt aangenomen dat de Rwandese regering achter het besluit van *Ibuka* en *Avega* zit om niet meer samen te werken met het ICTR, nu het Tribunaal zich wil gaan richten op schendingen begaan door leden van het RPF en het RPA in de periode rond de genocide van 1994. Hoewel president Kagame van Rwanda later beweerde dat er geen sprake was van een weigering tot medewerking van de zijde van de Rwandese regering, verklaarde de Rwandese hoofdaanklager Gahima eind juli 2002 dat de Rwandese regering zich verzette tegen strafrechtelijke vervolging van militairen en officieren, omdat dit de eenheid van Rwanda op het spel zou zetten.⁷⁴ Officieel vindt de Rwandese regering dat militairen van het RPA die mensenrechtenschendingen hebben gepleegd door Rwandese rechtbanken berecht moeten worden. Volgens Human Rights Watch komen dergelijke zaken echter zelden voor, en zijn de opgelegde straffen bij een veroordeling licht.⁷⁵

Toen het Tribunaal in zijn rapportage aan de VN in juli 2002⁷⁶ kritiek leverde op het gebrek aan medewerking van de Rwandese regering, reageerde deze laatste met een tegenrapport waarin zij het Tribunaal beschuldigde van ‘inefficiëntie, corruptie, nepotisme, gebrek aan bescherming voor en lastigvallen van getuigen, het in dienst hebben van genocide-plegers, slecht management, traagheid, onvoldoende staf van gebrekkige competentie, onachtzaamheid en valse beschuldigingen aan het adres van de Rwandese regering’.⁷⁷ De regering herhaalde deze beschuldigingen, toen het Tribunaal in augustus 2002 besloot de aanklacht tegen de voormalige legerofficier Leonidas Rusatira in te trekken wegens gebrek aan bewijs.⁷⁸

Het ICTR heeft zichzelf tot doel gesteld in 2008 zijn werkzaamheden af te ronden. Hiertoe zal het aantal verdachten dat op de rol staat voor een onderzoek naar hun daden, gereduceerd worden van 136 naar 111. Na 2003 zullen geen nieuwe onderzoeken meer worden opgestart. De VN Veiligheidsraad stemde in de verslagperiode in met een voorstel van het ICTR om 18 rechters voor een periode van vier jaar toe te voegen aan het ICTR om de snelheid van de afhandeling van

⁷² IRIN, *ICTR preparing to indict Tutsis* (12 april 2002)

⁷³ IRIN, *Key witnesses prevented from travelling to Tribunal* (18 juni 2002)

⁷⁴ Reuters, *Rwanda questions usefulness of UN genocide court* (24 juli 2002) en *Rwanda obstructs UN genocide tribunal –report* (2 augustus 2002)

⁷⁵ Human Rights Watch, *Letter sent to US Ambassador John Negroponte, President of the UN Security Council* (9 augustus 2002)

⁷⁶ UN/PCNICC/2002/2 (23 juli 2002)

⁷⁷ UN/S/2002/842 (26 juli 2002)

⁷⁸ Reuters, *Rwanda slams UN tribunal for dropping genocide case* (17 augustus 2002)

rechtszaken te versnellen. Tot slot zal een aantal rechtszaken naar nationale jurisdicties verplaatst worden, waardoor het aantal zaken ook zal afnemen.⁷⁹ Dit laatste heeft nog wel enige voeten in de aarde, met name waar het verplaatsing naar Rwanda betreft. De Rwandese regering wil graag dat zaken van het ICTR overgedragen worden aan Rwanda, omdat zij vindt dat de taak van het tribunaal om bij te dragen aan verzoening pas dan echt tot uitvoering kan worden gebracht. Een dergelijke verplaatsing stuit echter op problemen, vanwege de garanties die het ICTR biedt aan de landen die uitleveren (zie ook § 3.3.5 Rechtsgang).⁸⁰ In mei 2002 stelde de DR Congo voor een afdeling van het ICTR op haar grondgebied in te richten. Volgens de regering in Kinshasa zou dit de veiligheidszorgen van Rwanda oplossen, en de Rwandese regering moeten overhalen haar troepen uit de DR Congo terug te trekken.⁸¹ Rwanda verzet zich echter tegen dit voorstel. De Verenigde Staten hebben in juni 2002 USD 5 miljoen uitgetrokken om de verantwoordelijken voor de genocide van 1994 op te sporen en uit te leveren aan het ICTR.⁸² Mede door de inzet van de VS werd begin augustus 2002 in Angola de voormalige Rwandese legerleider generaal Augustin Bizimungu aangetroffen, en aan het ICTR uitgeleverd.⁸³ In september 2002 werd een andere hoofdverdachte, Jean-Baptiste Gatete, in Congo-Brazzaville gearresteerd, kort daarna gevolgd door Tharcisse Renzaho in de DR Congo.⁸⁴

Relatie met de DR Congo

Rwanda steunt de Oost-Congolese rebellengroepering *Rassemblement Congolais pour la Democratie-Goma factie* (RCD-Goma). Tot 30 juli 2002 (zie verder) hield Rwanda staande dat de aanwezigheid van Rwandese troepen in Oost-Congo noodzakelijk was, omdat de daar aanwezige Rwandese rebellen (ex-FAR/*Interahamwe*) een bedreiging vormden voor de veiligheidssituatie in Rwanda. Hoewel de Rwandese rebellen in Oost-Congo een reëel veiligheidsrisico opleveren, wordt algemeen aangenomen dat Rwanda ook economische redenen had voor de voortdurende aanwezigheid van Rwandese troepen in Oost-Congo. In de verslagperiode splitste een groep Banyamulenge, Tutsi die reeds sinds generaties in de DR Congo wonen, zich af van de RCD-Goma, uit verzet tegen de aanwezigheid van Rwanda in Oost-Congo. Dit verzet door Banyamulenge tegen Rwandese troepen in Oost-Congo was opvallend, daar de Rwandese regering lange tijd ook de bescherming van de Banyamulenge als reden gaf voor de aanwezigheid van haar troepen in Oost-Congo.

⁷⁹ IRIN, *Tribunal to finish work no later than 2008* (25 maart 2002)

⁸⁰ IRIN, *Tribunal to finish work no later than 2008* (25 maart 2002)

⁸¹ UN/S/2002/540 (15 mei 2002)

⁸² Reuters, *US says will hunt masterminds of Rwandan genocide* (12 juni 2002)

⁸³ IRIN, *Bizimungu, genocide suspect, transferred to Tribunal* (15 augustus 2002)

⁸⁴ Reuters, *Congo Republic arrests key Rwanda genocide suspect* (12 september 2002); IRIN, 22 oktober 2002

De onwil van Rwanda om uit de DR Congo te vertrekken, maakte de onderhandelingspositie van de RCD-Goma in de inter-Congolese dialoog⁸⁵ (waaraan Rwanda als buitenlandse macht dus niet meedoet) zeer moeilijk. Hoewel Rwanda aangeeft slechts adviseur te zijn van de RCD-Goma in de inter-Congolese dialoog, wordt algemeen aangenomen dat de invloed die het land uitoefent veel groter is.

Na een mislukte poging in oktober 2001 ging op 25 februari 2002 de Inter-Congolese Dialoog voor de DR Congo van start in Sun City, Zuid-Afrika. Aanvankelijk leek vooruitgang te worden geboekt met een voorstel van president Mbeki van Zuid-Afrika, waarin de Congolese macht verdeeld zou worden tussen de grootste drie machten in de DR Congo: de regering in Kinshasa onder leiding van president Joseph Kabila, de *Mouvement pour la Libération du Congo* (MLC) onder leiding van Jean-Pierre Bemba, en de RCD-Goma onder leiding van Adolphe Onusumba.⁸⁶

Toen de bijeenkomst in Sun City echter eindigde zonder overeenkomst, sloten Kabila en de MLC op 19 april 2002 buiten het raamwerk van de Inter-Congolese Dialoog om, een deelakkoord. Dit akkoord hield in dat gedurende een transitieperiode die tot verkiezingen zou leiden, Kabila president van de DR Congo zou blijven, terwijl Bemba de positie van premier zou innemen. In het akkoord was ook een positie als vice-premier voor de RCD-Goma weggelegd, maar deze partij weigerde het akkoord te tekenen.⁸⁷

De RCD-Goma en de andere betrokken partijen bij de onderhandelingen in Sun City, evenals Rwanda en Uganda, riepen op tot nieuwe onderhandelingen, maar de regering in Kinshasa weigerde hierop in te gaan.⁸⁸

Op 14 mei 2002 brak in Kisangani een opstand uit van een groep van ongeveer honderd RCD-soldaten, die zich de RCD-*Originale* noemden en zich tegen de aanwezigheid van het Rwandese leger in Oost-Congo verzetten. De RCD-Goma sloeg de opstand neer, waarbij zeker tien doden vielen. In de dagen na de opstand verdwenen ongeveer honderd mogelijke sympathisanten van de opstand, en werd een aantal van hen buitengerechtelijk geëxecuteerd.⁸⁹ De Rwandese regering ontkent dat Rwandese militairen bij deze executies betrokken waren.

⁸⁵ De nationale ofwel inter-Congolese dialoog maakte deel uit van de Lusaka-akkoorden van 1999, die tot doel hadden de verschillende conflicten in de DR Congo tot een einde te brengen.

⁸⁶ IRIN, *RCD welcomes new Mbeki plan, dialogue extended* (12 april 2002)

⁸⁷ IRIN, *Agreement between gov't and MLC; RCD excluded* (19 april 2002)

⁸⁸ UN/S/2002/488 (29 april 2002), UN/S/2002/513 (3 mei 2002), en Reuters, *Rwanda, Uganda call for more Congo peace talks* (28 april 2002)

⁸⁹ UN/S/2002/621, *Eleventh report of the Secretary General on the United Nations Mission to the Democratic Republic of the Congo* (5 juni 2002), pp. 1-3, en Human Rights Watch, *Congo: Kisangani residents again under fire. Rwanda's Congolese proxy force killing civilians, closing civil rights groups* (24 mei 2002)

In de verslagperiode beschuldigde de DR Congo Rwanda er, in correspondentie aan de VN Veiligheidsraad, herhaaldelijk van zich samen met de RCD-Goma schuldig te maken aan schendingen van de Lusaka-akkoorden enerzijds en schendingen van mensenrechten anderzijds. Eveneens in correspondentie aan de Veiligheidsraad heeft Rwanda deze beschuldigingen steeds ontkend, en Kinshasa ervan beschuldigd de RCD-Goma en het RPA door elkaar te halen.⁹⁰

In een rapport over de VN-missie MONUC in de DR Congo, schrijft VN secretaris-generaal Kofi Annan echter dat bij de opstand in Kisangani van mei 2002, in tegenstelling tot beweringen van de Rwandese regering, wel degelijk de aanwezigheid van Rwandese militairen gerapporteerd is.⁹¹ Hierbij komt dat volgens waarnemers, waaronder de speciale vertegenwoordiger van de secretaris-generaal van de VN voor MONUC, Ngongi,⁹² de RCD-Goma zo zwaar op Rwanda steunt, dat de Congolese rebellenbeweging zonder de aanwezigheid van Rwandese troepen in Oost-Congo weinig weerstand zou kunnen bieden aan het Congolese regeringsleger. Hierdoor zou de aanwezigheid van Rwanda de slechte veiligheids- en mensenrechtensituatie in Oost-Congo in stand houden. Zowel muitende RCD-facties als groepen Banyamulenge hebben aangegeven dat zij om deze reden willen dat Rwanda zijn troepen terugtrekt uit Oost-Congo.

Naar aanleiding van het rapport van de secretaris-generaal veroordeelde de voorzitter van de VN Veiligheidsraad het doden van en de aanvallen op burgers en militairen in Kisangani in mei 2002. Als verantwoordelijke hiervoor wees hij alleen de RCD-Goma aan, niet Rwanda.⁹³

Op 28 mei 2002 maakte de DR Congo bij het Internationaal Gerechtshof in Den Haag een zaak aanhangig tegen Rwanda. De aanklacht luidde ‘gewapende agressie in de DR Congo’ resulterend in ‘genocide tegen meer dan 3,5 miljoen mensen in de DR Congo, inclusief de recente slachtpartijen in Kisangani’.⁹⁴ Een kort geding, waarbij de Congolese regering om voorlopige maatregelen had gevraagd om ‘Rwanda te weerhouden van verdere genocide in Oost-Congo’, werd begin juli 2002 door het Internationale Gerechtshof verworpen. De Congolese aanklacht had onvoldoende bewijzen geleverd voor jurisdictie van het Gerechtshof in deze zaak. Het hof zal pas een uitspraak kunnen doen, als de jurisdictie van het hof vastgesteld is, en zowel de DR Congo als Rwanda gehoord zijn.⁹⁵

⁹⁰ UN/S/2002/286, 287, 292, 317, 364, 422, 553, 556, 559, 718, 735, 755

⁹¹ UN/S/2002/621, *Eleventh report of the Secretary General on the United Nations Mission to the Democratic Republic of the Congo* (5 juni 2002), p. 2

⁹² UN/S/2002/648 (7 juni 2002)

⁹³ UN/S/PRST/2002/19 (5 juni 2002). Dit werd bekrachtigd in VN-resolutie 1417, die het mandaat voor MONUC verlengde: UN/S/RES/1417 (14 juni 2002), en in een volgende verklaring van de president van de Veiligheidsraad, UN/S/PRST/2002/22

⁹⁴ IRIN, *DRC-Rwanda: Rwanda accused of ‘genocide against 3.5 million people’* (30 mei 2002)

⁹⁵ Reuters, *UN court rejects Congo call for action vs Rwanda* (10 juli 2002)

Begin juli 2002 gaf Kinshasa aan niet meer met de RCD-Goma te willen onderhandelen, maar nog slechts direct met Rwanda.⁹⁶ Onderhandelingen tussen de DR Congo en Rwanda leidden vervolgens op 30 juli 2002 tot het *Memorandum of Understanding* (MoU) van Pretoria. In dit MoU werden de afspraken uit het Lusaka-akkoord (zie ook § 2.1.2 Geschiedenis), zoals de ontwapening van de ‘*forces négatives*’ en de terugtrekking door Rwanda van zijn troepen uit de DR Congo, bevestigd. Aan deze afspraken werd verder een tijdsplan toegevoegd voor de uitvoering ervan. Reeds de dag na de ondertekening van het Memorandum of Understanding gaf de Rwandese rebellengroepering *Forces Démocratiques de la Libération du Congo* (FDLR), die aan de kant van het Congolese regeringsleger vecht⁹⁷, een verklaring af, nooit te zullen terugkeren naar Rwanda, en zich te zullen verzetten tegen iedere poging haar rechten met voeten te treden.⁹⁸ Aan de andere kant gaf RCD-Goma aan te weigeren de ontwapening van de Rwandese rebellen op Congolees grondgebied over te laten aan de regering in Kinshasa.⁹⁹ Enkele weken na de ondertekening van het akkoord gaf de Rwandese regering bovendien nog aan haar troepen niet uit Oost-Congo te zullen terugtrekken, tot de ‘*forces négatives*’ zouden zijn ontwapend. Volgens de Rwandese regering zou de DR Congo het akkoord van Pretoria schenden door steun te blijven geven aan de Rwandese rebellen.¹⁰⁰

Begin september 2002 maakt een etnisch gemengde Rwandese oppositiegroepering in ballingschap, Igihango, een tien-punten-plan bekend voor de uitvoering van het MoU van Pretoria. Igihango stelt zich in te zetten voor verzoening in Rwanda door middel van een inter-Rwandese dialoog die moet leiden tot het delen van de macht in het land. De leden van Igihango zijn afkomstig uit verschillende hoeken: het voormalige RPF, oud-strijders van de FDLR, de *Alliance Rwandaise pour la Renaissance de la Nation* (ARENA, zie 3.3.2) en een monarchistische beweging (Nation-Imbanga y’Inyabutatu Nyarwanda).¹⁰¹

Eind september 2002 begon Rwanda zijn troepen terug te trekken uit de DR Congo, overeenkomstig de afspraak in het MoU van Pretoria. Tussen 17 september 2002 en 5 oktober 2002 trok Rwanda zijn gehele troepenmacht, door Rwanda gesteld op 23.400 man, terug. De terugtrekking werd bevestigd door het verificatieteam van derde partijen (VN, Zuid-Afrika) afgesproken onder het MoU van Pretoria.¹⁰² Ook Uganda en Zimbabwe trokken hun troepen grotendeels uit de

⁹⁶ Reuters, *Congo wants direct talks with Rwanda* (5 juli 2002)

⁹⁷ Zie voor een beschrijving van de Rwandese rebellengroeperingen § 2.3 Veiligheidssituatie.

⁹⁸ BBC News, *Rwandan rebels reject peace deal* (31 juli 2002)

⁹⁹ IRIN, *RCD-Goma refuses Kinshasa free reign to disarm Interahamwe* (1 augustus 2002)

¹⁰⁰ UN/S/2002/945 (23 augustus 2002) en Reuters, *Rwanda to stay in Congo until Hutu-militia goes* (22 augustus 2002)

¹⁰¹ IRIN, 18 september 2002

¹⁰² IRIN, 19 september 2002, 7 en 25 oktober 2002;

DR Congo terug. In het kielzog van de terugtrekkende legers ontbrandde op enkele plaatsen geweld tussen de achterblijvende groepen. Zo vonden in het door Rwanda ontruimde gebied confrontaties plaats tussen Mai Mai-groepen en de RCD-Goma, onder meer in Uvira. Half oktober trokken daarop een Rwandees en een Burundees bataljon opnieuw het oosten van de DR Congo binnen in de richting van Uvira. Niet duidelijk is of deze troepen hier nog steeds verblijven.¹⁰³

De presidenten van Rwanda en de DR Congo ontmoetten elkaar opnieuw op 31 oktober 2002 in Pretoria voor topperleg over de uitvoering van de Lusaka vredesakkoorden en het MoU van Pretoria. De Rwandese president Kagame sprak zijn zorg uit over steun vanuit de Congolese regering aan de Mai Mai rebellen in de recente gevechten in Uvira. De Congolese president Kabila beschuldigde op zijn beurt Rwanda ervan troepen te hebben achtergelaten in de DR Congo om de RCD-Goma te steunen. Hij gaf aan dat de Congolese regering, ter uitvoering van het MoU van Pretoria, de FDLR en andere gewapende groepen op 24 september 2002 had uitgewezen. Tevens had de Congolese regering een verkennend bezoek toegelaten van 66 Rwandese ex-FDLR-strijders aan Kigali. Ten slotte had zij een belangrijke verdachte van de genocide van 1994, kolonel Tharcisse Renzaho, laten arresteren en uitgeleverd aan het ICTR.¹⁰⁴

De Rwandese ex-strijders waren uitgenodigd door de Rwandese overheid, in samenwerking met MONUC. De groep bestond uit 66 ontwapende en gedemobiliseerde Rwandese Hutu ex-FDLR-strijders vergezeld van tien vrouwen en drie kinderen uit het kamp Kamina in de Congolese provincie Katanga, en kwam op 30 september in Kigali aan, voor een bezoek van een week om te verkennen of zij veilig konden terugkeren.¹⁰⁵ Het bezoek verliep goed en leidde kort daarna reeds tot de vrijwillige terugkeer van circa 200 personen, die opgevangen worden in het Mutoba demobilisatiekamp in Noord-Rwanda.

Eind oktober 2002 maakte het VN-panel van deskundigen (zie 2.1.2) zijn eindrapport uit over de illegale exploitatie van natuurlijke hulpbronnen en andere vormen van rijkdom van de DR Congo. In een formele reactie ontkende de Rwandese regering de in het rapport vervatte beschuldigingen dat Rwandese instellingen en militaire en burgerfunctionarissen betrokken waren en zijn bij de illegale exploitatie van Congo's rijkdommen.¹⁰⁶

Relatie met Uganda

Het RPF en het latere RPA zijn opgericht door voornamelijk in en na 1959 naar Uganda gevluchte Rwandese Tutsi. Deze vluchtelingen vochten mee in de strijd

¹⁰³ AFP, 19 oktober 2002; IRIN, 25 oktober 2002

¹⁰⁴ IRIN, 1 november 2002

¹⁰⁵ IRIN, 2 oktober 2002

¹⁰⁶ IRIN, 24 oktober 2002

van de toenmalige Ugandese rebellenleider, nu president, Museveni tegen het heersende regime in Uganda. Op deze wijze traiden de Rwandese vluchtelingen voor een inval in Rwanda, die uiteindelijk in 1990 plaatsvond. Toen Kagame en Museveni beiden in eigen land de macht hadden overgenomen, zette de goede relatie zich voort. Dit uitte zich in gezamenlijk opereren in toenmalig Oost-Zaire, waar Uganda en Rwanda Kabila steunden in zijn opmars naar Kinshasa.¹⁰⁷

Het gezamenlijke optreden in Oost-Zaire - later Oost-Congo - vanaf de 'eerste rebellie' in 1996, leidde echter al spoedig tot spanningen. Twistpunten waren de manier waarop de strijd in de DR Congo gevoerd moest worden, en volgens sommige waarnemers, ook de verdeling van de opbrengsten van de strijd - de gewonnen grondstoffen. Rwanda steunt sinds 2000, toen het in Kisangani voor de zoveelste maal tot een confrontatie kwam tussen Ugandese en Rwandese troepen, de Goma-factie van de Rassemblement Congolais pour la Democratie (RCD-Goma), terwijl Uganda de Kisangani-factie van de RCD (RCD-Bunia) en de *Mouvement pour la Libération du Congo* (MLC) steunt. Tijdens de Ugandese verkiezingscampagne in maart 2001 werd Rwanda door president Museveni van Uganda ondergebracht in de categorie vijandige landen. Verdere verwijdering ontstond toen militairen van beide zijden naar het andere land vluchtten om asiel aan te vragen.

Begin juli 2001 ontmoetten Museveni en Kagame elkaar om te werken aan verbetering van de onderlinge relatie. Na de bijeenkomst verklaarden de staatshoofden dat wederzijdse vluchtelingen niet zouden worden teruggestuurd, maar dat de vluchtelingen geen toestemming zouden hebben vanuit het asieland problemen te veroorzaken in hun land van herkomst. Ook zegde Museveni toe dat Rwanda niet langer als een vijandige staat zou worden gezien.¹⁰⁸

Eind 2001 richtten Rwanda en Uganda samen een Gezamenlijke Onderzoeks- en Verificatiecommissie (*Joint Investigation and Verification Committee*) op. In de verslagperiode stelde deze commissie voor permanente gezamenlijke militaire verbindingskantoren op te zetten, met als doel informatie van veiligheidsdiensten met elkaar te delen, en eventuele activiteiten van elkaars vijanden in kaart te brengen. Op 28 juni 2002 werd een memorandum of understanding ondertekend door de ministers van Defensie van beide landen, waarin tot het opzetten van deze verbindingskantoren werd besloten.¹⁰⁹

2.3 Veiligheidssituatie

¹⁰⁷ De eerste rebellie van 1996.

¹⁰⁸ Reuters (6 juli 2001)

¹⁰⁹ IRIN, *Uganda deputy premier in Kigali to see Kagame* (25 april 2002) en IRIN, *Confidence building measures agreed* (1 juli 2002)

In deze paragraaf wordt eerst een overzicht gegeven van de strijdkrachten waarover de Rwandese overheid beschikt, en van de kracht en samenstelling van het gewapende verzet tegen de regering. Vervolgens worden de militaire ontwikkelingen in de verslagperiode beschreven, uitmondend in een beschrijving van de veiligheidssituatie in de verschillende gebieden van Rwanda per eind oktober 2002.

Strijdkrachten

In deze sub-paragraaf wordt de organisatie van de strijdkrachten in Rwanda beschreven. Voor een beschrijving van de rekrutering zij verwezen naar paragraaf 3.4.4 Dienstplichtigen.

Ter bescherming van de veiligheid beschikt Rwanda over een leger, een politiemacht en vrijwillige bugerwachten, de *Local Defense Forces* (LDF). De verantwoordelijkheid voor de externe veiligheid en de verdediging van het land ligt bij het ministerie van Defensie (leger), terwijl de binnenlandse veiligheid onder de minister van Binnenlandse Zaken (politie) en de minister van Lokaal Bestuur en Sociale Zaken (LDF) valt.

Het leger

In mei 2002 is de naam van het Rwandese leger bij wet veranderd van *Rwandese Patriotic Army* (RPA), in *Rwanda Defense Forces* (RDF), ook te noemen *Forces Rwandaises de Défense* (FRD). In de praktijk wordt nog steeds vaak gebruik gemaakt van de naam RPA. Het RPA dankte zijn naam aan de troepen die vanaf 1990 met het *Rwandan Patriotic Front* (RPF) vanuit Uganda Rwanda binnenvielen. Na de machtsovername in Kigali door het RPF verving het RPA onmiddellijk het leger van de regimes van voor de genocide, de *Forces Armées du Rwanda* (FAR). Vaak wordt aan de troepen die vanaf 1990 Rwanda binnenvielen gerefereerd als het RPF, ook al werd de naam RPA toen reeds gebruikt. Dit is om verwarring tussen het rebellenleger RPA en het latere regeringsleger RPA te voorkomen.

De grootte van het huidige Rwandese leger is niet precies bekend. Het aantal militairen ligt tussen de 49.000 en de 64.000. Hiervan waren tot eind september – begin oktober 2002 ruim 23.000 soldaten gestationeerd in de DR Congo (zie ook 2.2).¹¹⁰ Het is een beroepsleger, dus er bestaat officieel geen dienstplicht (zie paragraaf 3.4.4 Dienstplichtigen).

De meerderheid van de officieren is Tutsi. De overgrote meerderheid van de hoogste officieren bestaat uit Tutsi uit Uganda (deze officieren spreken Engels als vreemde taal, naast de moedertaal Kinyarwanda). Onderofficieren zijn over het

¹¹⁰

International Institute of Strategic Studies (IISS), *Military Balance 2001-2002* (Londen 2002), p. 274

algemeen Tutsi overlevenden van de genocide, die als vreemde taal Frans spreken, en vaak hoger opgeleid zijn dan de uit Uganda afkomstige officieren. Er zijn enkele hogere Hutu officieren, voornamelijk ex-FAR die zijn geïntegreerd in het RPA. Tussen deze verschillende facties binnen de RDF doen zich wisselende coalities voor, waarbij president Kagame voornamelijk steunt op de uit Uganda teruggekeerde Tutsi officieren, maar tussen de verschillende groepen moet laveren om de machtsbalans tussen regering en leger te bewaren. Er zijn nauwelijks Twa in het leger. Van de gewone soldaten is de overgrote meerderheid Hutu.

De RDF zijn een zeer sterk en gedisciplineerd leger. De discipline geldt veelal met name de directe meerderen. Daardoor kan het leger ook een risico opleveren voor de Rwandese regering, indien officieren hun eigen plan trekken. Zo nemen waarnemers in buurlanden aan dat Rwanda's problemen met Uganda en de DR Congo voor een groot deel met de eigengereidheid van officieren in het leger te maken hebben.¹¹¹

Rwandan National Police (RNP)

In 2000 nam de *Rwandan National Police* (RNP) de plaats in van de gendarmerie. Het betreft een politiemacht van ongeveer 3.600 agenten, die vroeger deel hebben uitgemaakt van de gendarmerie en de gemeentelijke politie. Crimineel onderzoek wordt verricht door de *Criminal Investigation Department* (CID). De meerderheid van de politieagenten is Tutsi; hogere officieren zijn voornamelijk Tutsi die uit Uganda zijn teruggekeerd. De RNP valt onder Binnenlandse Zaken, terwijl de vroegere gendarmerie onder de verantwoordelijkheid van het ministerie van Defensie viel. De belangrijkste taak van deze nieuwe politiemacht is de binnenlandse veiligheid van de bevolking te waarborgen. Alleen de veiligheid van de bevolking in het noordwesten is in eerste instantie de taak van het leger, en pas daarna van politie en de LDF. Aangezien het aantal politieagenten niet toereikend is om hun taak naar behoren te vervullen, wordt vaak de hulp van het leger of de LDF ingeroepen.

De politie (*Rwandan National Police*) is gekleed in blauwe uniformen, leden van de LDF dragen, voorzover zij een uniform dragen, een auberginekleurig uniform, en het leger draagt groene uniformen.

Volgens een mensenrechtenorganisatie in Rwanda is de verhouding tussen de politie en de burgers beter dan die tussen bevolking en gendarmerie was. Er vindt mensenrechteneducatie plaats binnen de politie, en de communicatie met de bevolking, bijvoorbeeld met betrekking tot informatie over gevangenen, is verbeterd.¹¹²

¹¹¹ Deense Immigratiedienst, *Fact finding mission til Rwanda* (maart 2002), § 59

¹¹² Deense Immigratiedienst, *Fact finding mission til Rwanda* (maart 2002), § 65

Local Defense Forces (LDF)

De LDF zijn burgerwachten die oorspronkelijk werden opgericht onder de regering-Habyiramana om het leger bij te staan tegen invallen van het RPF. Na 1994 was er aanvankelijk geen politie, waarop de RPF-autoriteiten nieuwe burgerwachten oprichtten om de bevolking tegen de resterende genocidale krachten in het land te beschermen. Tussen 1995 en 1997 werden de LDF tijdelijk opgeheven als gevolg van berichten over machtsmisbruik tegen burgers. Met de opstand in het noordwesten werden ze echter weer opgericht. De LDF hebben nu 36.000 leden (in verhouding tot 3.600 betaalde politieagenten), en er is sprake van dat de regering de LDF wil uitbreiden met nog eens 3.000 leden per provincie.¹¹³ De LDF bestaan uit groepen jongeren (voornamelijk jonge mannen, maar ook jonge vrouwen) die eerst twee à drie maanden training krijgen van militairen. De etnische samenstelling van de LDF is afhankelijk van de etnische samenstelling van de regio waarin zij opereren, maar de leiders zijn over het algemeen Tutsi. De meeste LDF-leden zijn werkloze jonge mannen van tussen de achttien en de dertig jaar oud, maar in sommige gemeenten in het noordwesten, waar de meeste volwassen mannen dood of afwezig zijn, zijn kinderen van veertien jaar en ouder gedwongen lid te worden (in dit gebied werd het LDF vanaf eind 1997 ingeschakeld om te helpen de ex-FAR/*Interahamwe*-opstand te breken). Sinds het begin van de strijd tegen Kabila zijn LDF-leden uit het gehele land meegestuurd naar de DR Congo om te vechten, veelal tegen hun wil.

In theorie zijn de LDF opgericht om hun gemeenten te beschermen, maar in rapportages van mensenrechtenorganisaties worden veelvuldig gevallen beschreven van misbruik van geweld door LDF-leden. Daar ze niet betaald worden voor hun diensten, gebruiken sommigen hun positie om mensen te beroven en af te persen, en soms te doden. In sommige gemeenten zijn LDF-leden die misbruik maakten van hun positie snel tot de orde geroepen, soms doordat zij een afranseling kregen op een militaire post, soms door ontslag uit de LDF en in de ernstigste gevallen door arrestatie. Maar waar lokale besturen volledig achter de LDF staan of zelf geïntimideerd zijn door de LDF worden klachten van de bevolking genegeerd.

Gewapend verzet

Voor het gewapende verzet tegen de Rwandese overheid in de DR Congo worden verschillende termen gebruikt. Door de internationale gemeenschap worden ze vaak aangeduid als ex-FAR/*Interahamwe*. Deze beschrijving dekt de lading niet, aangezien velen nooit tot deze groepen behoord hebben.

De Rwandese regering hanteert de termen '*forces négatives*' en '*génocidaires*' voor alle gewapende (en soms ongewapende) tegenstanders van het Rwandese regime in het buitenland. Volgens haar bevat de groep van in het buitenland

¹¹³

Deense Immigratiedienst, *Fact finding mission til Rwanda* (maart 2002), § 79

verbljvende Rwandezen drie componenten. De eerste component bestaat uit voormalige leiders van Rwanda, die verantwoordelijk zijn voor het plannen en soms uitvoeren van de genocide. De tweede component vormen personen die hebben meegewerkt aan de genocide, maar niet aan de planning. Tot deze tweede component behoren de (voormalige) ex-FAR/*Interahamwe*-troepen. De derde component bestaat uit personen die niet hebben meegedaan aan de genocide. Volgens de regering in Kigali beslaat deze laatste groep 95% van de Rwandezen in het buitenland.¹¹⁴

Zelf noemen de Rwandese rebellen in de DR Congo zich *Armée pour la Libération du Rwanda* (ALIR), de gewapende vleugel van het *Peuple Armée pour la Libération du Rwanda* (PALIR). ALIR is opgedeeld in ALIR I en ALIR II. Een derde groep rebellen noemt zich de *Forces Démocratiques pour la Libération du Rwanda* (FDLR).

ALIR I bestaat voornamelijk uit Ex-FAR en *Interahamwe*, en bestaat uit twee divisies die zich beide in Noord-Kivu bevinden. Daar hebben zij zich na de inval in Noordwest-Rwanda in mei-juli 2001 gehergroepeerd en opnieuw bewapend, maar de condities waaronder zij daar verblijven zijn zwaar, en het moreel onder de troepen is slecht. ALIR I bestaat ongeveer uit 4.000 tot 6.000 troepen. ALIR II is volgens sommige bronnen groter, maar in ieder geval beter bewapend dan ALIR I. De troepen van ALIR II, verdeeld over één of twee divisies, zijn doorgaans jonger en hebben veelal niet deelgenomen aan de genocide van 1994. Zij werden voor een groot deel gerekruteerd in de vluchtelingenkampen in Tanzania, waarna zij de grens met de DR Congo overstaken. ALIR II opereert met name in Zuid-Kivu en Katanga, en heeft zijn hoofdkantoor in Lubumbashi.¹¹⁵

De FDLR vochten aan de zijde van de *Forces Armées du Congo* (FAC). Op 24 september 2002 besloot de Congolese regering de FDLR en andere gewapende groepen uit te wijzen. Tot dusver werden in het Congolese kamp Kamina (provincie Katanga) ongeveer 1.900 Rwandese Hutu rebellen van de FDLR ontwapend en gedemobiliseerd. In de buurt van het kamp Kamina bevinden zich volgens de Congolese regering nog eens 2.000 Hutu FDLR-strijders. Eind september bracht een groep ex-FDLR-strijders een verkenningsbezoek aan Kigali, waarna reeds circa 200 personen vrijwillig terugkeerden naar Rwanda en werden opgevangen in het Mutoba demobilisatiekamp in Noord-Rwanda.

In het afgelopen jaar is een nieuwe groep, onder leiding van een voormalig officier van de RCD-Goma genaamd Masunzu, ontstaan in Oost-Congo, die zich verzet tegen de aanwezigheid van Rwanda aldaar. Het opvallende aan deze groep is dat zij bestaat uit Banyamulenge, Congolese Tutsi, terwijl altijd werd aangenomen dat

¹¹⁴ UN/ECOSOC/CHR, *Allocution de M. Moussalli, Representant Special pour le Rwanda* (Genève, 29 maart 2001), p. 4-5

¹¹⁵ UN/S/2002/341, *First assessment of the armed groups operating in the Democratic Republic of the Congo* (5 april 2002), pp. 5, 6 en 10

Rwanda in de DR Congo onder andere de belangen van deze groep beschermd. De troepen van Masunzu verzetten zich tegen de aanwezigheid van Rwanda in Oost-Congo, omdat die aanwezigheid de relaties tussen de Banyamulenge en de rest van de bevolking in Oost-Congo enorm verslechterd heeft, en de mogelijkheden voor vreedzaam samenleven tussen deze groepen in de toekomst op het spel heeft gezet.¹¹⁶

Het Memorandum of Understanding van Pretoria van 30 juli 2002 bepaalt dat de Rwandese rebellen in de DR Congo op betrekkelijk korte termijn ontwapend moeten worden. De ontwapening van de FDLR-strijders (zie hierboven) is een eerste stap in de uitvoering van deze bepaling. Rwanda heeft ter opvang na terugkeer naar Rwanda van deze gedemobiliseerde rebellen drie kampen in gereedheid gebracht in Rwanda bij de Congolese grens. In de Kivu's beheert de VN-missie in de DR Congo, MONUC, nog 23 andere opvangpunten. Voor terugkerende vluchtelingen zijn in Rwanda andere opvangkampen ingericht.

Regelmatig stuurt de regering missies naar de DR Congo van eerder uit dat land teruggekeerde vluchtelingen, met als doel de Rwandezen over te halen terug te keren naar Rwanda. Vaak bestaat bij de vluchtelingen uit Rwanda in de DR Congo de behoefte om terug te keren naar Rwanda wel, maar wordt men door de Rwandese rebellen gedwongen te blijven.

Veiligheidssituatie

Door de tot zeer onlangs voortdurende aanwezigheid van het Rwandese leger in de DR Congo, werden het ALIR en andere Rwandese rebellengroepen over het algemeen buiten de Rwandese grenzen gehouden. Door de diepe penetratie in de DR Congo bestreek het Rwandese leger een gebied dat vele malen groter is dan Rwanda zelf. Volgens Rwanda was het om militair-strategische redenen nodig zo diep aanwezig te zijn in de DR Congo, namelijk vanwege de controle over vliegvelden.

De grootste bedreiging voor Rwanda komt vanuit Zuid-Kivu in de DR Congo, waar drie tot vijf brigades van ALIR II actief zijn.

Inmiddels heeft het Rwandese leger zich eind september – begin oktober 2002 geheel teruggetrokken uit de DR Congo, met mogelijke uitzondering van een bataljon in Uvira (zie 2.2). Deze terugtrekking heeft geleid tot plaatselijke instabiliteit en gewelddadigheden in het oosten van de DR Congo. Vooral nog is geen bedreiging gemeld van de veiligheid van Rwanda zelf. Evenmin is bekend hoe de reïntegratie van de teruggekeerde Rwandese troepen is verlopen.

In Rwanda zelf hebben geen grootschalige gevechten of infiltraties door Rwandese rebellen vanuit de DR Congo plaatsgevonden sinds de infiltraties in Noordwest-

¹¹⁶

EIU, *Country report for Rwanda* (mei 2002), p. 12

Rwanda van mei tot juli 2001. Het noord- en zuidwesten van Rwanda blijven wel de meest kwetsbare delen van Rwanda. In de verslagperiode vonden slechts enige kleine invallen plaats in het zuidwesten.¹¹⁷ De kans op steun van de plaatselijke bevolking voor eventuele invallen van de rebellen in die gebieden, blijkt gering. In mei 2002 waren er geruchten dat er *Interahamwe*-kampen zouden zijn aangetroffen in Zuidwest-Uganda. Deze geruchten werden genoemd in een rapport van het *Joint Verification and Investigation Team* van Uganda en Rwanda. Uganda ontkende de aanwezigheid van *Interahamwe*-kampen en -activiteit, maar de Rwandese autoriteiten gaven aan dat ook hen bekend is dat er *Interahamwe* in Uganda aanwezig zijn, en dat de Ugandese regering geweigerd had een gezamenlijke missie op te zetten om de *Interahamwe* onschadelijk te maken.¹¹⁸

Ex-RPA/RDF-militairen en LDF leden maken zich soms schuldig aan diefstal, moord, verkrachting en mishandeling. Dit komt onder andere doordat de demobilisatie van de ex-militairen niet altijd geheel volgens de regels verloopt. Oorzaak van de problemen met de LDF is vaak dat zij niet betaald worden, en veelal wel in uniform lopen en gewapend zijn. Geregeld worden militairen en LDF-leden opgepakt en berecht, maar met name kleinere vergrijpen blijven vaak ongestraft.

De mogelijkheid tot het verkrijgen van bescherming tegen mensenrechtenschendingen door LDF en ex-militairen verschilt tussen stadbewoners en plattelandbewoners. Op het platteland is men kwetsbaarder voor schendingen, en is het moeilijker bescherming van de autoriteiten te verkrijgen. In de steden is het vaak de politie, en niet de LDF, die voor de bescherming van burgers verantwoordelijk is.¹¹⁹ Daar politieagenten een salaris ontvangen en mensenrechtentrainingen krijgen, zijn de risico's op mensenrechtenschendingen door politieagenten minder groot.

2.4 Sociaal-economische situatie

De meeste Rwandezers zijn zelfvoorzienende landbouwers. Weinigen betwisten dat een tekort aan landbouwgrond in verhouding tot de bevolkingsdruk één van de diepere oorzaken was van de oorlog van 1990-1994 en de genocide. Een van de manieren waarop de regering heeft gepoogd de druk op landbouwgrond te verminderen, is door een imidugudubeleid te voeren (zie verder § 2.1.2 Geschiedenis). Tot op heden is het tekort aan landbouwgrond echter niet opgelost, terwijl de Rwandese regering nog steeds vluchtelingen oproept uit het buitenland terug te keren naar Rwanda.

¹¹⁷ Deense Immigratiedienst, *Fact finding mission til Rwanda* (maart 2002), § 99

¹¹⁸ IRIN, *Rwanda-Uganda: Interahamwe reported present in Uganda* (22 mei 2002)

¹¹⁹ Deense Immigratiedienst, *Fact finding mission til Rwanda* (maart 2002), § 106

De regering is bezig een nieuwe wet te schrijven die het eigendom van land moet vastleggen. Hoewel het nut van een goede landverdeling algemeen wordt erkend, is er kritiek op enkele bepalingen, die in de wet zouden worden opgenomen. Eén van de bepalingen is dat iedereen die meer dan twee hectare land bezit, zijn land moet delen met teruggekeerde vluchtelingen. Onduidelijk is echter, op welke teruggekeerde vluchtelingen hierbij bedoeld wordt, en de vrees bestaat dat deze regeling teruggekeerde Tutsi uit Uganda zal bevoordelen ten opzichte van andere Rwandezen. Daarnaast vragen belangenorganisaties van landeigenaren zich af waarom alleen landeigenaren (van wie de meesten niets anders bezitten dan hun land) hun land moeten delen, terwijl Rwandese burgers die veel onroerend goed bezitten, en grote bedragen geld op hun rekening hebben staan, dit niet hoeven te delen. Op deze wijze zou de herverdeling van rijkdom alleen op de schouders van de, vaak relatief arme, landeigenaren terechtkomen.

Een tweede bepaling waarover zorg bestaat is de regel dat wie niet effectief gebruik maakt van het land dat hem of haar toebedeeld is, dit land moet afstaan. Daar de concept-wet geen richtlijnen of maatregelen voor deze bepaling noemt, blijft onduidelijk wat er gebeurt met een persoon die van zijn land gezet is. Critici geven dan ook de voorkeur aan de oprichting van coöperaties, waarvan de leden onderling problemen als inefficiënt gebruik van land kunnen oplossen.

Koffie en thee zijn de twee belangrijkste exportproducten van Rwanda. De export van deze twee producten maakt ongeveer driekwart van de nationale inkomsten uit. Een van de aspecten van de economische hervormingen die de regering doorvoert, is privatisering van staatsbedrijven.

In april 2002 vond er een missie van het Internationaal Monetair Fonds (IMF) plaats naar Rwanda. Tijdens dit bezoek ontstond een meningsverschil tussen de Rwandese regering en het IMF over de geplande overheidsuitgaven voor 2002-2003. De Rwandese regering verdedigde de enorme stijging van overheidsuitgaven onder verwijzing naar de administratieve decentralisatie, de *gacaca*, demobilisatie van militairen en het nationale fonds voor projecten op lokaal niveau, maar IMF en Wereldbank vonden het voorziene tekort onacceptabel.¹²⁰

Sinds de genocide van 1994 vond een periode van sterke economische groei plaats. In 2002 komt de enorme economische inhaalslag van de afgelopen jaren tot stilstand, maar geeft de economische groei met ongeveer 6% Rwanda nog steeds een sterke positie in vergelijking met andere Afrikaanse landen, zeker gezien het gebrek aan natuurlijke bronnen in Rwanda, en de nadelige internationale omstandigheden. De groei in Rwanda moet uit de agrarische sector komen.

¹²⁰

EIU, *Country report for Rwanda and Burundi* (mei 2002), p. 10

Een goed monetair beleid houdt inflatie in Rwanda onder controle rond 5 tot 7 procent.¹²¹

Rwanda staat op de 152ste plaats in de Human Development Index voor 2001.

2.5 Samenvatting

In 2003 zal de transitieperiode die na de genocide van 1994 door de Rwandese politieke partijen werd afgesproken, ten einde komen. Naarmate het einde van de interim-regering, die door een minderheid van uit Uganda teruggekeerde voormalige Tutsi vluchtelingen gedomineerd wordt, dichterbij komt, vergroot de staat haar controle op het openbare leven. In hoofdstuk 3 Mensenrechten wordt ingegaan op de gevolgen hiervan voor de mensenrechtensituatie in Rwanda.

Tegen het einde van de transitieperiode moeten parlementaire en presidentiële verkiezingen uitgeschreven worden. Hoewel de regering heeft aangegeven dat voor die verkiezingen politieke partijen weer activiteiten zullen mogen ontplooiën en campagne mogen voeren, vonden in de verslagperiode enkele ontwikkelingen plaats, die deze belofte lijken in te perken. Zo heeft de regering aangegeven dat vóór verkiezingen en verkiezingscampagnes kunnen plaatsvinden, eerst de nieuwe grondwet door de Rwandese burgers zal moeten worden goedgekeurd via een referendum. Pas als deze goedkeuring heeft plaatsgevonden, zullen de politieke partijen kunnen beginnen met hun campagnes. De *Legal and Constitutional Commission* (LCC) heeft echter ook reeds aangegeven, dat de Rwandese bevolking te kennen heeft gegeven dat zij geen voorstander is van herinvoering van partijpolitiek.

In de verslagperiode zijn de traditionele rechtbanken, *gacaca* genaamd, van start gegaan, in de vorm van pre-*gacaca*. In de eerste maanden van 2002 kregen de *gacaca*-rechters een training, maar volgens waarnemers was deze onvoldoende om tot een zorgvuldige procesgang te kunnen leiden. Hoewel aanvankelijk de betrokkenheid van de bevolking bij de pre-*gacaca* zeer groot was, is deze op een aantal plaatsen na enige tijd weer afgenomen. Op sommige plaatsen nam de betrokkenheid van de bevolking zelfs zodanig af, dat het functioneren van de tribunalen in gevaar kwam. Een belangrijke reden waarom deze betrokkenheid afgenomen is, lijkt te zijn dat de bevolking zich verzet tegen het feit dat de *gacaca* alleen uitspraken mogen doen in zaken die de genocide van 1994 betreffen, en niet over de daden van leden van het RPF en RPA bij de opmars naar Kigali in 1994.

¹²¹

EIU, *Country report for Rwanda and Burundi* (mei 2002), p. 11

Een tekort aan landbouwgrond is één van de diepere oorzaken geweest van de oorlog en de genocide van 1990-1994. Een van de wijzen waarop de Rwandese regering gepoogd heeft tot een betere verdeling van de landbouwgrond te komen, is door middel van het creëren van dorpskernen, *imidugudu* genaamd. Daarnaast is in de verslagperiode gediscussieerd over een concept-wet die landeigendom zou moeten regelen. Hoewel men het er in Rwanda over eens is dat een effectief gebruik van land van groot belang is, is er kritiek op de wijze waarop de wet dat beoogt af te dwingen. De angst bestaat dat de wet vooral ten goede zal komen aan de rijken en de uit Uganda afkomstige Tutsi.

Onderhandelingen tussen Rwanda en de DR Congo leidden op 30 juli 2002 tot het Memorandum of Understanding van Pretoria, dat de Lusaka-akkoorden van 1999 bevestigde en een tijdspad daaraan toevoegde. Vanaf eind september 2002 heeft het Rwandese leger in enkele weken zijn troepen grotendeels teruggetrokken uit Oost-Congo. Deze terugtrekking heeft geleid tot plaatselijke instabiliteit en gewelddadigheden in het oosten van de DR Congo. Vooralsnog is geen bedreiging gemeld van de veiligheid van Rwanda zelf. Een eerste groep van 200 Rwandese Hutu keerde vrijwillig terug naar Rwanda vanuit de DR Congo.

3 Mensenrechten

3.1 Juridische context

3.1.1 Internationale verdragen en protocollen

Rwanda heeft de belangrijke internationale verdragen op het gebied van vluchtelingen en mensenrechten getekend en geratificeerd: het VN Verdrag met betrekking tot de Status van Vluchtelingen alsmede het bijbehorende Protocol van 1967 (sinds 3 januari 1980), de Conventie van de Organisatie van Afrikaanse Eenheid met betrekking tot Vluchtelingen, het Afrikaans Handvest voor de Rechten van Mensen en Volkeren (sinds 22 juli 1983), het Internationaal Verdrag inzake Burgerlijke en Politieke Rechten (sinds 23 maart 1976), het Internationaal Verdrag inzake Economische, Sociale en Culturele Rechten (sinds 3 januari 1975), het Verdrag voor de Rechten van het Kind (sinds 23 februari 1991), het Internationaal Verdrag inzake de Uitbanning van Alle Vormen van Rassendiscriminatie (sinds 16 mei 1975), het Verdrag inzake de Uitbanning van alle vormen van Discriminatie van Vrouwen (sinds 3 september 1981), het Genocide Verdrag (sinds 15 juli 1975), en de vier Conventies van Genève (sinds 21 maart 1964) met de twee additionele protocollen van 1949 (sinds 19 november 1984).

Rwanda is geen partij bij het Internationaal Verdrag tegen Marteling en Andere Wrede en Onmenselijke Behandeling of Bestrafing. Hoewel de regering reeds vorig jaar beloofde tot ratificatie over te gaan, is dit tot op heden niet gebeurd. Ook bij de optionele protocollen bij het Internationaal Verdrag inzake Burgerlijke en Politieke Rechten is Rwanda geen partij.

De Rwandese autoriteiten hebben al geruime tijd niet voldaan aan hun verplichting te rapporteren aan organen van toezicht.

3.1.2 Nationale wetgeving

Grondwet

De interimgrondwet bepaalt dat alle burgers gelijk zijn voor de wet, zonder discriminatie op basis van ras, kleur, afkomst, etniciteit, clan, geslacht, opinie, religie of sociale status. Marteling is verboden.

De huidige interimgrondwet van Rwanda wordt aangeduid met de term *Loi Fondamentale de la République rwandaise*. Deze wet, die in mei 1995 werd aangenomen door het parlement, is gebaseerd op de grondwet van 1991 (waarin het meerpartijstelsel werd geïntroduceerd), de akkoorden van Arusha van 1993, de verklaring van het RPF na de overwinning van 1994 en afspraken gemaakt tussen de politieke partijen (met uitsluiting van de MRNDD en de CDR) eind

1994.¹²² Zij is gebaseerd op de algemene principes van de rechtsstaat, de nationale eenheid, het pluralisme en het respect voor de rechten van de mens. In de *Loi Fondamentale* zijn bepalingen opgenomen die de gelijkheid van alle burgers bevestigen, evenals de noodzaak de grondrechten van individuen te respecteren, zoals die vastgelegd zijn in de *Universele Verklaring van de Rechten van de Mens* en in het *Afrikaans Handvest voor de Rechten van de Mens en van de Volkeren*. Ook erkent de Wet het recht van de Rwandese vluchtelingen terug te keren naar hun land. Vluchtelingen die Rwanda tien jaar of langer geleden ontvlucht zijn of hun nakomelingen zullen bij terugkeer niet hun vroegere bezittingen terugkrijgen, maar elders land aangeboden krijgen van de regering. De Wet neemt de bepalingen van de Arusha-akkoorden over die de democratische ontwikkeling in Rwanda vorm moeten geven.¹²³

Als onderdeel van de strategie van de overheid voor de huidige overgangsfase is eind december 1999 de *Commissie voor de Grondwetsherziening* geïnstalleerd. Verwacht wordt dat de Commissie eind 2002 een concept nieuwe grondwet zal presenteren (zie ook § 2.2 Politieke ontwikkelingen).

Overige wetgeving

Na jaren van debat en controverse over een nieuwe Perswet, is het Rwandese parlement in de verslagperiode tot overeenstemming gekomen over de inhoud van de wet. De wet voorziet in de oprichting van een Mediaraad, waarin vertegenwoordigers van de regering en van onafhankelijke media zullen plaatsnemen. Er zal vervolgens ruimte gegeven worden aan onafhankelijke lokale radio- en televisiestations, en persagentschappen. Opvallend is dat drie clausules (de voormalige artikelen 88-90) die lange tijd voor controverse hebben gezorgd, niet opgenomen zijn in de wet. Het betreft de bepalingen die lange gevangenisstraffen en de doodstraf mogelijk zouden maken voor het oproepen tot genocide. Journalisten en politici kwamen overeen, dat deze bepalingen niet thuishoren in de Perswet, maar in een algemene genocide-wetgeving.¹²⁴ De wet moet nog ondertekend worden door de president en goedgekeurd worden door het Hooggerechtshof.

Er wordt in Rwanda gediscussieerd over een ontwerp-wet die landeigendom moet regelen (zie verder § 2.4 Sociaal-economische situatie).

3.2 Toezicht

In de Rwandese interimgrondwet (*Loi Fondamentale*) is een *Nationale Commissie voor de Mensenrechten* voorzien. Deze Commissie van zeven leden is in mei 1999

¹²² Africa South of the Sahara 2002, Rwanda, p. 796

¹²³ Martin Imbleau et William A. Schabas, Les éditions Yvon Blais inc., *Introduction au droit rwandais* (1998)

¹²⁴ IRIN, Rwanda: Parliament adopts media bill, excludes genocide clauses (5 juni 2002)

met haar werk begonnen. De bevoegdheden van de Commissie zijn het doen van onderzoek naar schendingen van de mensenrechten en het ontwikkelen van mensenrechteneducatie voor de Rwandese bevolking. Tot op heden heeft de Commissie zich vooral op de periode sinds de oprichting van de Commissie gericht. De Commissie heeft zich echter tot doel gesteld vanaf 2002 ook onderzoek te gaan doen naar de periode 1989 (toen de eerste aanval van het RPF in Rwanda plaatsvond) tot 1999 (toen de Commissie werd opgericht). Bij dit onderzoek zal ook ingegaan worden op de planning en uitvoering van de genocide. De Commissie bestaat uit vier afdelingen: een afdeling voor juridische zaken, die de Rwandese wetten onderzoekt om te kijken of zij voldoen aan mensenrechtenverdragen; een afdeling van onderwijs en voorlichting, die zich bezighoudt met mensenrechteneducatie; een afdeling van burgerlijke en politieke rechten; en een afdeling van economische en sociale rechten, gericht op genocide-overlevenden, arbeiders, vrouwen en kinderen.

De voorzitter van de Commissie heeft de rang van minister. Het budget voor de Commissie maakt deel uit van de nationale begroting.¹²⁵ De zeven leden van de Commissie worden door de *Assemblée Nationale* gekozen uit een lijst van tien personen die is opgesteld door de regering. Twee van de commissieleden hebben een achtergrond als mensenrechtenactivist. Vier leden zijn uit overheidskringen gerekruteerd. Vanaf juli 2001 opende de Commissie provinciale afdelingen. De Nationale Commissie voor Mensenrechten probeert volgens waarnemers zo onafhankelijk mogelijk te opereren. Dit wordt echter toch bemoeilijkt door het feit dat de leden van de Commissie door de regering zijn aangewezen.¹²⁶ De Commissie werkt samen met drie nationale ngo's, *Ibuka*, *Cladho* en *Pro Femmes*, die als regeringsgezinde organisaties bekend staan.

Verskillende lokale en regionale ngo's functioneren met zeer beperkte middelen en in een politiek hachelijke context. In Rwanda bestaan twee koepels van mensenrechten-ngo's. De *Ligue pour les Droits des hommes dans la région des Grands Lacs* (LDGL; een regionale koepel) en het Rwandese *Comité des Ligues et des Associations des Droits de l'Homme* (CLADHO) zijn actieve ngo's. De laatste is volgens bronnen geïnfiltreerd en beperkt in zijn activiteiten door de regering. CLADHO bestaat uit de *Ligue pour la promotion et la défense des droits de l'homme au Rwanda* (Liprodhor), de *Association rwandaise pour la Défense des droits et des Libertés de l'homme* (ADL), de *Association rwandaise pour la défense des droits de l'homme* (Ardho), de *Association des Volontaires pour la Paix* (AVP), en *Kanyarwanda*. ADL, ARDHO en AVP leiden door gebrek aan fondsen en gekwalificeerd personeel een kwijnend bestaan. *Kanyarwanda* is geïnfiltreerd door de regering, en wordt beperkt in haar werkzaamheden. *Liprodhor* wordt daarentegen als enige Rwandese mensenrechtenorganisatie gezien, die niet geïnfiltreerd is door de regering. Om deze reden ondervindt deze

¹²⁵

Het Grote Merengebied; een regionaal perspectief (1999)

¹²⁶

Deense Immigratiedienst, *Fact finding mission til Rwanda* (maart 2002), § 121-128

organisatie problemen met de overheid, zoals intimidatie van medewerkers, en beperking van activiteiten.¹²⁷ *Liprodhor* volgt het verloop van de genocideprocessen in Rwanda, bezoekt gevangenen en volgt vrijgelatenen na terugkeer in hun dorpen.¹²⁸ Sinds een kritisch rapport over de situatie in gevangenen wordt een aantal activiteiten van deze mensenrechtenorganisatie in een aantal provincies vrijwel onmogelijk gemaakt. Een aantal prefecten heeft de organisatie verboden gevangenen en *cachots*¹²⁹ te bezoeken. In de verslagperiode werd een bestuurslid van *Liprodhor* gearresteerd wegens zijn vermeende betrokkenheid bij de PDR-*Ubuyanja*. Het bestuurslid zit nog gevangen in afwachting van zijn proces. Toch kan ervan uitgegaan worden dat deze beschuldiging verband hield met zijn mensenrechtenactiviteiten voor *Liprodhor*. Andere mensenrechtenorganisaties zijn *Haguruka* en *Pro Femmes* (beide vrouwenrechten) en een relatief nieuwe organisatie, genaamd Forum voor Activisten tegen Marteling (*Forum for Activists against Torture/FACT*). Deze laatste organisatie bestaat voornamelijk uit Tutsi artsen en -advocaten uit Uganda, die zich bezighouden met preventie van foltering en rehabilitatie van slachtoffers van foltering.¹³⁰

Volgens een internationale mensenrechtenorganisatie bestaan er spanningen tussen de verschillende Rwandese mensenrechtenorganisaties, voortkomend uit concurrentie op het gebied van financiering, en politieke onenigheid.¹³¹

Naast de verschillende mensenrechtenorganisaties zijn in Rwanda enkele belangenorganisaties van genocide-overlevenden actief, namelijk *Ibuka* en *Avega Agahozo*. *Ibuka* is de grootste Rwandese ngo, *Avega Agahozo* is een vrouwenorganisatie en bestaat voornamelijk uit weduwen.

In januari 2002 zetten deze twee organisaties hun medewerking aan het getuigenprogramma van het ICTR stop (zie ook § 2.2 Politieke ontwikkelingen).

Internationale mensenrechtenorganisaties als *Amnesty International* (AI) en *Human Rights Watch* (HRW) publiceren regelmatig rapporten over Rwanda, gebaseerd op bezoeken en op bijdragen van lokale ngo's. *Human Rights Watch* werkt samen met *LDGL* en *Liprodhor*. Vertegenwoordigers van *Amnesty International* kregen in 1999 voor het eerst een inreisvisum. *African Rights* heeft een kantoor in Kigali.

¹²⁷ Deense Immigratiedienst, *Fact finding mission til Rwanda* (maart 2002), § 109-120

¹²⁸ HRW, *Rwanda World Report for 1999. Human Rights Developments* (2000)

¹²⁹ *Cachots* zijn huizen van bewaring, die bedoeld zijn als tijdelijk onderkomen voor gevangenen. Sinds de genocide zitten de gevangenen vol, en worden vele verdachten gedetineerd in *cachots*.

¹³⁰ Deense Immigratiedienst, *Fact finding mission til Rwanda* (maart 2002), § 118

¹³¹ Deense Immigratiedienst, *Fact finding mission til Rwanda* (maart 2002), § 120

Sinds juni 2001 is er geen speciale vertegenwoordiger van de VN voor de mensenrechten in Rwanda¹³² meer. Zijn mandaat werd niet verlengd. Dit betekent dat Rwanda van de VN op mensenrechtengebied geen speciale aandacht meer zal krijgen.

Mensenrechtenorganisaties voorafgaand aan en tijdens de genocide van 1994
De mensenrechtenorganisaties (ARDHO), *Liprodhor*, ADL, AVP en Kanyarwanda bestonden reeds in de periode voorafgaand aan de genocide van 1994. Toen deze organisaties (behalve *Kanyarwanda*) zich verenigden onder de koepel Cladho, ontstond er een tegenreactie van enkele personen die dicht bij het regime van Habyarimana stonden. Onder hen waren enkelen, die eerder oprichters waren geweest van die organisaties die zich nu in Cladho hadden verenigd. Deze personen richtten als tegenreactie hun eigen mensenrechtenorganisaties op, die erop gericht waren het werk van de andere organisaties tegen te spreken. Deze nieuwe organisaties heetten ARDEVI-TABARA, *Misericordia*, LIDEL en ARHO-TABAR, en waren verenigd in de *Fédération Rwandaise de Défense des Droits de l'Homme* (FRDH). Tijdens de genocide hebben deze organisaties hun steun uitgesproken aan de regering van Kambanda, en rechtvaardigden zij de moordpartijen tegen Tutsi als onderdeel van de strijd van de regering tegen het RPF.

3.3 Naleving en schendingen

Deze paragraaf gaat in op de naleving en schendingen van de verschillende mensenrechten die asielrelevant zijn. Er zal niet afzonderlijk worden ingegaan op schendingen door het Rwandese leger in de DR Congo. Hiervoor zij verwezen naar het algemeen ambtsbericht DR Congo. De Rwandese regering geeft toe dat er mensenrechtenschendingen hebben plaatsgevonden in het gebied onder gezamenlijke controle van het RPA (nu RDF) en de Congolese rebellenbeweging RDC. Zij wijst er op dat deze schendingen werden begaan door individuen in het leger, niet door het leger als institutie.¹³³ Er zijn gevallen bekend waarin RPA-militairen voor mensenrechtenschendingen zijn berecht door de militaire rechtbank.

¹³² De opdracht van deze speciale vertegenwoordiger was aanbevelingen te doen inzake de situatie van de mensenrechten in Rwanda, de oprichting en het onafhankelijk functioneren te bevorderen van de Nationale Commissie voor de Mensenrechten en aanbevelingen te doen inzake situaties waarin technische assistentie aan de regering van Rwanda opportuun kan zijn

¹³³ DoS, *Human Rights Report for Rwanda-2001* (2002)

3.3.1 Vrijheid van meningsuiting

De interimgrondwet (*Loi Fondamentale*) voorziet in persvrijheid. In de praktijk beperkt de overheid dit recht echter sterk. De vrijheid van meningsuiting blijft een gevoelige kwestie als gevolg van de rol van de media in de genocide (zie ook § 2.1.2 Geschiedenis, met name met betrekking tot *Radio-Television Libre des Mille Collines*). Heden ten dage gebruikt de regering volgens mensenrechtenorganisaties de genocide om elke discussie, die zou kunnen leiden tot kritiek op de regering, tot zwijgen te brengen.

Kranten in Rwanda zijn of waren:

- *Rwanda Newslines*. Geschreven in het Engels, onafhankelijk, maar sinds mei 2001 gestopt met publiceren. De twee belangrijkste redacteurs verblijven in het buitenland omdat zij vreesden voor hun leven;
- *Umuseso*. Geschreven in het Kinyarwanda, onafhankelijk, en samen met *Newslines* het meest kritisch ten opzichte van de regering. Beide kranten zijn door de regering bestempeld tot anti-regeringskranten. Volgens waarnemers wordt de hoofdredacteur van *Umuseso* lastiggevallen en geïntimideerd door de autoriteiten. Eind juli 2002 werden drie journalisten van *Umuseso* gearresteerd. Na drie weken kwamen zij vrij, maar de aanklachten zijn niet ingetrokken;
- *The Rwanda Herald*. Geschreven in het Engels, een afscheiding van *Newslines*. In de herfst van 2001 gestopt met publiceren. De hoofdredacteur is na een artikel over ex-president Bizimungu dat kritisch was ten opzichte van de regering, en na een kritisch artikel over de migratiediensten het land uitgezet naar Uganda (hij bezit de Ugandese nationaliteit). Na heimelijke terugkomst in Rwanda is hij gearresteerd en gevangengenomen;
- *Ukuri*. Beperkt kritisch op de regering, daar de hoofdredacteur RPF-lid is;
- *New Times*. Geschreven in het Engels, pro-regering;
- *Le Partisan*. Deze Franstalige krant stopte met publiceren in januari 2002, nadat zijn belangrijkste journalist enkele dagen werd gedetineerd naar aanleiding van artikelen over de MDR en de dood van Gratien Munyarubuga, lid van de PDR;
- *Imvaho*. Regeringskrant in het Kinyarwanda;
- *La Nouvelle Relève*. Regeringskrant die twee keer per maand in het Frans wordt uitgegeven;
- *Gasabo*. Maandelijkse uitgave, die min of meer onafhankelijk is;
- *Ubumve*. Eveneens een min of meer onafhankelijke, maandelijkse uitgave.

Rwanda kent een Rwandese Associatie van Journalisten (*Association Rwandaise des Journalistes* (ARJ)). Volgens waarnemers staat deze organisatie onder controle van het RPF. In een poging een onafhankelijke pers op te zetten, hebben acht redacteurs van verschillende kranten een associatie van onafhankelijke redacteurs opgezet, genaamd *Rwanda Independent Media Group* (RIMEG). Deze

organisatie heeft niet de middelen om haar werk te publiceren.¹³⁴ Bovendien heeft zij niet het recht gekregen om zich officieel te registreren, waardoor activiteiten van deze organisatie verboden zijn verklaard.

Hoewel de drie controversiële genocide-artikelen uit het concept nieuwe Perswet zijn geschrapt (zie ook § 3.1.2 Nationale wetgeving), blijft de positie van onafhankelijke journalisten precair. Veel journalisten die zich onafhankelijk opstelden, zijn in de afgelopen jaren Rwanda ontvlucht; de meeste journalisten die nog werkzaam zijn in Rwanda werken voor de regering, ofwel passen zelf-censuur toe. De onafhankelijkheid van de media is ook in de nieuwe perswet niet gegarandeerd. Er is een mediacommissie voorzien die direct verantwoording aflegt aan het bureau van de president. Deze commissie zal bepalen welke journalisten vergunningen krijgen om te mogen werken en welke journalisten en organisaties het recht krijgen om een radiostation op te richten. Ook dient deze commissie toe te zien op naleving van de wet. Verschillende artikelen in de wet, die onder andere het verspreiden van roddels verbieden, zullen het mogelijk maken alle kritische media de mond te snoeren.

Ook in de verslagperiode vond intimidatie van journalisten plaats. Zo werd bijvoorbeeld Amiel Nkuliza, journalist van de krant *Le Partisan*, van 31 december 2001 tot 3 januari 2002 vastgehouden en ondervraagd over zijn rapportages over de moord op Munyarubuga en over de MDR.¹³⁵ Hij ontvluchtte daarop het land omdat hij voor zijn leven vreesde. Volgens leden van mensenrechtenorganisaties was deze vrees gegrond.

Op 7 juni 2002 werd de Ugandese journalist Julius Mwesighye van de Engelstalige krant *The New Times* ondervraagd door de militaire inlichtingendienst. Hij werd beschuldigd van spionage op basis van uitnodigingen die hij had verstuurd aan Ugandese journalisten voor een conferentie in Kigali over 'de rol van de media in conflictresolutie in het grote-meren-gebied'. Mwesighye vluchtte daarop naar Uganda. Naar wordt aangenomen hadden de problemen die Mwesighye ondervond meer te maken met zijn nationaliteit dan met zijn werk voor *The New Times*.

In juli 2002 waren drie journalisten van de onafhankelijke krant *Umuseso* getuige van een gevecht tussen een politieagent en een bezoeker van een café. Toen zij aangaven hierover te zullen schrijven in de krant, werden zij gearresteerd wegens medeplichtigheid aan mishandeling van een politieagent. Tijdens de arrestatie werd hen sympathie voor de PDR verweten. President Kagame had reeds eerder tijdens een persconferentie *Umuseso* ervan beschuldigd sympathisant te zijn van PDR-*Ubyanja*. Een dergelijke beschuldiging door de president is gevaarlijk

¹³⁴ Deense Immigratiedienst, *Fact finding mission til Rwanda* (maart 2002), § 178-184 en 13 (201)

¹³⁵ HRW, *Rwanda: Opposition politician shot, others detained. Authorities asked to investigate* (9 januari 2002)

omdat die geïnterpreteerd kan worden door veiligheidsdiensten als een vrijbrief om de beschuldige in kwestie aan te pakken.

Vaak wordt de intimidatie van journalisten (en andere tegenstanders van de regering) uitgevoerd door het *Criminal Investigation Department* van de politie. Manieren van intimidatie zijn: het omkopen van journalisten van onafhankelijke kranten voor informatie over uit te brengen artikelen; bedreiging van de vrouw van een journalist met de mededeling dat zij snel weduwe zal zijn; dreigtelefoontjes; verhoren en korte detenties. Er zijn geen berichten van foltering van journalisten.¹³⁶

Volgens mensenrechtenorganisaties lopen personen, die zich niet negatief uitlaten over de regering of in verband worden gebracht met tegenstanders van de regering, geen risico op problemen met de regering. Het overgrote deel van de bevolking zal zich ook nooit negatief uitlaten over de regering, of zich onttrekken aan het gezag. Dit is het gevolg van een, mede door de genocide veroorzaakte, cultuur van angst.¹³⁷ Personen die zich wel uitspreken tegen de regering lopen risico op problemen met de overheid.

3.3.2 Vrijheid van vereniging en vergadering

De wet waarborgt vrijheid van vreedzame vergadering, maar in de praktijk wordt dit recht beperkt. Bijeenkomsten en demonstraties moeten vooraf gemeld worden, en demonstraties tegen de overheid zijn niet toegestaan. In de praktijk vinden geen andere demonstraties plaats dan die door de overheid geïnstigeerd. Er zijn geen gevallen bekend waarin toestemming voor een demonstratie werd geweigerd. Bijeenkomsten in de avond en nacht worden over het algemeen verboden.

In Rwanda bestaan diverse mensenrechten- en belangenorganisaties (zie ook § 3.2 Toezicht). Sinds 30 maart 2002 is registratie van, en de aanvraag van een vergunning voor, alle ngo's vereist. De wet geeft autoriteiten de mogelijkheid om vanwege redenen van landsbelang en nationale veiligheid de activiteiten van een ngo te verbieden. Ngo's moeten inzicht geven in hun plannen en financiën. Zonder vergunning kan een ngo geen activiteiten ontplooiën, noch fondsen aanvragen. Sinds 30 maart 2002 werken organisaties met een tijdelijke vergunning. Indien na zes maanden na de laatste mogelijke registratiedatum geen antwoord is verkregen van de regering, dan is de organisatie automatisch erkend. Waarnemers gaan ervan uit dat de registratie met name dient om dossiers aan te kunnen leggen van de actieve organisaties in Rwanda, opdat meer controle over de activiteiten mogelijk is.

¹³⁶

Deense Immigratiedienst, *Fact finding mission til Rwanda* (maart 2002), § 11 (199)

¹³⁷

Deense Immigratiedienst, *Fact finding mission til Rwanda* (maart 2002), § 143

Aan enkele organisaties, waaronder RIMEG (zie § 3.3.2 Vrijheid van Meningsuiting), heeft de regering registratie geweigerd, waardoor zij effectief verboden zijn.

In 1994, na de genocide, is in Rwanda een forum van politieke partijen opgericht. In dit forum is afgesproken dat er in de transitieperiode (die inmiddels verlengd werd tot 2003) geen politieke activiteiten ondernomen zullen worden. Over het algemeen leiden politieke partijen een slapend bestaan. Personen die toch politieke activiteiten ontwikkelen krijgen zeker problemen. Alles wat op oppositie lijkt wordt streng geobserveerd en soms geïntimideerd. De politieke partijen MRNDD, CDR, en de *Power*-afdelingen van verschillende politieke partijen¹³⁸ - betrokken bij de planning en uitvoering van de genocide - zijn nog altijd verboden (zie verder paragraaf 2.1.2 Geschiedenis). Deze partijen zijn opgeheven toen het RPF de macht overnam in Rwanda, en voormalige leden zijn gevlucht, gevangen genomen op verdenking van genocide, of hebben zich aangesloten bij andere partijen, waaronder vaak het RPF. Ondanks het verbod op politieke activiteiten zijn sinds 1994 toch enkele nieuwe partijen opgericht.

PDR-Ubuyanja

In mei 2001 richtte voormalig president van Rwanda, Pasteur Bizimungu, met enkele gelijkgestemden, waaronder Tutsi en Hutu, een nieuwe partij op, genaamd *Parti Démocratique pour le Renouveau*, PDR-Ubuyanja. Onmiddellijk na de oprichting verbodde de Rwandese regering de nieuwe partij. Het verbod was gebaseerd op de afspraak van 1994 om politieke activiteiten tijdens de transitieperiode te verbieden. Bizimungu was overigens als president zelf betrokken geweest bij de toepassing van deze afspraak. De regering beschuldigde Bizimungu ervan etnische spanningen op te voeren door het gebruik van het woord *Ubuyanja*, dat ‘vernieuwing’ of ‘wedergeboorte van energie’ betekent. Mensenrechtenorganisaties betwijfelen echter of dit de werkelijke reden achter het verbod was; algemeen wordt aangenomen dat Bizimungu een politicus is met een grote aanhang, die een geduchte oppositie zou kunnen voeren tegen het RPF. Verder pleit de PDR er onder andere voor, dat niet alleen genocideplegers veroordeeld worden, maar ook de mensenrechtenschenders van het RPA (nu RDF) en RPF uit de periode dat deze de macht in Rwanda overnamen.¹³⁹ In april 2002 werden Bizimungu en zijn naaste medewerker Charles Ntakirutinka vanwege hun activiteiten voor de PDR gearresteerd en in hechtenis genomen. In

¹³⁸ Voorafgaand en tijdens de genocide hadden verscheidene politieke partijen een *Power* afdeling. Er bestonden een MDR-*Power*, een PL-*Power*, een PSD-*Power*. De *Power* afdelingen verzetten zich tegen de Arusha-akkoorden, en vormden samen de interim-regering, die tijdens de genocide aan de macht was.

¹³⁹ Deense Immigratiedienst, *Fact finding mission til Rwanda* (maart 2002), § 35 en 48 (223 en 236)

mei 2002 werden nog zes personen in de voorstad Gikondo van Kigali gearresteerd in verband met de PDR. Op 14 oktober 2002 werden Bizimungu, Ntakirutinka en de zes personen uit Gikondo in Kigali voorgeleid, op beschuldiging van bedreiging van de staatsveiligheid. De zitting werd verdaagd nadat Bizimungu en Ntakirutinka hadden geprotesteerd tegen de voortdurende verandering van de aanklachten.

In de verslagperiode werd één van de medeoprichters van de PDR, Gratién Munyarubuga, vermoord, en werden verscheidene (vermeende) leden en sympathisanten van de partij gedetineerd en ondervraagd. In juni 2002 waren zeker twintig personen gevangen genomen vanwege hun vermeende betrokkenheid bij de partij.¹⁴⁰ Eind juli 2002 werden drie journalisten van de onafhankelijke krant *Umuseso* gearresteerd toen zij getuige waren van een gevecht tussen een politieagent en een bezoeker van een café. Hoewel de officiële aanklacht anders luidde, werd hen tijdens de arrestatie verweten dat zij sympathisanten van de PDR waren. Een aantal van de (vermeende) leden en sympathisanten van de PDR is inmiddels vrijgelaten, de anderen zitten nog in de gevangenis.

De meest prominente leden van politieke oppositiepartijen worden voornamelijk lastiggevallen, en lopen minder risico vermoord te worden. Aangenomen wordt dat de moord op Gratién Munyarubuga, een minder prominente oprichter van de PDR, een waarschuwing was aan de eventuele volgelingen van voormalig president Bizimungu. Moord op Bizimungu zelf zou internationaal veel grotere reacties teweeg hebben gebracht.

ARENA

Nadat Joseph Sebarenzi in januari 2000 gedwongen was af te treden als voorzitter van de Nationale Assemblée, vluchtte hij naar de VS, waar hij enkele maanden later de *Alliance Rwandaise pour la Renaissance de la Nation* (ARENA) oprichtte. De partij is weliswaar in het buitenland opgericht, maar volgens Sebarenzi zijn ook binnen Rwanda leden actief. ARENA wordt wel een monarchistische partij genoemd, maar de lijn van de partij is, dat de leider van Rwanda 'een president of een koning kan zijn, dat hangt van de bevolking af'.¹⁴¹

Ingabo Z'umwami (Leger van de koning)

Het leger van de koning bestaat niet. Er is geen groep mensen die zich zo noemt. De regering gebruikt de term voor personen die zij beschuldigen van sympathie voor de koning. Na de genocide waren alle tegenstanders van de nieuwe regering

¹⁴⁰ Amnesty International (AI), *Rwanda: Peace workers are victims of increasing political repression* (5 februari 2002), en *Rwanda: Number of prisoners of conscience on the rise* (7 juni 2002)

¹⁴¹ Deense Immigratiedienst, *Fact finding mission til Rwanda* (maart 2002), § 65-68 (253-256)

Hutu. Dit maakte de beschuldiging van genocide voldoende om oppositionele krachten buiten spel te zetten. In recente jaren zijn er echter steeds meer andere, ook Tutsi, groepen, genocide-overlevenden en zelfs voormalige leden van de regering bijgekomen als tegenstander van de regering. Aangezien men hen niet kon beschuldigen van genocide, werd deze nieuwe aanklacht bedacht. Er moet onderscheid worden gemaakt tussen het leger van de koning, dat alleen bestaat in beschuldigingen, en monarchistische partijen, die daadwerkelijk bestaan. De precieze omvang van de aanhang van de koning is onduidelijk. Het is mogelijk dat deze groter lijkt dan hij is, daar veel mensen vals beschuldigd worden van sympathie voor de koning. De multi-etnische signatuur van de monarchisten maakt het moeilijk voor de regering om de partij aan te pakken, daar beschuldigingen van aanzetten tot etnische spanningen niet tegen deze partij gebruikt kunnen worden.¹⁴²

In het buitenland zijn nog twee monarchistische groepen werkzaam: *UNAR*, in Canada, en *Nation-Imbanga Y'Inyabutatu Nyarwanda*, in België.¹⁴³

3.3.3 Vrijheid van godsdienst

De vrijheid van godsdienst wordt gegarandeerd in de interimgrondwet. Religieuze organisaties moeten zich, net als andere ngo's, laten registreren en een vergunning aanvragen. Dit is over het algemeen een routinezaak. Jehova's getuigen kunnen problemen ondervinden, die te maken hebben met hun principiële weigering gemeenschapstaken te verrichten of belasting te betalen. De autoriteiten houden hen in de gaten en kunnen hen lastig vallen, maar de problemen die ze ondervinden van de kant van de overheid zijn niet levensbedreigend. De Rwandese regering houdt sekten in het oog, en waarschuwt soms via de radio voor bepaalde groepen.¹⁴⁴

Het gedrag van vertegenwoordigers van de katholieke kerk tijdens de genocide heeft tot ernstige scheuringen in de samenleving geleid. De betrekkingen tussen de katholieke kerk en de regering zijn enigszins verbeterd, maar blijven moeizaam. Vertegenwoordigers van de katholieke kerk beschuldigen de regering van vooroordelen tegen de kerk, en eisen kerkgebouwen terug waar moorden hebben plaatsgevonden tijdens de genocide, en die thans als gedenkplaatsen worden gebruikt. Desalniettemin zijn er geen extra risico's op vervolging van katholieken door de overheid.

¹⁴² Deense Immigratiedienst, *Fact finding mission til Rwanda* (maart 2002), § 69-73 (257-261)

¹⁴³ Deense Immigratiedienst, *Fact finding mission til Rwanda* (maart 2002), § 82 (270)

¹⁴⁴ Deense Immigratiedienst, *Fact finding mission til Rwanda* (maart 2002), § 130 (318)

3.3.4 Bewegingsvrijheid

De interimgrondwet garandeert vrijheid van beweging. Over het algemeen wordt deze vrijheid gerespecteerd. Op de grote wegen zijn wel checkpoints, maar deze worden met name gebruikt om deserteurs uit het leger, en infiltrerende rebellen op te sporen. Burgers moeten zich identificeren wanneer dit gevraagd wordt.

Wanneer zij geen identiteitsbewijs of een attest van verlies kunnen overhandigen, dan kunnen zij gedetineerd worden tot zij kunnen bewijzen wie zij zijn en waar zij vandaan komen. Toestemming om te reizen is niet nodig, en tijdelijk verblijf buiten de eigen woonplaats is toegestaan. Personen die permanent willen verhuizen naar een andere *cellule*, moeten een verklaring van goed gedrag meenemen vanuit de oude *cellule*, en een nieuwe identiteitskaart aanvragen.

Vanaf 1998 voert de Rwandese regering een *imidugudu*- beleid (zie ook § 2.1.2 Geschiedenis). Er wordt nog steeds dwang uitgeoefend op mensen om naar *imidugudu* te verhuizen. Dit betreft met name mensen die geen contacten hebben binnen de (lokale) overheid. Families die al verhuisd waren, maar terugtrekken naar hun voormalige huizen, worden geregeld met geweld door de LDF teruggestuurd naar de *imidugudu*. Het kan ook voorkomen, dat mensen die in een *umudugudu* zijn gaan wonen, maar nog steeds op het land bij hun oude woning verbouwen, soms 's nachts in hun oude woning blijven slapen om hun land tegen diefstal te beveiligen. Indien dit ontdekt wordt door LDF, dan kan hard opgetreden worden. Hierbij vallen tegenwoordig geen doden meer, maar vaak gaan dergelijke acties wel met mishandeling gepaard. Weigering te vertrekken naar een *umudugudu* kan bestraft worden met weigering door de autoriteiten om (identiteits)documenten af te geven. Deze dwang vindt met name plaats in het noordwesten, en andere grensgebieden, waar de kans op infiltraties door Rwandese rebellen vanuit de CR Congo groter is dan elders in het land. Meer naar het centrum van het land zijn meer mogelijkheden om met de lokale overheid te onderhandelen over wonen en bouwen buiten de *imidugudu*. Personen met contacten binnen de overheid kunnen vaak wel buiten de *imidugudu* blijven wonen.

Wanneer de overheid overgaat tot gedwongen hervestiging naar *imidugudu*, vertrekken de rijkere mensen vaak naar de stad, om daar een huis te kopen of te bouwen. Armere mensen moeten vaak de slechtere voorzieningen in *imidugudu* accepteren.

Weigering van een persoon om mee te werken aan hervestiging (of andere opdrachten van de autoriteiten) heeft repercussies voor de gehele familie. Hierdoor is het zichtbare protest tegen hervestiging klein; personen die zouden willen opkomen voor hun eigen belangen, laten dit vaak na om hun familie te beschermen.

Documenten

Elke Rwandese burger van 18 jaar en ouder wordt geacht een identiteitskaart te hebben, en te allen tijde bij zich te dragen. Identiteitskaarten worden afgegeven door het district, met een verklaring van de *cellule* dat de persoon daar bekend is en er geen onderzoek tegen hem of haar loopt. Over het algemeen zijn er geen problemen bij de afgifte van documenten, maar teruggekeerde vluchtelingen en asielzoekers kunnen wel eens te maken krijgen met weigering van de lokale autoriteiten om mee te werken. Hiertegen kan op een hoger bestuursniveau in beroep worden gegaan, wat over het algemeen tot genoegdoening leidt.

Kinderen onder de 18 jaar worden bijgeschreven in de identiteitskaart van een van de ouders. Volgens wetgeving van vóór de genocide kan een kind alleen bijgeschreven worden in de kaart van de vader, maar in de praktijk kan dit ook in de kaart van de moeder. Kinderen die geen ouders meer hebben, kunnen tot zij 18 jaar worden, hun identiteit niet bewijzen met een identiteitskaart. Minderjarige jonger dan actien jaar kunnen in Rwanda rondreizen zonder identiteitsdocumenten.

Militairen moeten wanneer zij in dienst treden hun burgerlijke identiteitsbewijs inleveren. Zij krijgen daarvoor in de plaats een militair identiteitsbewijs. Op deze wijze zijn zij herkenbaar bij checkpoints. Wanneer militairen afzwaaien, krijgen zij hun burgerlijke identiteitskaart weer terug, met een bewijs van geoorloofde uittreding uit het leger.

Tussen 1994 en 1997 werden geen identiteitskaarten uitgegeven. Vanaf 1997 wordt de etnische achtergrond niet meer vermeld op identiteitskaarten of paspoorten. Bij de uitgifte van identiteitskaarten na 1997 was het voor aanvragers niet altijd mogelijk hun identiteit en nationaliteit aan te tonen via het geboortebewijs van de (voor-)vader. Een persoon krijgt de Rwandese nationaliteit, wanneer de Rwandese nationaliteit van de vader (en de grootvader et cetera) bewezen kan worden. Indien de vader niet bekend is, hij vader staatloos is, of zijn nationaliteit onbekend, dan kan een kind de Rwandese nationaliteit via de lijn van de moeder krijgen.¹⁴⁵ Waar ook de bevolkingsregisters geen uitsluitel konden bieden, bijvoorbeeld doordat bestanden vernietigd waren, werd in sommige gevallen volstaan met getuigenverklaringen.

Paspoorten worden afgegeven door het ministerie van Binnenlandse Zaken. Men heeft eerst een verklaring van goed gedrag nodig van de *cellule*, daarmee kan men naar de burgemeester (district), om aldaar na overlegging van de verklaring van goed gedrag en een identiteitskaart, een paspoort aan te vragen. Het ministerie houdt bij welke paspoortaanvragen zijn ingediend, en welke zijn gehonoreerd. Binnen een maand behoort men antwoord te krijgen of de paspoortaanvraag wordt gehonoreerd of niet. Een weigering door het ministerie om een paspoort af te geven moet worden gemotiveerd in een brief. Het verkrijgen van een paspoort is in

¹⁴⁵

In Rwanda is dubbele nationaliteit toegestaan.

de loop der jaren gemakkelijker geworden. Voor degenen die geen politieke contacten hebben, blijft het echter moeilijk een paspoort te verkrijgen. De Rwandese overheid voert een ontmoedigingsbeleid, daar bijvoorbeeld veel intellectuelen naar het buitenland willen vertrekken. De ontmoediging van vertrek betreft met name belangrijke politici, journalisten, of (voormalige) militairen. Ook komt het voor dat veiligheidsdiensten familieleden en vrienden van vertrokken personen onder druk zetten (intimidatie, valse beschuldigingen) om informatie te krijgen of omdat deze hulp hebben geboden bij het vertrek.

Een paspoort kost omgerekend ongeveer EURO 70, en kan door personen van elke leeftijd aangevraagd worden. In de leeftijd van 12 tot 21 jaar heeft men toestemming van een ouder nodig voor de aanvraag van een paspoort. Een minderjarige kan vanaf de leeftijd van 12 jaar een paspoort aanvragen. Tot 16 jaar kan de minderjarige slechts met dit paspoort naar het buitenland reizen indien begeleid door een volwassene; boven de 16 jaar kan de minderjarige alleen reizen. Kinderen onder de 12 jaar worden bijgeschreven op het paspoort van een ouder. Om Rwanda te verlaten is geen uitreisvisum nodig. Een Rwandese burger kan een laissez-passer krijgen voor het bezoeken van Burundi, DR Congo, Uganda, Tanzania en Kenia. Voor het verkrijgen van een dergelijk laissez-passer volstaan een identiteitskaart, een verklaring van goed gedrag, een aanvraagformulier en twee pasfoto's. Het laissez-passer is één jaar geldig. Ook kan men over land op relatief eenvoudige wijze illegaal de grens oversteken. Valse paspoorten kunnen worden herkend op het vliegveld, en hoewel omkoping niet uitgesloten kan worden, is dit vanwege de grote sociale controle in Rwanda erg moeilijk. Aan de landsgrenzen zijn geen faciliteiten om valse documenten te herkennen. In de buurlanden kan tegen betaling een vals paspoort verkregen worden. Bij de inreis in Rwanda vanuit Uganda en Burundi is de controle aan de grenzen strikt. Aan de grens met de DR Congo is de controle beperkt. De controle op de luchthaven in Kigali is streng, zowel door de luchtvaartmaatschappijen als door de politie. De kans om ongecontroleerd uit te kunnen reizen via het vliegveld van Kigali is zeer gering.

Vrouwen in Rwanda zijn net als mannen handelingsbekwaam vanaf de leeftijd van 21 jaar, en mogen vanaf die leeftijd dus zelfstandig documenten aanvragen.

3.3.5 Rechtsgang

De interimgrondwet voorziet in een onafhankelijke rechterlijke macht. In de praktijk staat zij echter onder invloed van de uitvoerende macht, en lijdt zij onder gebrek aan middelen en efficiëntie, en soms onder corruptie. Het rechtssysteem in Rwanda heeft zeer geleden onder de genocide. Veel rechters en advocaten kwamen tijdens de genocide om het leven. Het systeem staat nog extra onder druk door de enorme aantallen genocide-verdachten die al jaren wachten op een proces. Het rechtssysteem in Rwanda lijdt onder deze druk waardoor een eerlijke rechtsgang niet in alle gevallen gewaarborgd is.

In Rwanda komt het in toenemende mate voor dat personen valselijk beschuldigd worden van genocide, corruptie, lidmaatschap van het leger van de koning of van de PDR-*Ubuyanja*. In de eerste plaats is dit omdat de samenstelling van de oppositionele krachten in de samenleving pluriformer is geworden: de oppositie bestaat niet langer alleen uit Hutu. In de tweede plaats is dit vanwege het feit dat de regering banger wordt de macht te verliezen, naarmate het einde van de transitieperiode nadert. Met name regeringsfunctionarissen, politici en militairen maken zich schuldig aan dergelijke valse beschuldigingen, of laten toe dat anderen, die persoonlijk beter worden van die beschuldiging, zich hieraan schuldig maken. De slachtoffers van dergelijke beschuldigingen kunnen politieke tegenstanders zijn, maar ook rijke burgers, op wiens bezittingen men het voorzien heeft. De beschuldigingen leiden vaak onmiddellijk tot detentie, terwijl onderzoek naar de beschuldigingen enorme vertragingen kan oplopen. Deze willekeur veroorzaakt een gevoel van onveiligheid en rechtsonzekerheid onder de Rwandese burgers.¹⁴⁶

Rechtsgang in genocidezaken in Rwanda

In maart 2002 werd het aantal gevangenen in voorarrest op verdenking van genocide geraamd op 106.000 personen. Vanaf december 1996 tot zomer 2002 werden ruim 7.000 personen berecht. Hiervan kreeg 9,7% de doodstraf, 26,9% kreeg levenslang, 40,3% kreeg gevangenisstraffen van uiteenlopende perioden opgelegd, en 19% werd vrijgesproken. 3,7% kreeg andere straffen, zoals gemeenschapstaken, opgelegd.¹⁴⁷ Zonder *gacaca* zou het met het klassieke rechtssysteem nog zeker honderd jaar duren voor alle verdachten zouden zijn berecht.

Het openbaar ministerie is bezig alle dossiers van genocide-verdachten compleet te maken. In juli 2002 waren 85.000 dossiers samengesteld. Op deze samenstelling wordt toezicht gehouden door de ngo Netwerk van Burgers (*Reseau des Citoyens/RCN*)¹⁴⁸. Deze organisatie stelt vast wanneer tegen een bepaald persoon geen dossier kan worden gemaakt. Er is geen eenheid van beleid met betrekking tot de vrijlating van personen tegen wie geen dossier kan worden samengesteld. In sommige gevallen moeten verdachten nu voor de *gacaca* verschijnen, terwijl in andere gevallen verdachten zonder dossier nog steeds worden vrijgelaten, aangezien de regering liever iemand laat gaan voordat deze door de *gacaca* wordt vrijgesproken.

In zeldzame gevallen worden personen die zijn vrijgesproken door de klassieke rechtspraak niet vrijgelaten, of na vrijlating opnieuw gearresteerd. Overigens kan

¹⁴⁶

Deense Immigratiedienst, *Fact finding mission til Rwanda* (maart 2002), § 134-139

¹⁴⁷

Liprothor, *Le Verdict*, nr 38-39 (mei-juni 2002), p. 11

¹⁴⁸

Het *Reseau des Citoyens* is een door internationale donoren gesteunde ngo, die werkzaam is in de justitiële sector: zij ondersteunt, met name logistiek, de organisatie van het Openbaar Ministerie en de genocidetriboenen.

dit het gevolg zijn van overheidsingrijpen, wanneer een vrijspraak op corrupte wijze tot stand is gekomen. In enkele gevallen werden personen die opnieuw waren gearresteerd op dezelfde grond op bevel van de procureur-generaal vrijgelaten. Mensen die worden vrijgelaten hebben in sommige gevallen moeite normaal te functioneren in de Rwandese samenleving. Over het algemeen, blijkt uit een rapportage van Liprodhor, worden vrijgelaten gevangenen echter met rust gelaten.

Advocaten zonder Grenzen zorgt ervoor dat bijna alle genocide-verdachten die voor de rechtbank – behalve in geval van de *gacaca* - moeten verschijnen, ook daadwerkelijk worden verdedigd. De advocaten begeleiden daarnaast stagiaires van de rechtenfaculteit van Butare. Verder werken ze samen met ongeveer honderd juristen (*défenseurs judiciaires*), die een spoedopleiding hebben gevolgd bij het Deens Centrum voor Mensenrechten.¹⁴⁹ Deze *défenseurs judiciaires* functioneren als advocaat of juridisch adviseur. Zij krijgen een vergoeding van de Deense Commissie voor de Mensenrechten, en verdienen daarnaast aan het geven van juridische bijstand.

Gacaca

Op 19 juni 2002 zijn de *gacaca* van start gegaan, in de vorm van pre-*gacaca* (zie ook § 2.1.2 Geschiedenis en § 2.2 Politieke ontwikkelingen). De *gacacawet* voorziet in rechtbanken die verdachten in de categorieën 2 tot en met 4 kunnen vervolgen. Elke rechtbank heeft 19 lekenrechters, gekozen door de bevolking op de niveaus van de *cellules* (laagste administratieve niveau), *secteurs*, districten en provincies. Zij mogen geen politiek actieve personen zijn, noch deel uitmaken van politieke partijen, religieuze of niet-gouvernementele organisaties.¹⁵⁰ Van de gekozen rechters is op het niveau van de cellule de meerderheid Hutu, terwijl er op districts- en provincieniveau relatief meer Tutsi rechters zijn dan op celluleniveau. Op *cellule*-niveau worden de verdachten in categorie 4 berecht; op *secteur*-niveau categorie 3; op district-niveau categorie 2; en op provincie-niveau beroepszaken in categorie 2.

Op de *gacaca* wordt toezicht gehouden door onder andere de internationale ngo *Penal Reform International* en de provinciale kantoren van de Nationale Commissie voor de Mensenrechten. Deze Commissie houdt toezicht op de toepassing van de wet, de positie van kwetsbare groepen, de veiligheidssituatie, en eventuele inmenging door (lokale) autoriteiten. Uit de conclusies van dit toezicht zullen aanbevelingen voortkomen aan de zesde kamer van het hooggerechtshof, die verantwoordelijk is voor de *gacaca*. Het hooggerechtshof kan dan zo nodig overgaan tot corrigerende maatregelen.

¹⁴⁹ F. Mascini, 'Rwandese ambtenaren verdienen niet genoeg om te eten', *Internationale Samenwerking* (november 2000), p. 35

¹⁵⁰ HRW, *Press Release on Rwanda* (New York, 1 februari 2001)

Alle verdachten van genocide die een bekentenis afleggen, krijgen volgens de wet door een *gacaca* slechts de helft van de voorgeschreven straf opgelegd. Wanneer een verdachte schuld bekent, dan mag hij na zijn veroordeling kiezen of hij zijn straf in de gevangenis wil uitzitten, dan wel dat hij een vergoeding betaalt voor de aangerichte schade, of gemeenschapsdiensten verricht. Een commissie waarin een dwarsdoorsnede van de gemeenschap plaatsneemt, zal een beslissing nemen over de vorm en de maat van de uit te voeren gemeenschapsdiensten. Tegen beslissingen van de *gacaca*-hoven is beroep mogelijk op het eerstvolgende niveau.

Er zijn enkele punten van zorg over de waarborgen voor een zorgvuldige procesgang. In de eerste plaats heeft de verdachte in de *gacaca* geen recht op vertegenwoordiging door een advocaat, al mag hij wel juridisch advies inwinnen. Verder is volgens waarnemers de training van de rechters onder de maat geweest, en moet nog bezien worden in hoeverre de rechters beschikken over een goede kennis van de wet. Tot slot is op sommige plaatsen de betrokkenheid van de bevolking bij de *gacaca* zodanig geslonken, dat de voortgang van de processen in gevaar komt.

Een *gacaca*-proces bestaat uit drie fasen. In de eerste fase (*pre-gacaca*, inmiddels van start gegaan) komt de gemeenschap bijeen om te bespreken wat er in het dorp tijdens de genocide is voorgevallen, en wie erbij betrokken waren. De *pre-gacaca* hebben inmiddels geleid tot de vrijlating van een aantal gevangenen tegen wie geen zaak kon worden ingebracht. In de tweede fase worden dossiers samengesteld van individuen betrokken bij de genocide, en worden de verdachten ingedeeld in categorieën. Pas in de derde fase worden de verdachten uit de gevangenis naar het dorp gebracht en voor de *gacaca* geconfronteerd met de gemeenschap, die getuigenissen aflegt. Deze getuigenissen kunnen overigens zowel in het voor- als in het nadeel van de verdachte zijn. Aan het eind van deze fase zullen de *gacaca*-rechters tot een uitspraak overgaan.

De *gacaca* kunnen steun aanvragen van juridische adviseurs, aangewezen door het hooggerechtshof. Verder zal de officier van Justitie deelnemen aan onderzoek, dossiers aanleveren, en optreden als getuige tegen de aangeklaagde. De hoop is dat door inschakeling van de bevolking bij *gacaca* de waarheid zoveel mogelijk recht zal worden gedaan.

International Criminal Tribunal for Rwanda

Het ICTR bestaat uit negen rechters, die over drie rechtskamers verdeeld zijn. Het Tribunaal beschikt over eigen detentiefaciliteiten, ondergebracht bij de Tanzaniaanse gevangenis in Arusha. De gevangenis voldoet aan alle internationale voorwaarden voor detentie, en is de eerste gevangenis in beheer van de Verenigde Naties. In 2002 waren ruim zeventig verdachten aangeklaagd door het Tribunaal,

waarvan meer dan vijftig verdachten waren gedetineerd in het ICTR Huis van Bewaring in Arusha.¹⁵¹

Het statuut van het ICTR voorziet erin dat verdachten die veroordeeld worden door het ICTR, hun straf zullen uitzitten in een ander land dan Rwanda of Tanzania. Momenteel zitten alleen in Mali veroordeelden door het ICTR gevangen. In Benin worden detentiefaciliteiten gebouwd, en in Swaziland wordt gewerkt aan een verbeterde beveiliging van bestaande faciliteiten om veroordeelden van het ICTR te kunnen detineren. De eis die het ICTR aan de detentiefaciliteiten stelt is een eigen cel voor elke veroordeelde met maximale beveiliging.¹⁵²

Het belangrijkste punt van kritiek blijft de traagheid waarmee het tribunaal werkt. Deze wordt veroorzaakt door drie factoren, namelijk de afhankelijkheid van de medewerking van autonome staten, de relatie van het tribunaal met Rwanda, en interne factoren in het functioneren van het tribunaal.

In de eerste plaats is het tribunaal afhankelijk van individuele staten voor zaken als arrestatie, uitlevering en gevangenneming van verdachten, en bescherming van getuigen. Gebrek aan medewerking van enkele landen¹⁵³ heeft ertoe geleid dat een aantal hoofdverdachten al jaren kan rondreizen. De Verenigde Staten begon in juni 2002 een ‘agressieve en gerichte campagne’ om verdachten van de genocide op te sporen. Een speciale eenheid zal ‘wanted posters’ gaan gebruiken om verdachten op te sporen, te beginnen in Kenia en vervolgens in andere landen, waaronder de DR Congo. Arrestanten zullen worden overgeleverd aan het ICTR.¹⁵⁴

Een goede relatie met Rwanda is voor het tribunaal van het grootste belang vanwege het feit dat bijna alle getuigen à charge in Rwanda verblijven, en het tribunaal zonder deze getuigen de rechtszaken niet zou kunnen uitvoeren. Begin 2002 kwam de relatie tussen Rwanda en het ICTR, die ook eerder moeilijk was, opnieuw onder spanning te staan, toen naar aanleiding van een incident met een getuige, de twee Rwandese organisaties van overlevenden hun samenwerking met het Tribunaal opzegden (zie ook § 2.2 Politieke ontwikkelingen). De algehele houding in Rwanda is dat van het tribunaal weinig verwacht moet worden. In plaats van de Rwandese bevolking bijeen te brengen, wordt het door een deel van de bevolking gezien als een toneel van politieke processen, en door een ander deel als een plek waar de daden van criminelen worden afgezwakt.¹⁵⁵

De derde oorzaak voor de traagheid van de procesvoering van het ICTR wordt gevormd door incompetentie, inefficiëntie en corruptie. In 2001 kondigde de griffier van het Tribunaal een aantal maatregelen aan die gericht waren op vermindering van corruptie en misbruik van het systeem van rechtshulpverlening.

¹⁵¹ Deense Immigratiedienst, *Fact finding mission til Rwanda* (maart 2002), § 13-18

¹⁵² Deense Immigratiedienst, *Fact finding mission til Rwanda* (maart 2002), § 13-18

¹⁵³ Het betreft hier onder andere DR Congo, Gabon, Kenia, maar ook Frankrijk en België.

¹⁵⁴ Reuters, *US says will hunt masterminds of Rwanda genocide* (12 juni 2002)

¹⁵⁵ ICG, *Tribunal Penal International pour le Rwanda* (2001), p. 31

Advocaten van de verdediging probeerden namelijk door middel van giften verdachten over te halen hen aan te stellen, omdat de verdediging van een ICTR-verdachte lucratief is. Deze gewoonte werd verboden.¹⁵⁶ In de verslagperiode was enige verbetering zichtbaar op het gebied van corruptie en inefficiëntie. Tot slot geeft de geografische spreiding van het tribunaal (Kigali, Arusha en Den Haag)¹⁵⁷ vertraging door lange afwezigheid van rechters en advocaten.

Het ICTR heeft zichzelf tot doel gesteld in 2008 zijn werkzaamheden af te ronden. Hiertoe zal een aantal maatregelen worden genomen (zie ook § 2.2 Politieke ontwikkelingen). Eén daarvan is de verplaatsing van een aantal rechtzaken naar nationale jurisdicties. Het ICTR zal in het vervolg een zaak kunnen overdragen aan het land waar de verdachte gearresteerd is, of aan een ander land, als het land dat de verdachte uitlevert aan het Tribunaal het eens is met de overdracht.¹⁵⁸

De Rwandese regering zou graag rechtzaken overnemen van het ICTR. Vooralnog levert dit echter problemen op, daar veel landen die verdachten hebben uitgeleverd aan het tribunaal dit niet gedaan zouden hebben aan Rwanda, vanwege de mogelijkheid dat de doodstraf zal worden opgelegd. Rwanda heeft aangegeven geen doodstraf te zullen opleggen in dergelijke zaken, maar het Tribunaal kan hier niet vanuit gaan, daar de rechtspraak in Rwanda onafhankelijk is, en in principe alle rechtsmiddelen kan gebruiken, die de wet toestaat.¹⁵⁹

Militaire rechtbanken

De Raad van Oorlog en het Militaire Hof passen de genocidewet toe waar het daden gepleegd door militairen betreft. Militaire rechtbanken kunnen alleen militairen berechten, en soms burgers wanneer deze laatsten betrokken zijn bij overtredingen door militairen. Zij buigen zich niet over zaken uit de oorlog (1990-1994), maar wel over zaken van misdragingen van militairen van nu. Met name verkrachtingen door militairen komen hier aan de orde. Dezelfde organen behandelen gewelddaden van de kant van militairen tegen burgers. Hoewel deze daden even strikt worden berecht, zijn veel minder gevallen berecht dan er gewelddaden gemeld zijn.

Militaire rechtbanken zijn goed georganiseerd, en hebben een relatief goede mensenrechtenreputatie.¹⁶⁰

¹⁵⁶ IRIN-CEA (14 juni 2001)

¹⁵⁷ In Arusha vinden de rechtzaken plaats; de hoofdaanklager van het tribunaal, die ook hoofdaanklager is voor het Joegoslavië Tribunaal, heeft haar zetel met de bijbehorende administratie in Den Haag; en in Kigali heeft het ICTR een kantoor van waaruit getuigen kunnen worden opgespoord en begeleid, en contacten kunnen worden onderhouden met de Rwandese autoriteiten.

¹⁵⁸ IRIN, *Reforms introduced at the International Criminal Tribunal* (9 juli 2002)

¹⁵⁹ IRIN, *Tribunal to finish work no later than 2008* (25 maart 2002)

¹⁶⁰ Deense Immigratiedienst, *Fact finding mission til Rwanda* (maart 2002), § 159-161

De rechtsgang in reguliere zaken

Rwanda heeft naar schatting ongeveer 5000 gedetineerden, die beschuldigd zijn van andere misdrijven dan genocide.¹⁶¹

De wederopbouw van de gewone rechtspraak heeft inmiddels de noodfase achter zich gelaten, met uitzondering van het meest lokale niveau waar vooralsnog geen rechtbanken opereren. Conflicten over bijvoorbeeld land, veel voorkomend in het huidige Rwanda, worden nu noodgedwongen opgelost door de lokale autoriteiten. Ook de rechtsspraak in reguliere zaken lijdt aan inefficiëntie en een gebrek aan strikt beheer en toezicht, naast een tekort aan middelen. Corruptie vormt een probleem. Ook klagen magistraten over inmenging door de overheid.¹⁶²

3.3.6 Arrestaties en detenties

De interimgrondwet verbiedt willekeurige arrestatie en detentie. Volgens de wet moet een zaak onderzocht zijn, waarop een arrestatiebevel kan worden aangevraagd bij het Openbaar Ministerie (*Parquet*), waarmee de verdachte kan worden gearresteerd. Indien de politie, al dan niet op bevel van de burgemeester, iemand arresteert, dan moet het *Parquet* officieel binnen zeven dagen met een arrestatiebevel komen. Vaak duurt dit veel langer, of wordt het *Parquet* uit politieke overwegingen onder druk gezet om met een arrestatiebevel te komen. Een gevangene mag tot 48 uur zonder arrestatiebevel worden vastgehouden; de aanklacht moet binnen vijf dagen na de arrestatie bekendgemaakt worden. Veiligheidsdiensten mogen geen personen gevangen houden.

In Rwanda zit een groot aantal mensen gevangen (ongeveer 111.000). De grote meerderheid van de gevangenen wordt beschuldigd van genocide. Velen zijn jaren vastgehouden zonder aanklacht, bewijs of proces. De maximumperiode van detentie is herhaaldelijk verlengd, hetgeen in strijd moet worden geacht met de internationaal aanvaarde mensenrechten zoals bijvoorbeeld vastgelegd in het Internationaal Verdrag inzake de Burgerlijke en Politieke Rechten. Het gevaar van vrijheidsberoving zonder eerlijk proces bestaat nog steeds in Rwanda. Illegale gevangenschap (d.w.z. zonder eerlijk proces) is "gewoon" in Rwanda. Het komt voor dat toegang tot rechtshulp geweigerd wordt, maar over het algemeen is het gebrek aan beschikbaarheid van rechtshulp een groter probleem dan weigering van toegang door de autoriteiten.¹⁶³

Hoewel het aantal de laatste jaren is teruggelopen, vinden nog steeds arrestaties plaats op beschuldiging van deelname aan de genocide. Bij sommige Rwandezen

¹⁶¹ Deense Immigratiedienst, *Fact finding mission til Rwanda* (maart 2002), § 163 (351)

¹⁶² ICG, *Five years after the genocide in Rwanda* (1999)

¹⁶³ Deense Immigratiedienst, *Fact finding mission til Rwanda* (maart 2002), § 194-198 (382-386)

bestaat de angst dat de inwerkingtreding van de *gacaca* tot nieuwe arrestaties zal leiden.

Politie, veiligheidsdiensten en leger maakten zich in de verslagperiode schuldig aan willekeurige arrestatie en detentie. Indien de autoriteiten bepaalde mensen voor een langere periode onder arrest willen houden, wordt vaak betrokkenheid bij de genocide als grond voor de aanklacht gebruikt, of lidmaatschap van de PDR-*Ubuyanja*. Naast deze gronden worden ook corruptie of het ondersteunen van het Rwandese koningshuis als gronden aangevoerd. Een bevredigende onderbouwing van die aanklachten ontbreekt vaak.

In de verslagperiode werden verscheidene critici van de regering gearresteerd en gedetineerd. Het betrof onder andere ex-president Bizimungu, mede-oprichter van de PDR; Catherine Mujawamariya, een ander lid van de PDR; drie vooraanstaande leden van een MDR-factie die verdacht worden van verzet tegen de huidige regering; en Amiel Nkuliza, een journalist die over deze ontwikkelingen geschreven had. Aanhangers van de PDR, die Bizimungu probeerden te bezoeken, werden lastiggevallen of korte tijd in hechtenis genomen.¹⁶⁴ Eind juli 2002 werden drie journalisten van de onafhankelijke krant *Umuseso* gearresteerd en gevangen genomen, toen zij getuige waren van een ruzie tussen een politieagent en een bezoeker van een café.

Op 19 april 2002 werd Bizimungu opnieuw gearresteerd, samen met zijn naaste medewerker Charles Ntakirutinka. Dit gebeurde op verdenking van illegale politieke activiteiten en bedreiging van de staatsveiligheid.¹⁶⁵ Op 30 juli 2002 deed het Hooggerechtshof de uitspraak dat Bizimungu en Ntakirutinka niet op borg vrijgelaten zouden worden gedurende het proces, vanwege vluchtgevaar en bedreiging van de openbare orde.¹⁶⁶

*Situatie in gevangenissen en detentiecentra*¹⁶⁷

De situatie in de Rwandese gevangenissen verschilt van gevangenis tot gevangenis. Vrouwen worden altijd gescheiden van de mannen gedetineerd. In sommige gevangenissen moeten vrouwen echter gebruik maken van dezelfde sanitaire voorzieningen als de mannen. Overbevolking van de gevangenissen is overal een groot probleem; in veel gevallen slapen de gevangenen bijvoorbeeld bij toerbeurt. Verwacht wordt dat eind 2002 een nieuwe, in aanbouw zijnde gevangenis met een capaciteit van 7.500 gevangenen klaar zal zijn.

¹⁶⁴ HRW, *Rwanda: opposition politician shot, others detained. Authorities asked to investigate* (9 januari 2002)

¹⁶⁵ AFP, *Ex-president Bizimungu van Rwanda opgepakt* (23 april 2002)

¹⁶⁶ Radio BBC, *journal Kinyarwanda/Kirundi*, 30 juli 2002, 18:30 uur

¹⁶⁷ Deze tekst is grotendeels gebaseerd op: Deense Immigratiedienst, *Fact finding mission til Rwanda* (maart 2002), § 168-193 (356-381)

Een indicator van de algehele omstandigheden in de gevangenissen is het sterftecijfer onder gevangenen. In 1999 bleek het aantal sterfgevallen gedaald, namelijk van ongeveer 3300 ($\pm 3\%$) tot ongeveer 1100 (1%). Sindsdien bleef het aantal stabiel; voor 2001 meldde *US Department of State* ongeveer 708 sterfgevallen.¹⁶⁸ De meeste van deze sterfgevallen waren het gevolg van geneeslijke ziekten, HIV/AIDS, en de cumulatieve gevolgen van overbevolking.¹⁶⁹ De zorg voor de 111.000 gevangenen drukt zwaar op de begroting van de Rwandese overheid. Het Internationale Rode Kruis neemt 50 procent van de voedselvoorziening in de gevangenissen (niet in de *cachots*), voor haar rekening, evenals een groot deel van de hygiënische en sanitaire voorzieningen.

De situatie in de huizen van bewaring op dorpsniveau (*cachots*), waar nog steeds veel gevangenen vastzitten, is slechter dan in de gevangenissen. De *cachots* werden oorspronkelijk in gebruik genomen als opvang voor enkele dagen alvorens de gevangenen zouden worden overgebracht naar gevangenissen. Door de overbevolking van de gevangenissen bleek dit echter niet mogelijk, met als gevolg dat vele gevangenen reeds acht jaar in de *cachots* verblijven. Een van de specifieke problemen van de *cachots* is dat ze niet direct onder het regeringsbudget vallen, maar onder het districtsbudget, dat ontoereikend is. De gevangenen in *cachots* zijn voor voeding en gezondheidszorg geheel afhankelijk van familie en vrienden.

Vanwege de zeer slechte omstandigheden in de *cachots* heeft de overheid besloten zoveel mogelijk gevangenen van de *cachots* over te brengen naar de reguliere gevangenissen. Het aantal gevangenen in *cachots* is sinds 1999 gedaald tot ongeveer 17.000 personen. Hiermee is de overbevolking van de *cachots* iets verlicht. De overplaatsingen naar gevangenissen zijn in 2002 bijna tot stilstand gekomen, daar de gevangenissen overvol zitten. Bij de overplaatsing naar gevangenissen wordt per gevangene het dossier bekeken, om vast te stellen of hij of zij in aanmerking komt voor de *gacaca*.¹⁷⁰

Een apart probleem vormen de 3.500 vrouwen in de gevangenis. Voor hen bestaat in de meeste gevallen een aparte afdeling, maar de scheiding van de voorzieningen verschilt in grote mate van gevangenis tot gevangenis. De bewakers zijn niet altijd vrouwen. Vrouwen en kinderen hebben fysiek en psychisch het meest te lijden van de overbevolking in de gevangenissen, mede doordat vrouwen minder mogelijkheden hebben dan mannen om buiten de gevangenis werk te verrichten. Een onderzoek van *Penal Reform International (PRI)* wees uit de vrouwen in de gevangenissen zelden bereid waren over het voorkomen van seksueel en ander geweld te spreken. Tot in de verslagperiode bevielen vrouwelijke gevangenen van

¹⁶⁸ DoS, *Human Rights Reports for Rwanda 1998, 1999, 2000 en 2001* (resp. 1999, 2000, 2001, en 2002)

¹⁶⁹ DoS, *Human Rights Reports for Rwanda 2001* (maart 2002)

¹⁷⁰ 'En attendant le verdict' *Jeune Afrique*, nr 2099 (3-9 april 2001), p. 89

kinderen, die in de gevangenis moeten zijn verwekt. Het is mogelijk dat deze zwangerschappen gewenst waren. Over de consequenties van de zwangerschappen voor de relatie van de vrouwen met hun families bestaat geen informatie. Kinderen mogen tot de leeftijd van drie jaar bij hun moeder in de gevangenis blijven, daarna moeten zij worden overgedragen aan familie of vrienden buiten de gevangenis.¹⁷¹ Meisjes onder straatkinderen die worden opgepakt, en jeugdige vrouwelijke criminelen, worden in gevangenissen ondergebracht bij de vrouwen.

Het Rode Kruis, diplomaten en journalisten krijgen geregeld toegang tot de gevangenissen. De mensenrechtenorganisatie *Liprodhor* wordt echter sinds een kritisch rapport over de situatie in gevangenissen het bezoek verboden. Het Rode Kruis bezoekt ook de *cachots* en de militaire detentiecentra.

Penal Reform International is een particuliere ontwikkelingsorganisatie die probeert bij te dragen aan het oplossen van de problemen in de overvolle gevangenissen. PRI geeft managementcursussen aan gevangenisdirecteuren, leidt gevangenisbewaarders op en zorgt ervoor dat gevangenen buiten de poort kunnen werken. Het ministerie van Binnenlandse Zaken heeft de capaciteit, noch de middelen om een dergelijk programma uit te voeren.¹⁷²

3.3.7 Mishandeling en foltering

Mishandeling en marteling vinden naar alle waarschijnlijkheid nog wel plaats, maar er zijn weinig gegevens over. Verkrachting door individuele militairen, politieagenten en leden van de LDF, maar ook door burgers onderling komt op zeer grote schaal voor in Rwanda, en krijgt veel aandacht. Daders van verkrachting worden geregeld bestraft, maar er wordt aangenomen dat veel vrouwen en kinderen geen aangifte doen van verkrachting vanwege schaamte, of omdat ze de weg naar de autoriteiten niet kennen. Ook worden rechters soms omgekocht om dossiers te sluiten.

Mishandeling vindt op grotere schaal plaats dan marteling. Vooral (ex-)RPA/RDF-militairen en LDF maken zich schuldig aan mishandeling. Af en toe vindt er bestraffing plaats van individuele militairen of LDF-ers, maar vaak pas wanneer derden druk uitoefenen op de autoriteiten om de overtreders tot de orde te roepen. Om mishandeling door leden van de LDF tegen te gaan, zijn sommige districten begonnen hen te betalen.

Er vindt voorlichting tegen marteling plaats binnen politie, leger, en gevangenissen, en er worden trainingen gegeven in andere onderzoeksmethoden dan marteling. Waarschijnlijk vindt een groot deel van de marteling plaats binnen het leger, door militairen onderling.

¹⁷¹ Penal Reform International (PRI), *Rapid Appraisal of the living conditions and priority needs of female detainees and infants in Rwandan prisons* (21 juni 2002), pp. 12-21

¹⁷² F. Mascini, 'Rwandese ambtenaren verdienen niet genoeg om te eten' *Internationale Samenwerking* (2000), p. 35

In gevangenissen is bijna geen bewaking. Het gevangenisleven wordt voor het overgrote deel door gevangenen zelf georganiseerd, zo ook de afstraffing van overtredingen. Marteling komt zelden tot nooit voor, maar lijfstraffen wel. In de cachots is de situatie ernstiger.

3.3.8 Verdwijningen

Er zijn geen verdwijningen bekend in de verslagperiode. In het verleden hebben die echter wel plaatsgevonden, en volgens waarnemers geeft het politieke klimaat geen reden om aan te nemen dat deze praktijk definitief tot het verleden behoort. Het zwakke rechtssysteem wordt in de praktijk door de autoriteiten gebruikt om (vermeende) tegenstanders uit te schakelen, door hen te laten arresteren en zonder proces te detineren. Politie en justitie zijn weinig geneigd onderzoek in te stellen naar overvallen, moorden en verdwijningen die terug te voeren zouden kunnen zijn op de regering.

3.3.9 Buitengerechtelijke executies en moorden

Op 26 december 2001 werd Gratien Munyarubuga, een mede-oprichter van de PDR-*Ubuyanja*, vermoord. Volgens berichten zou hij enkele weken eerder door de politie met de dood zijn bedreigd, toen hij een bezoek bracht aan medeoprichter Bizimungu. Volgens getuigen waren leden van de LDF ter plekke toen Munyarubuga door twee passagiers in zijn taxi werd vermoord, maar lieten zij na de daders aan te houden.¹⁷³

In Oost-Congo worden buitengerechtelijke executies uitgevoerd. Gegevens hierover zijn zeer summier, maar waarschijnlijk maken zowel de LDF, het Rwandese leger, als de RCD-Goma zich hieraan schuldig. Hiervoor bestaat in Congo een grote mate van straffeloosheid.

3.3.10 Doodstraf

De interimgrondwet voorziet in de doodstraf voor de daders van genocide in categorie 1 (zie voor de categorisering van genocideverdachten paragraaf 2.1.2 Geschiedenis). Het wetboek van strafrecht voorziet in de doodstraf voor moord. Ook op desertie staat de doodstraf.

Behalve door burgerlijke rechtbanken zijn ook door de militaire rechtbanken doodvonnissen uitgesproken vanwege genocide of ernstig wangedrag. De aantallen zijn echter onbekend. Sinds april 1998 is de doodstraf niet meer

¹⁷³

HRW, *Rwanda: opposition politician shot, others detained. Authorities asked to investigate* (9 januari 2002)

voltrokken. De regering heeft echter nooit aangegeven dat de uitgesproken doodvonnissen niet uitgevoerd zullen worden. De in de verslagperiode door militaire rechtbanken uitgesproken doodstraffen voor misdrijven tijdens veldtochten in de DR Congo, werden wel uitgevoerd. Over aantallen is niets bekend.

3.4 Positie van specifieke groepen

In deze paragraaf wordt ingegaan op de positie van vrouwen, minderjarigen, dienstplichtigen en homoseksuelen. Verder wordt ingegaan op de relatie tussen de verschillende etnische groepen in Rwanda. Tot slot worden enkele groepen genoemd die in Rwanda een verhoogd risico op problemen met de autoriteiten lopen.

3.4.1 Vrouwen

Discriminatie van vrouwen

Voor de wet zijn vrouwen gelijk aan mannen. Net als mannen zijn zij vanaf de leeftijd van 21 jaar civielrechtelijk meerderjarig en handelingsbekwaam. Vrouwen kunnen zelfstandig documenten aanvragen en zij hebben geen toestemming nodig om te trouwen.

Vrouwen worden echter wel geconfronteerd met maatschappelijke discriminatie. Traditioneel verrichten de vrouwen het meeste werk in de landbouw en is hun rol in de moderne sector beperkt. Ze hebben als gevolg van traditionele rolopvattingen beperkte mogelijkheden onderwijs te volgen of buitenshuis werk te vinden.¹⁷⁴

In de categorie 'arme huishoudens' staat in de meeste gevallen een vrouw of een kind aan het hoofd. Al deze vrouwen, wat ook hun sociale status is (Tutsi, Hutu, ontheemde, teruggekeerde), staan tegenover grote problemen vanwege de recente geschiedenis en hun traditioneel ondergeschikte status. Zij moeten met nauwelijks financiële middelen zien rond te komen, hun huizen te herbouwen en kinderen groot te brengen.

Vrouwen wier man in de gevangenis zit op verdenking van medeplichtigheid aan genocide, kunnen discriminatie en andere problemen ondervinden van de kant van hun burens. Hiertegen beschermen de autoriteiten deze vrouwen over het algemeen niet.¹⁷⁵

Vrouwen zijn extra kwetsbaar wanneer er druk op hen wordt uitgeoefend om naar een *umudugudu* te verhuizen. Voor veel vrouwen is de verhuizing naar *imidugudu* aantrekkelijk vanwege de veiligheid die dicht bij anderen wonen met zich meebrengt. Voor anderen is het een klap om het huis dat ze sinds de genocide

¹⁷⁴

DoS, *Human Rights Report on Rwanda-2001* (2002)

¹⁷⁵

Deense Immigratiedienst, *Fact finding mission til Rwanda* (maart 2002), § 104 (292)

hebben opgebouwd te moeten vernietigen, hun land kwijt te raken aan of te moeten delen met teruggekeerden of corrupte autoriteiten, of gedwongen te worden tot seks in ruil voor bijstand die formeel reeds aan hen was toegewezen.¹⁷⁶

In juli 1999 ging het parlement akkoord met wijzigingen van het burgerlijk wetboek waardoor discriminatie van vrouwen op het gebied van erfrecht en eigendomsrecht onwettig wordt verklaard, zij het dat dit alleen betrekking heeft op gehuwde vrouwen. In de praktijk echter worden vrouwen nog vaak belemmerd in het opeisen van hun rechten als gevolg van sociale druk en hun gebrek aan opleiding. Een nationale voorlichtingscampagne om de erfrechten van vrouwen onder de bevolking bekend te maken, wordt nog steeds voortgezet. De federatie van vrouwenorganisaties *Pro Femmes* zet zich in samenwerking met verschillende lokale ngo's in om de lokale gemeenschappen bewust te maken van de rechten en mogelijkheden van vrouwen.¹⁷⁷

Er zijn geen wettelijke restricties die vrouwen ervan weerhouden deel te nemen aan het politieke leven. Toch zijn vrouwen ondervertegenwoordigd in de politiek en de overheid. 18 van de 74 zetels in de Nationale Assemblee worden bezet door vrouwen, en er zijn drie vrouwelijke ministers. De wetgeving bepaalt dat op *secteur*niveau drie vertegenwoordigers worden gekozen, waarvan één algemeen, één voor jongeren en één voor vrouwen. In de districtsraad nemen alle op *secteur*niveau gekozen algemene kandidaten plaats, naast éénderde van de vrouwenvertegenwoordigers. Het ministerie van Gender en Vrouwen en Ontwikkeling behartigt actief de belangen van vrouwen. Het parlementaire forum voor de vrouwen van Rwanda heeft tot doel vrouwenrechten opgenomen te krijgen in de nieuwe grondwet. Het streeft dit doel na door zowel mannen als vrouwen bewust te maken van gendervraagstukken.

Seksueel geweld tegen vrouwen

Rwanda heeft een wet die zware straffen mogelijk maakt tegen daders van seksueel geweld. Met name op het platteland is de naleving van de wet echter nog geen praktijk. Over het algemeen ligt de oorzaak hiervan niet bij de autoriteiten, maar bij de gemeenschap. Er bestaat weliswaar een sterke genderbeweging in Rwanda, die uit vele organisaties bestaat - zo zijn er onder andere *Haguruka*, *Avega*, *Pro Femmes* en de *Unity Club* (een organisatie van alle ministersvrouwen) - maar de traditionele chefs leveren een grote vertragende werking op tegen de sensibilisering van de bevolking op het gebied van vrouwenrechten.

Verkrachting komt op grote schaal voor in Rwanda. In veel gevallen wordt dit door de autoriteiten aangepakt, maar niet altijd. Een vrouw die aangeeft te zijn verkracht, loopt een groot risico haar sociale status binnen de gemeenschap te

¹⁷⁶ HRW, *Uprooting the Rural Poor* (juni 2001), p. 57-60

¹⁷⁷ UN/EOCOSOC/CHR, *Situation des Droits de l'Homme au Rwanda* (21 maart 2001), p. 15, 18

verliezen. Vaak zal hierdoor geen aangifte worden gedaan. Daarnaast kan corruptie onder rechters, met name op de lagere niveaus, leiden tot vrijspraak door omkoping. Wanneer een vrouw op deze wijzen gehinderd wordt in het opeisen van haar rechten, zal zij over het algemeen haar rechten ook niet elders opeisen. Er zijn geen instellingen die vrouwen die slachtoffer zijn van geweld, opvangen.

Volgens waarnemers is de vrouwenorganisatie Avega etnisch gekleurd, en zal zij alleen opkomen voor Tutsi vrouwen.¹⁷⁸ De regering sluit de ogen voor dit etnicisme.

Tijdens de genocide van 1994 werden vrouwen op grote schaal slachtoffer van seksueel geweld. Naar schatting vijftig procent van de verkrachte vrouwen is daarbij besmet met het HIV-virus. Deze misdaden werden gepleegd door leden van de *Interahamwe*, andere burgers en militairen van het toenmalige Rwandese leger (de *Forces Armées Rwandaises*). Bestuurlijke, politieke en militaire leiders evenals militieleiders gaven opdracht tot de moorden en seksuele misdrijven of lieten ze toe, als middel om hun politieke doelen te bereiken. Het seksuele geweld vond in verschillende vormen plaats: individuele verkrachting, groepsverkrachting, verkrachting met scherpe voorwerpen, seksuele verminking of seksuele slavernij. Veelal vormden de misdrijven onderdeel van een patroon, waarbij de vrouwen werden verkracht nadat zij getuige waren geweest van de marteling van en moord op hun familieleden en de verwoesting en plundering van hun huizen.¹⁷⁹

Overigens waren er ook vrouwen onder de daders van de genocide.

Sinds de veroordeling in 1998 van Jean-Paul Akayesu, oud-burgemeester van Taba, door het ICTR tot levenslange gevangenisstraf vanwege deelname aan de genocide en verkrachting, kunnen verkrachtingen behandeld worden als een misdaad tegen de menselijkheid.¹⁸⁰ In Rwanda wordt verkrachting gepleegd tijdens de genocide in 1994 niet langer beschouwd als een misdaad van categorie 4, maar van categorie 1.¹⁸¹

Seksueel geweld door individuele militairen van de RDF komt nog steeds voor. Voor de periode 1990-1994 kan niet gesteld worden dat verkrachting door het RPA gebruikt werd als oorlogswapen, zoals door de milities tijdens de genocide.

¹⁷⁸ Avega is een belangenorganisatie van vrouwen die de genocide overleefd hebben. Onder de genocide-overlevenden bevinden zich echter ook Hutu.

¹⁷⁹ HRW, *Shattered lives, Sexual violence during the Rwandan genocide and its aftermath* (1996)

¹⁸⁰ ICG, *Five years after the genocide in Rwanda* (1999)

¹⁸¹ Voor een omschrijving van de categorieën, zie paragraaf 2.1.2 Geschiedenis, p. 19

Er zijn meisjes en vrouwen die deel uitmaken van de LDF, maar alleen op vrijwillige basis.

Voor de situatie van vrouwen in gevangenissen zij verwezen naar § 3.3.6 Arrestaties en detenties.

3.4.2 Minderjarigen

Ook kinderen en adolescenten namen deel aan de genocide. Sommige daders waren niet ouder dan tien jaar. Sommigen gaven zelfs leiding aan anderen. Als gevolg daarvan bestaat er sterke druk in de samenleving om hen te berechten als volwassenen. In Rwanda is de wettelijke leeftijd van meerderjarigheid 21 jaar (burgerlijk wetboek), maar voor het strafrecht 18 jaar (wetboek van strafrecht)¹⁸².

Het ministerie van Justitie liet in december 2000 alle 400 kinddaders van de genocide (tot 14 jaar) vrij. In de gevangenissen zitten nog 4.000 personen, die ten tijde van de genocide tussen de 14 en 18 jaar oud waren, en nu dus meerderjarig zijn. Van die zaken is volgens UNICEF van slechts 35% het dossier compleet.

De speciale vertegenwoordiger van de VN Mensenrechtencommissie heeft erop aangedrongen dat verdachten die destijds minderjarig waren, met voorrang behandeld zullen worden, en wel in de *gacaca*, daar deze processen minder lang duren dan de reguliere.¹⁸³ Premier Makuza heeft toegezegd dat dit inderdaad zal gebeuren.¹⁸⁴ Ook zouden minderjarigen, indien schuldig bevonden, de helft van de straf opgelegd krijgen die volwassenen voor gelijkwaardige daden zouden ontvangen.¹⁸⁵ In de praktijk zijn hiervoor echter geen voorzieningen getroffen. Alle verdachten van genocide, dus ook destijds minderjarigen, krijgen volgens de wet bij een veroordeling door een *gacaca* slechts de helft van de voorgeschreven straf opgelegd. In de wet staat echter niet omschreven dat minderjarigen voorrang krijgen bij de behandeling van hun zaak. Wettelijk is alleen voorzien in voorrang voor alle personen die een bekentenis hebben afgelegd, en dit is juist bij minderjarigen zelden het geval. Onduidelijk is welke reden ten grondslag ligt aan het feit dat minderjarigen zelden bekennen. Dit kan zijn, omdat ze onschuldig zijn, of omdat zij de gevolgen van een bekentenis niet overzien. Ook gebrek aan informatie kan eraan ten grondslag liggen.

Minderjarigen die worden voorgeleid in reguliere rechtbanken, krijgen van overheidswege juridische bijstand in hun proces.

¹⁸² M. Imbleau et W.A. Schabas, *Introduction au droit rwandais* (1998), p. 129

¹⁸³ UN/ECOSOC/CHR, *Situation des Droits de l'Homme au Rwanda* (21 maart 2001), p. 13

¹⁸⁴ Premier Makuza in een interview met *Jeune Afrique* nr. 2099 (3-9 april 2001), p. 62

¹⁸⁵ 'En attendant le verdict', *Jeune Afrique* nr. 2099(3-9 april 2011), p. 89

Jongeren kunnen vanaf de leeftijd van 17 jaar dienst nemen in het leger. Officieel vindt er geen gedwongen rekrutering plaats, dus ook niet van minderjarigen. In de LDF worden wel regelmatig minderjarigen gerekruteerd. Indien afgewezen alleenstaande minderjarige asielzoekers terugkeren naar Rwanda, zullen zij hetzelfde risico lopen op rekrutering in de LDF of het leger als andere Rwandese jongeren. Wanneer Rwandese jongeren (of mannen) niet kunnen aantonen dat ze werk hebben, naar school gaan of anderszins een opleiding volgen, lopen zij risico op rekrutering in de LDF of het leger. Voor meer informatie over rekrutering van minderjarigen, zij verwezen naar § 3.4.4 Dienstplichtigen.

De Rwandese rebellenbeweging ALIR rekruteerde in het verleden vooral jongeren voor de strijd in de DR Congo tegen de regering van Rwanda, door het plegen van overvallen op middelbare scholen in de provincies Gisenyi en Ruhengeri. Wanneer een jongere zich aan gedwongen rekrutering probeerde te onttrekken, riskeerde hij gedood te worden. De lokale autoriteiten proberen de rekruteringsacties van ALIR tegen te gaan door de scholen te laten beschermen door politie. Door de ontoereikende capaciteiten van de politie is die bescherming niet afdoende, maar de afgenomen steun van de bevolking in Noordwest-Rwanda voor de rebellen heeft de ronselacties doen afnemen.

Enkele malen per jaar worden in de steden van Rwanda straatkinderen opgepakt en naar heropvoedingskampen gestuurd. In de heropvoedingskampen krijgen de kinderen een ideologische¹⁸⁶ en een fysieke training, gericht op reïntegratie in de samenleving. UNICEF houdt de kampen voor straatkinderen in de gaten, waardoor de kinderen enige bescherming genieten. Er is geen duidelijke termijn waarna deze kinderen weer mogen vertrekken. Sommige kinderen gaan na enkele maanden terug naar hun gemeente. Ook lopen regelmatig kinderen uit de kampen weg. Er zijn geen aanwijzingen dat straatkinderen worden gerekruteerd voor de LDF of het leger.

Seksueel geweld tegen kinderen is een toenemend probleem, met name in geïsoleerde gemeenschappen. De laatste tijd worden steeds vaker minderjarigen opgepakt wegens verkrachting van andere minderjarigen. In het algemeen treedt de overheid streng op tegen seksueel geweld tegen kinderen. Eind 2001 is een nieuwe wet ter bescherming van het kind aangenomen en in werking getreden. Deze wet omvat enkele algemene rechten, die overgenomen zijn uit het Verdrag inzake de Rechten van het Kind. Een tweede hoofdstuk betreft specifiek seksueel geweld en gedwongen huwelijken op jonge leeftijd (*'sexual violence and early forced marriage'*). De voorlichtingscampagne is niet erg uitgebreid geweest, zodat

¹⁸⁶

De kinderen leren 'normen en waarden' en dus niet een vak.

weinig Rwandezers zullen weten dat de wet bestaat. Onder lokale autoriteiten en rechtbanken heeft wel een goede voorlichting plaatsgevonden.

Kinderarbeid is officieel verboden, maar wordt in de praktijk getolereerd.

Rwanda heeft de laatste vijf jaar niet gerapporteerd in het kader van het Verdrag inzake de Rechten van het Kind.

3.4.3 Homoseksuelen

Homoseksualiteit en het verrichten van homoseksuele handelingen zijn formeel niet strafbaar. Homoseksualiteit wordt echter niet getolereerd. Wie op homoseksuele handelingen wordt betrapt, wordt door de politie gearresteerd en gevangengenomen. In Kigali is een wijk die in de volksmond Sodoma wordt genoemd, waar de politie invallen heeft gedaan op aanwijzing van de Nyambakumi (hoofd van tien huizen). Deze razzia's zijn op televisie getoond om te waarschuwen tegen homoseksueel gedrag.

Gevangenen die betrapt worden op homoseksuele handelingen, worden door hun medegevangenen bestraft met lijfstraffen.

3.4.4 Dienstplichtigen

Leger (RDF)

Rwanda kent een beroepsleger. Er is geen wet die rekrutering, anders dan vrijwillige indiensttreding in het leger, regelt. Jongeren kunnen vanaf zeventien jaar dienst nemen in het leger.

Er vindt gedwongen rekrutering plaats, maar vrijwel altijd via de LDF. De meeste jongeren die in dienst treden van de LDF, rekenen op de overstap naar de RDF, die zij vaak op 22-jarige leeftijd maken. Militaire dienst wordt door leden van de LDF meestal als promotie gezien, omdat er status en salaris aan verbonden zijn. Niet uitgesloten kan worden dat jongeren van minder dan 18 jaar via de LDF gedwongen in het leger worden gerekruteerd, en er is nauwelijks mogelijkheid om zich hieraan te onttrekken.¹⁸⁷ Dit geldt evenzeer voor Hutu als voor Tutsi jongeren.

Naast LDF-leden worden ex-FAR en *Interahamwe*-leden geïntegreerd in het leger. Indien er, ondanks deze vormen van rekrutering, nog onvoldoende soldaten zijn, kunnen periodiek gedwongen rekruteringsacties plaatsvinden. Volgens waarnemers zijn gedwongen rekruteringsacties de laatste tijd zelden voorgekomen, daar de LDF voldoende rekruten leveren. In Rwanda heerst veel werkloosheid, en onder jongeren geldt het leger als een mogelijkheid om geld te verdienen.

¹⁸⁷

Behalve door omkoping of vluchten naar het buitenland. Zoals eerder gesteld lopen jongeren die werk hebben of een opleiding volgen geen risico gedwongen te worden gerekruteerd voor de LDF of via de LDF voor het leger.

Gedwongen rekrutering vond in het verleden met name plaats in het noordwesten van het land. De voorkeur voor het noordwesten bij rekruteringsacties was enerzijds vanwege de behoefte de bevolking daar onder controle te houden, en anderzijds om te zorgen dat de meeste jonge mannen in het RPA dienden, zodat er minder jonge mannen waren die door de Rwandese rebellen gerekruteerd konden worden. Dit onderscheid tussen het noordwesten van Rwanda en de rest van het land neemt af.

Daar er formeel geen dienstplicht bestaat in Rwanda, is er ook geen mogelijkheid om een alternatieve dienst te vervullen. Wie aan gedwongen rekrutering probeert te ontkomen, riskeert gevangenisstraf of uitzending naar het front, en wordt in elk geval vrijwel altijd alsnog gerekruteerd. Ondanks het feit dat er formeel geen gedwongen rekrutering bestaat, is in elke *secteur* een militair belast met rekrutering. Hij weet wie gerekruteerd is, of zou moeten worden. Verder wordt rekrutering niet administratief bijgehouden. Over het algemeen is het zeer moeilijk om zich te onttrekken aan rekrutering.

Militairen kunnen geen invloed uitoefenen op hun plaatsing. De kans dat soldaten naar de DR Congo worden gestuurd is zeer groot. Het komt nauwelijks voor dat personen zich hiertegen verzetten. Er is geen algemeen antwoord te geven op de vraag welke sancties staan op verzet tegen uitzending naar de DR Congo. Het komt voor dat personen in dat geval gearresteerd worden.

Op desertie uit het leger staan zware gevangenisstraffen, en op desertie uit legereenheden actief in de DR Congo de doodstraf. De weinige soldaten die weten te ontkomen, vluchten naar het buitenland. Er zijn geen precieze gegevens bekend over de zwaarte van de straffen voor desertie. Vanwege de beperkte capaciteit van de rechterlijke macht in Rwanda kunnen deserteurs, net als andere gevangenen, lang in voorarrest zitten.

LDF

De leden van de *Local Defense Forces* worden officieel uit en door de bevolking op *celluleniveau* gekozen. Tegenwoordig stellen lokale overheden echter lijsten op van jonge mannen, al dan niet met hun instemming of medewerking. In dienst treden van de LDF wordt vaak gezien als enig alternatief voor werkloosheid, en om die reden is er weinig verzet tegen rekrutering voor de LDF. In sommige gevallen is sprake van expliciete dwang, bijvoorbeeld wanneer iemand problemen veroorzaakt binnen de gemeenschap, of wanneer iemand sociaal-economisch te veel boven het maaiveld uitsteekt. Dit betreft echter een miniem aantal.

Officieel vindt rekrutering voor de LDF plaats vanaf de leeftijd van 18 jaar, maar indien er te weinig jonge mannen in die leeftijdscategorie in de gemeenschap aanwezig zijn, daalt deze leeftijd soms tot slechts 14 jaar. In dat geval kunnen alle jongeren van 14 jaar en ouder (in principe ook terugkerende alleenstaande

minderjarige asielzoekers) die niet kunnen aantonen dat ze werk hebben of een opleiding volgen, gedwongen worden gerekruteerd voor de LDF. Rekrutering van jongeren van 14 tot 16 jaar via de LDF voor het leger behoort echter tot de uitzonderingen.

Er ligt geen wetgeving ten grondslag aan het bestaan van de LDF, en dus ook niet aan de rekrutering voor de LDF. Hierdoor bestaat voor de LDF geen vervangende dienstplicht. Onttrekking aan dienst in de LDF is theoretisch mogelijk, aangezien dienst officieel vrijwillig is, maar de druk om te gehoorzamen is groot daar weigering uitgelegd kan worden als een teken van kritiek op de regering. De consequenties van weigering kunnen per regio verschillen, maar er zijn geen gevallen bekend van levensbedreigende consequenties van weigering lid te worden van de LDF.

De LDF zijn over het algemeen een redelijke afspiegeling van de gemeenschap waaruit zij voortkomen. Bij rekrutering wordt niet naar etniciteit gekeken.

Van LDF-leden wordt verwacht dat zij op een bepaald moment bereid zullen zijn de overstap te maken naar de RDF.

3.4.5 Hutu - Tutsi

Zoals uit het voorgaande blijkt bestaan in de Rwandese maatschappij meer scheidslijnen dan de etnische, en zijn de Hutu en Tutsi bevolkingsgroepen geen monolithische blokken. Overigens blijft het onderscheid tussen deze twee groepen relatief: sinds generaties vonden huwelijken tussen beide groepen plaats. Sinds 1994 is het officiële regeringsbeleid gericht op uitbanning van etnische discriminatie. De etnische afkomst wordt dan ook niet meer geregistreerd. Naar schatting is thans 85% van de bevolking Hutu.¹⁸⁸

De scheidslijnen in de Rwandese samenleving zijn van oudsher niet alleen etnische, maar ook sociale en politieke. In de historie waren de Tutsi veetelers, die gemiddeld rijker waren en meer politieke macht hadden. De Hutu waren landbouwers en gemiddeld armer, en werden politiek overheerst. Sinds 1994 is daar met de terugkeer van Tutsi uit de diaspora (o.a. Uganda) een scheidslijn naar taal en cultuur bijgekomen. Vele teruggekeerde Tutsi spreken immers als tweede taal – naast de door iedereen gesproken, nationale taal Kinyarwanda – het Engels, in plaats van het Frans, dat vanuit de koloniale periode de enige tweede taal in Rwanda was.

Binnen de Tutsi kunnen de overlevenden van de genocide worden onderscheiden van de uit Uganda teruggekeerde ‘oude’ vluchtelingen. De laatsten zijn veelal redelijk opgeleid en in goeden doen. In Rwanda heeft een groot deel van hen zich

¹⁸⁸

gevestigd in Kigali en daar de moderne economie naar zich toe getrokken. Zij beheersen in toenemende mate het RPF en de regering.¹⁸⁹ Ook de Tutsi overlevenden van de genocide zijn politiek (nog) invloedrijk, al is binnen deze groep in toenemende mate sprake van teleurstelling over het beleid van de regering.

Na 1994 heeft een zekere mate van politieke en economische marginalisatie van de Hutu plaatsgevonden. Circa twee miljoen Hutu zijn in 1994 Rwanda ontvlucht, maar inmiddels grotendeels teruggekeerd. Vele Hutu ouders of verdachten van de genocide bevinden zich in gevangenschap. Daarnaast bestaat een groep, naar schatting 22.000 tot 35.000 personen, extremistische Hutu ('ex-FAR/Interahamwe') die zich gewapend verzet tegen de Rwandese regering. Deze groep bevindt zich inmiddels grotendeels in de DR Congo. Vele Hutu in Rwanda leven van de landbouw en wonen op het platteland, maar er zijn ook rijke Hutu en Hutu in de stad. De meerderheid is politiek gematigd en bereid de macht te delen met de Tutsi. Wel voelen sommigen zich gediscrimineerd door de regering, bijvoorbeeld in het imidugudu-beleid (zie paragraaf 2.2 Politieke ontwikkelingen). Ook voelen Hutu zich onvoldoende beschermd door de overheid bij het rechtmatig terugclaimen van bezittingen. Sommige Hutu beschuldigen de overheid ervan met name teruggekeerde Tutsi voorrang te geven bij de werving van personeel, de toelating tot beroepsopleidingen en de rekrutering voor het leger.¹⁹⁰

Etniciteit blijft dan ook, in combinatie met sociale, politieke en culturele factoren, tot op heden een grote rol spelen in Rwanda. De overheid ontkent het bestaan van een etnisch probleem. Maar de bevolking ervaart in toenemende mate dat de gelederen van de machtselite gesloten blijven voor anderen dan Tutsi uit Uganda, hetgeen opnieuw voeding geeft aan etnische spanningen.

Het RPF is weliswaar ideologisch een etnisch neutrale partij, maar bestaat voor een groot deel uit, en wordt gedomineerd door, uit Uganda afkomstige, Engelstalige Tutsi. De regering is een regering van nationale eenheid, waarin ook andere partijen, met een duidelijke Hutu signatuur plaatshebben. Bekend is echter, dat de belangrijkste ministersposten in handen zijn van het RPF, en dat die departementen die door Hutu geleid worden, vrijwel altijd een secretaris-generaal van het RPF hebben.

Bronnen melden dat Rwanda vandaag de dag geregeerd wordt door een *akazu* (kleine elite) van uit Uganda afkomstige Tutsi. Daaromheen bevinden zich Tutsi uit Burundi en de DR Congo. Aan de buitenste randen van de overheid

¹⁸⁹

Vóór de oorlog van 1990-1994 werd op de scholen onderwezen in het Kinyarwanda in de lagere klassen, en in het Frans in de hogere. Na de oorlog is het Engels toegevoegd en is het onderwijs in de hogere klassen in principe tweetalig (Frans en Engels), hoewel dit in de praktijk afhangt van de beschikbaarheid van leerkrachten (EIU, [Rwanda Country Profile 1999-2000](#))

¹⁹⁰

DoS, [1999 Rwanda Country Report on Human Rights Practices](#) (2000)

functioneren Tutsi overlevenden van de genocide, en tot slot Hutu die de regering steunen.¹⁹¹

De officiële retoriek van de regering ("etnische verschillen moeten overstegen worden, etniciteit bestaat niet meer") is in tegenspraak met het werkelijke beleid. Tutsi bekleden bijna alle machtsposities en waar een Hutu een machtspositie bekleedt, wordt hij geflankeerd door een machtige Tutsi, die in bijna alle gevallen dan de lakens uitdeelt. De overheid keurt discussie over etniciteit ten zeerste af, en beschuldigt personen die toch over etniciteit spreken, bijvoorbeeld voorstanders van proportionele vertegenwoordiging in de Nationale Assemblee, van aanzetten tot etnische tegenstellingen en sektarisme. De internationale gemeenschap heeft dit standpunt van de Rwandese overheid, vanwege het (mede) etnische karakter van de uitbarstingen van etnisch geweld die in Rwanda hebben plaatsgevonden, lange tijd gesteund. Deze steun neemt echter steeds meer af. Critici van de regering menen, dat het argument van het risico van een nieuwe genocide vaak door de regering, die immers wordt gedomineerd door een etnische minderheid, gebruikt wordt, om politieke tegenstanders het zwijgen op te leggen. Elke aanval op de gesloten gelederen van de machtselite, wordt door de regering geconstrueerd als een aanval op Tutsi, terwijl dit niet het geval hoeft te zijn. Dit is de wijze waarop de regering etniciteit gebruikt als machtsmiddel.

Personen van gemengde afkomst

Het onderscheid tussen de twee belangrijkste etnische groepen is relatief: sinds generaties vonden huwelijken tussen beide groepen plaats, en sinds de genocide is hierin geen verandering gekomen. Er vinden vooral op het platteland grote aantallen gemengde huwelijken plaats. Dit kan enerzijds af en toe leiden tot sociale achterstelling van het echtpaar en hun kinderen door burens en familie (daar een huwelijk tegenwoordig zelden meer een vereniging van families is, maar veeleer een vereniging van individuen), maar aan de andere kant de verzoening ten goede komen. In de hogere sociaal-economische gelederen van de samenleving komen gemengde huwelijken overigens nauwelijks voor.

Ongeveer 3 miljoen van de 8,3 miljoen Rwandezers zijn van gemengde etnische afkomst (Hutu - Tutsi). Zij lopen in de huidige situatie geen bijzondere risico's in Rwanda. Men wordt in geval van ouders van gemengde afkomst in het algemeen geacht de etnische achtergrond van de vader te hebben. De omgeving echter kan een kind van gemengde afkomst zien als behorend tot de etnische groep van de moeder, bijvoorbeeld op grond van fysieke kenmerken. Aangezien formeel geen onderscheid meer wordt gemaakt, bestaat geen officiële indeling meer. Rwandezers met een gemengde etnische achtergrond worden door de huidige regering behandeld als alle andere Rwandezers. Een gemengde etnische

¹⁹¹

Deense Immigratiedienst, *Fact-finding mission til Rwanda* (maart 2002), § 20

achtergrond of een gemengd huwelijk levert geen problemen op met de autoriteiten, maar kan, zeker in de meer stedelijke gebieden, wel sociale problemen met de omgeving, zoals familie en burens, opleveren.¹⁹² Vaak hebben die problemen echter ook te maken met het feit dat een huwelijk tegenwoordig steeds vaker een overeenkomst tussen twee individuen geworden is, en veel minder één tussen twee families. De autoriteiten bieden geen bescherming tegen problemen die personen in gemengde huwelijken of van gemengde afkomst met hun omgeving hebben.

3.4.6 Twa

De Twa-gemeenschap, die in 1993 werd geschat op 30.000 personen, bestaat nu waarschijnlijk uit minder dan 15.000 personen als gevolg van de genocide en het vluchten naar de DR Congo enerzijds, en armoede en ziekte anderzijds.¹⁹³ Deze groep is gemarginaliseerd in Rwanda. Er is geen bewuste discriminatie tegen de Twa. De Nationale Commissie voor Eenheid en Verzoening heeft in april 2000 aandacht gevraagd voor de positie van de Twa. De Nationale Commissie Mensenrechten heeft een Twa-vertegenwoordiger. Een zevental ngo's beoogt de belangen van de Twa te behartigen.

3.4.7 (Vermeende) tegenstanders van de regering

In het algemeen lopen alle personen - met name binnen het overheidsapparaat, maar ook daarbuiten - die zich als individu niet overeenkomstig de wensen van de overheid gedragen, het risico hun baan te verliezen, anderszins te worden geïntimideerd, of (in mindere mate) te worden ontvoerd of vermoord.¹⁹⁴ Het komt geregeld voor dat familieleden van personen die door de autoriteiten als een bedreiging worden gezien, worden lastiggevallen of bedreigd. Onderscheid in negatieve belangstelling van de autoriteiten jegens enerzijds 'oude' tegenstanders van de regering, zoals aanhangers van het voormalige regime van Habyarimana en genocide-verdachten, en anderzijds 'nieuwe' tegenstanders van de regering, zoals politieke leiders, journalisten en mensenrechtenactivisten, wordt gemaakt naar het politieke belang van de dag. Het is dus slecht voorspelbaar op welk moment de 'oude' dan wel de 'nieuwe' tegenstanders het meest worden lastiggevallen door de regering.

Problemen met de autoriteiten kunnen zich uiten in valse beschuldigingen van (aanzetten tot) genocide, corruptie of monarchisme, maar ook in arrestatie en zelfs verdwijning of moord. Het zwakke rechtssysteem wordt in de praktijk door de

¹⁹² Deense Immigratiedienst, *Fact finding mission til Rwanda* (maart 2002), § 108-123 (296-311)

¹⁹³ EIU, *Rwanda Country Profile 2001* (2001), p. 15

¹⁹⁴ Deense Immigratiedienst, *Fact finding mission til Rwanda* (maart 2002), § 157

autoriteiten gebruikt om (vermeende) tegenstanders uit te schakelen, door hen te laten arresteren en zonder proces te detineren. Politie en justitie zijn weinig geneigd onderzoek in te stellen naar overvallen, moorden en verdwijningen die terug te voeren zouden kunnen zijn op de regering.

In het verleden zijn personen die Rwanda ontvlucht waren in Uganda, Tanzania, Kenia, Burundi en de DR Congo lastig gevallen, ontvoerd of vermoord. Ook nu nog lopen (vermeende) tegenstanders van de regering in buurlanden gevaar te worden lastig gevallen.¹⁹⁵ Met name Uganda is voor personen die Rwanda ontvlucht zijn geen veilige plaats. Daar vele personen binnen het RPF en de RDF geboren en opgegroeid zijn in Uganda, en soms zelfs een dubbele nationaliteit hebben, is het erg moeilijk om geheim agenten van de Rwandese overheid te herkennen. Er worden in Uganda personen uit Rwanda bedreigd, er verdwijnen personen, maar onduidelijk is, of dit door Ugandese agenten wordt gedaan, die deze personen van spionage verdenken, ofwel door Rwandese agenten, die de vervolging in Uganda voortzetten. In de verslagperiode werd in Kenia een Tutsi overlevende van de genocide gearresteerd op beschuldiging van het organiseren van verzet tegen het RPF. Hij werd door de Rwandese en Keniaanse geheime diensten op het vliegtuig gezet naar Rwanda.

Het is bekend dat het Rwandese leger aanwezig is in Burundi, waarmee het mogelijk is voor het RPF om Rwandese burgers in dat landen in de gaten te houden.

Aanhangers van het regime Habyarimana

Over het algemeen ondervinden personen die banden hebben met het voormalige regime van president Habyarimana¹⁹⁶ alleen problemen met de Rwandese autoriteiten wanneer er concrete aanwijzingen zijn van betrokkenheid bij de genocide. Daarnaast kunnen banden met het voormalige regime tegen hen gebruikt worden, wanneer zij om al dan niet privéredenen, in de negatieve belangstelling komen te staan van individuele leden van de RDF of de militaire inlichtingendienst. Arrestaties die hieruit volgen worden door de overheid niet bestraft. Dit heeft tot gevolg dat (valse) beschuldigingen van betrokkenheid bij het pre-genocide-regime een intimiderende werking hebben op de bevolking. Met name ambtenaren op de lagere niveaus hebben met dergelijke intimidaties te maken.

Rijke burgers

Niet alleen politieke tegenstanders van de regering lopen risico op problemen met de autoriteiten, zoals valse beschuldigingen van corruptie en genocide. Personen met een sterke economische positie die geen aanhanger zijn van het RPF, kunnen

¹⁹⁵

Deense Immigratiedienst, *Fact finding mission til Rwanda* (maart 2002), § 144-161

¹⁹⁶

Gedoeld wordt met name op hogere ambtenaren en politici, en hun directe familieleden, ten tijde van de regering Habyarimana.

ook problemen ondervinden met de autoriteiten. De regering vreest dat hun rijkdom het hen mogelijk maakt zich aan overheidscontrole te onttrekken.¹⁹⁷

3.5 Samenvatting

De interimgrondwet bepaalt dat alle burgers gelijk zijn voor de wet, zonder discriminatie op basis van ras, kleur, afkomst, etniciteit, clan, geslacht, opinie, religie of sociale status. Marteling is verboden. Rwanda heeft de belangrijke internationale verdragen op het gebied van vluchtelingen en mensenrechten getekend en geratificeerd.

In de verslagperiode is de controle van de staat op het publieke leven toegenomen. Met name de vrijheden van meningsuiting en van vereniging en vergadering werden verder beperkt, wat zich uitte in de intimidatie, arrestatie en detentie van enkele journalisten en politici. Met name (vermeende) leden van de door de voormalige president van Rwanda, Pasteur Bizimungu, opgerichte partij PDR-*Ubuyanja* ondervonden problemen met de autoriteiten. Verschillende lokale mensenrechtenngo's functioneren met zeer beperkte middelen en in een politiek hachelijke context. Over het algemeen kan worden gesteld dat iedereen die zich kritisch uit over de regering in de negatieve belangstelling kan komen te staan van de autoriteiten.

Het rechtssysteem in Rwanda staat onder zware druk van de grote aantallen verdachten van de genocide die nog steeds gevangen zitten. Beschuldiging van strafbare feiten leidt vaak onmiddellijk tot detentie, terwijl onderzoek naar de beschuldigingen enorme vertragingen kan oplopen. Deze willekeur veroorzaakt een gevoel van onveiligheid en rechtsonzekerheid onder de Rwandese burgers. In de verslagperiode werden personen in toenemende mate valselijk beschuldigd van genocide, corruptie, lidmaatschap van het leger van de koning of PDR-*Ubuyanja*. Met name regeringsfunctionarissen, politici en militairen maken zich hieraan schuldig, of laten toe dat anderen, die persoonlijk beter worden van een valse beschuldiging, zich hieraan schuldig maken.

Het probleem van langdurig voorarrest van genocideverdachten, dat voor het overgrote deel van de gevangenen al acht jaar duurt, moet door de inwerkingtreding van de *gacaca* opgelost worden. In de verslagperiode gingen in alle provincies *gacaca* van start. Op de tribunalen wordt toezicht gehouden door de internationale ngo *Penal Reform International*, en door de Nationale Commissie voor de Mensenrechten. Punten van zorg zijn de slechte voorbereiding van de rechters, de afnemende betrokkenheid van de bevolking bij de in werking

¹⁹⁷

Deense Immigratiedienst, *Fact finding mission til Rwanda* (maart 2002), § 150

zijnde *gacaca*, en het feit dat een verdachte zich niet door rechtshulp mag laten vertegenwoordigen.

Rwanda heeft geen dienstplicht. In de praktijk werken de LDF als rekruteringsmechanisme voor de RDF. Officieel is lidmaatschap van de LDF vrijwillig, maar in de praktijk kan niet gesproken worden van een werkelijke keuzemogelijkheid. Velen zien indiensttreding van de LDF als enig alternatief voor werkloosheid. De overstap naar de RDF wordt vervolgens gezien als een promotie, daar het leger een salaris betaalt, en de LDF niet. Er bestaat geen alternatieve dienstplicht. Wie aan gedwongen rekrutering voor de RDF probeert te ontkomen, riskeert gevangenisstraf, of alsnog rekrutering en uitzending naar het front in de DR Congo.

Rwanda blijft een verdeelde samenleving. Hoewel de regering stelt etnisch neutraal te zijn, is zij dit in de ogen van velen niet door de overheersing van uit Uganda afkomstige Tutsi. De gelederen van de politieke elite zijn zeer gesloten, waardoor in de praktijk juist de regering zich schuldig maakt aan de politisering van etniciteit. In de samenleving, en met name op het platteland, speelt etniciteit een minder grote rol, wat onder andere blijkt uit het grote aantal gemengde huwelijken. Overigens komen nog wel spanningen voor tussen burgers onderling, vaak naar aanleiding van specifieke gebeurtenissen tijdens de genocide.

4 Migratie

4.1 Migratiestromen

Er vinden geen grote vluchtelingenstromen meer plaats naar het buitenland, maar van degenen die Rwanda nog ontvluchten begeeft zich het grootste deel nog steeds richting Tanzania en Uganda. Sinds de genocide van 1994 verblijven nog altijd ongeveer 25.000 Rwandese Hutu vluchtelingen in kampen in Tanzania. Zowel Tanzania als Rwanda zouden graag de terugkeer zien van al deze vluchtelingen. In de praktijk blijkt echter dat 99 procent van de bewoners van de kampen recht heeft op een vluchtelingenstatus in Tanzania.

In de verslagperiode trokken met hulp van UNHCR ongeveer 1000 vluchtelingen uit deze kampen terug naar Rwanda. In dezelfde periode meldden zich echter meer dan 500 nieuwe vluchtelingen uit Rwanda aan bij de kampen in Tanzania. In de kampen gaan geruchten dat er mogelijk zou worden overgegaan tot gedwongen terugkeer, zoals in 1996 gebeurde. Deze geruchten hebben ervoor gezorgd dat de kampen langzaam leeglopen, doordat vluchtelingen verder trekken naar Malawi, Mozambique, Kenya en vooral Uganda, om eventuele gedwongen terugkeer te voorkomen.¹⁹⁸

Hervestiging van ontheemden en terugkerende vluchtelingen in Rwanda wordt in principe aan eigen initiatief overgelaten. Voor ontheemden is er een aantal gerichte hulpprogramma's.

Voor terugkerenden uit het buitenland zijn de verschillen in hervestiging groot. Enige overeenkomst is dat allen vóór uiteindelijke hervestiging moeten terugkeren naar hun oorspronkelijke commune om nieuwe identiteitsdocumenten aan te vragen. Mensen die terugkomen uit de buurlanden worden eerst opgevangen in de doorgangskampen in Gisenyi, Cyangugu en Kibungo, waar zij tussen één en twee maanden verplicht verblijven. Het aantal mensen dat aanwezig is in deze kampen wisselt sterk, van vele duizenden tot honderden, afhankelijk van de in- en uitstroom. In de doorgangskampen zijn voedsel- en watervoorzieningen, evenals het geboden onderdak, minimaal.

Terugkerende Rwandese rebellen uit de DR Congo worden na de doorgangskampen doorgezonden naar solidariteitskampen (zie ook § 2.1.2 en 2.3).¹⁹⁹ Na een verblijf van twee maanden in de solidariteitskampen dienen terugkeerders uit de DR Congo eerst naar hun geboortedorp of stad terug te keren.

¹⁹⁸

IRIN, *Rwanda-Tanzania: Focus on Rwandan refugees in Tanzania* (9 mei 2002)

¹⁹⁹

De Nationale Commissie voor Eenheid en Verzoening screent niet op een genocideverleden. Dit zal wellicht in de toekomst een taak van het ministerie van Justitie worden.

De elite die terugkomt uit de omliggende landen vestigt zich meestal in de steden met behulp van familie of vrienden. Voor de gekwalificeerde elite uit de "verre diaspora", Europa en de Verenigde Staten, wordt meestal een baan en huisvesting geregeld door regering en/of hulporganisaties.

Na het verblijf in een kamp vestigen boerenfamilies zich zelfstandig. Aangezien Rwanda een overbevolkt land is, zijn de mogelijkheden om zich ergens vrij te vestigen zeer beperkt. In enkele regio's worden mensen formeel hervestigd in nieuwe dorpen (*imidugudu*). Vaak zorgen mensen echter voor een eigen oplossing, zoals onderkomen bij familie. Als iemand zich wil vestigen op het platteland in een gebied waar *imidugudu* zijn, dan heeft deze persoon geen andere mogelijkheid dan te gaan wonen in een *umudugudu*. Het is echter niet zo dat teruggekeerde afgewezen asielzoekers altijd, wanneer zij op het platteland willen gaan wonen, gedwongen worden in een *umudugudu* te gaan wonen. Wel bestaat aan de kant van de overheid nog steeds de intentie om de *imidugudu* uit te breiden als onderdeel van het in ontwikkeling zijnde beleid van armoedebestrijding.

Rwandese burgers die na lang verblijf in het buitenland via het nationale vliegveld terugkeren in Rwanda, wordt gevraagd naar de reden van hun langdurige verblijf in het buitenland. Indien zij niet of onvolledig gedocumenteerd zijn, worden aanvullende vragen gesteld. In de eerste plaats dient dit onderzoek om vast te stellen dat de terugkerende persoon niet gezocht wordt voor betrokkenheid bij de genocide, danwel voor een commuun delict. Voormalige leden van de MRNDD en CDR hebben de speciale aandacht van het openbaar ministerie, omdat de kans groot is dat zij voorkomen op de lijst van genocideverdachten. Indien dit het geval is, zal de verdachte onmiddellijk in hechtenis worden genomen.

In de tweede plaats dient het onderzoek om personen die het land met vervalste documenten hebben verlaten, te kunnen aanhouden.²⁰⁰

Deze ondervragingen treffen terugkerende uitgeprocedeerde asielzoekers op dezelfde wijze als andere Rwandese burgers die na lang verblijf in het buitenland terugkeren.

Voor alle terugkeerders naar Rwanda geldt dat zij problemen zouden kunnen ondervinden bij het terugkrijgen van hun bezittingen, zoals huizen, landerijen en landbouwgrond, wanneer deze in gebruik zijn genomen door eerder teruggekeerde vluchtelingen.

Uitgeprocedeerde asielzoekers die buiten Rwanda politiek actief zijn geweest, lopen het risico gearresteerd te worden, en op andere wijzen in de negatieve belangstelling van de Rwandese autoriteiten te komen staan.

²⁰⁰

Deense Immigratiedienst, *Fact finding mission til Rwanda* (maart 2002), § 226-227 (414-415)

Gedwongen terugkeer van vluchtelingen in Rwanda naar de DR Congo

Begin september 2002 protesteerde de UNHCR tegen de gedwongen terugkeer van Congolese vluchtelingen, voornamelijk Banyamulenge (Congolese Tutsi), vanuit kampen in Rwanda (respectievelijk het kamp Gihembe in de provincie Byumba en Kiziba in de provincie Kibuye) naar Oost-Congo. Met behulp van de RCD-Goma brachten de Rwandese autoriteiten de vluchtelingen over naar Masisi, een gebied onder controle van de RCD-Goma, en Kichanga in Noord-Kivu. De totale bevolking van de twee kampen in Rwanda was vóór de gedwongen terugkeer ruim 32.000 vluchtelingen.²⁰¹ Op 18 september 2002 zou de gedwongen terugkeer gestaakt zijn, na de gedwongen terugkeer van 8.500 vluchtelingen. Eind september bleek tijdens een bezoek van een UNHCR-missie dat intimidatie en desinformatiecampagnes in het Gihembe kamp voortduurden.²⁰² De Rwandese overheid ontkent dat Congolese vluchtelingen tegen hun wil zijn gerepatriëerd.

4.2 Minderjarigen

Zelfstandigheid

Vanaf 14 jaar wordt iemand strafrechtelijk gedeeltelijk verantwoordelijk. Vanaf 18 jaar krijgt men stemrecht, en is men strafrechtelijk volwassen, en mag men werken (met toestemming van de ouders). Met 21 jaar is men civielrechtelijk volwassen, en mag men zonder toestemming van de ouders trouwen en contracten afsluiten. Wie jonger is dan 21 jaar en wil trouwen, heeft toestemming nodig van het ministerie van Justitie. Deze zal alleen verkregen worden, indien het meisje zwanger is. In de regio Butare worden nog steeds meisjes ontvoerd met als doel met haar in het huwelijk te treden. Dit gebeurt vanaf de leeftijd van 13, 14 jaar. Onbekend is hoe vaak dit voorkomt. Dergelijke huwelijken worden niet geregistreerd in de burgerlijke stand. De nieuwe wet ter bescherming van het kind verbiedt deze traditie. Tegen deze praktijk is nauwelijks bescherming te verkrijgen van de lokale of nationale autoriteiten. Vooral op het platteland zijn de meeste mensen immers niet bekend met de wet ter bescherming van het kind, en het invoeren van bescherming van de autoriteiten zou leiden tot sociale uitstoting. Op het platteland trouwen meisjes ook buiten Butare nog steeds vroeg, namelijk vanaf de leeftijd van 17, 18 jaar. Vaak is dit tegen de wens van het meisje, en illegaal.

Werken gebeurt vanaf jonge leeftijd, maar wettelijk is dit niet toegestaan. Met name kinderen die aan het hoofd staan van een familie hebben vaak geen keuze dan te werken, en kinderen van arme boerenfamilies worden vaak uit bedelen gestuurd. Wettelijk is dit niet toegestaan, en is 18 jaar de minimum leeftijd.

²⁰¹ UNHCR, *UNHCR protests forced return of refugees from Rwanda* (5 september 2002); IRIN, 10 september 2002

²⁰² 1 oktober 2002

Onderwijs is verplicht (en dus gratis) tot 12 jaar. Indien in een gezin niet alle kinderen naar school kunnen, zullen met name de jongens uitgekozen worden. Er is geen specifieke leeftijd te noemen waarop jongeren in Rwanda door de bevolking handelingsbekwaam worden geacht. In het algemeen gaat men zelfstandig wonen op het moment dat men trouwt. In de steden kan men ook zelfstandig wonen als men een eigen inkomen heeft. In het rurale milieu blijft men, indien men ongetrouwd is, in de praktijk afhankelijk van de familie.

Met 18 jaar is men verplicht een identiteitskaart aan te vragen en bij zich te dragen. Tot die tijd kan men in de kaart van de ouders worden bijgeschreven. De wet zegt dat dit alleen in de kaart van de vader kan, maar in de praktijk kan dit sinds de genocide ook in de kaart van de moeder. Kinderen hebben (dus) geen identiteitsbewijs, tenzij zij een geboorte-akte hebben, wat op het platteland zelden het geval is. Overigens kan een geboorte-akte wel op latere leeftijd worden aangevraagd, met een verklaring van de *cellule*. Minderjarigen jonger dan achttien jaar kunnen binnen Rwanda rondreizen zonder identiteitsdocumenten.

Kinderen onder de 12 jaar kunnen worden bijgeschreven op het paspoort van een ouder. Een minderjarige kan vanaf de leeftijd van 12 jaar met toestemming van de ouders een paspoort aanvragen. Tot 16 jaar kan de minderjarige slechts met dit paspoort naar het buitenland reizen begeleid door een volwassene, boven de 16 jaar kan de minderjarige alleen reizen. Hoewel niet uitgesloten kan worden, dat een minderjarige irregulier uitreist na omkoping van de betrokken overheidsambtenaren, is dit vanwege de grote sociale controle in Rwanda erg moeilijk.

Opvang

Kinderen blijven een kwetsbare groep in de huidige samenleving, zoals blijkt uit het aantal wezen, kinderen dat aan het hoofd staat van een familie, straatkinderen en jeugdige delinquenten. Er zijn ongeveer 7.000 straatkinderen in Rwanda, waarvan een groot deel in Kigali en bijvoorbeeld Butare (universiteitsstad in het zuiden), die niets anders kunnen dan bedelen om in leven te blijven. In Rwanda zijn ongeveer 65.000 gezinnen die alleen uit kinderen bestaan, met in totaal zo'n 300.000 kinderen.²⁰³ Ze leven aan de zelfkant van de maatschappij, veelal zonder hulp, niet zelden misbruikt en bedreigd. De overheid biedt geen opvangmogelijkheden voor minderjarigen.²⁰⁴ Meestal moeten ze het alleen zien te redden, maar er zijn enkele hulporganisaties en particulieren die zich inzetten voor de opvang van minderjarigen.

Na de genocide keerden veel kindsoldaten terug naar Rwanda. Deze werden opgevangen door het Internationale Rode Kruis (ICRC), *Save the Children* en enkele kerkelijke organisaties. Tegenwoordig zijn meerdere centra gesloten, daar het overgrote deel van de voormalige kindsoldaten is herenigd met familie, of in

²⁰³ IRIN, *Rwanda: Interview with UNICEF representative Theophane Nikyema* (10 juni 2002)

²⁰⁴ IRIN, *Rwanda: Interview with UNICEF representative Theophane Nikyema* (10 juni 2002)

een pleeggezin is opgenomen. Het ICRC herenigt elke maand nog steeds ongeveer 30 à 40 kinderen met hun families. Deze kinderen worden tijdelijk opgevangen in enkele opvangcentra, waar een mengeling van alleenstaande minderjarigen en wezen wonen. Deze centra worden onder andere beheerd door het Belgische en Duitse Rode Kruis, en staan onder toezicht van het Rwandese Rode Kruis. Opvang van kinderen anders dan terugkerende kindsoldaten en straatkinderen wordt vooral door kerken, en een enkele particulier gedaan. Zij zorgen voor onderdak, voedsel en scholing. Het opsporen van familie, hereniging met familie en pleegzorg worden geregeld door *Save the Children*, het Internationale Rode Kruis (ICRC) en de Amerikaanse ngo *International Rescue Committee* (IRC). UNICEF financiert dergelijke activiteiten. Kinderen van 16 jaar en ouder, die niet meer in aanmerking komen voor pleegzorg, en gehandicapte kinderen, die vaak niet gewild zijn door pleegfamilies, worden ook wel ondergebracht in weeshuizen. Alle opvanghuizen, zowel weeshuizen als tijdelijke opvang voor alleenstaande minderjarigen (wier ouders wellicht nog leven) zijn in principe vol. Volgens het Rode Kruis is er in geval van nood vaak wel korte-termijn-opvang mogelijk. De situatie in de opvanghuizen is relatief goed. Veel kinderen verkiezen daar te blijven boven het terugkeren naar familie.

Gebrek aan bescherming is het grootste gevaar dat het kindgezin bedreigt. In veel gevallen worden de kinderen door burens of familie uit hun ouderlijk huis gezet. Ook AIDS-wezen worden uit hun huis gezet zodra de ouders zijn gestorven.²⁰⁵ Weliswaar bepaalt de wet dat de kinderen het huis mogen erven, maar in de praktijk kunnen de kinderen naleving niet afdwingen. Meisjes, die in driekwart van de kindgezinnen de leiding nemen, worden door burens vaak uitgebuit als werkkraft. De overheid laat wezen gratis toe tot de lagere school. Dan moet de wees wel kunnen aantonen dat hij/zij wees is, hetgeen onmogelijk is in gevallen waarbij een ouder wordt vermist.

4.3 Activiteiten van internationale organisaties

Het ICRC is in Rwanda betrokken bij micro-projecten gericht op de armste weduwen en kinderen. Verder werkt de organisatie aan hereniging van kinderen met hun families, en staat zij kinderen bij die alleenstaand terugkeren naar Rwanda vanuit het buitenland.²⁰⁶ Ook UNICEF houdt zich bezig met de hereniging van minderjarigen met familie, maar richt zich alleen op risicogroepen, zoals voormalige kindsoldaten.²⁰⁷

²⁰⁵ UN/ECOSOC/CHR, *Report on the situation of human rights in Rwanda* (2000)

²⁰⁶ Deense Immigratiedienst, *Fact finding mission til Rwanda* (maart 2002), § 107 (295)

²⁰⁷ IRIN, *Rwanda: Interview with UNICEF representative Theophane Nikyema* (10 juni 2002)

UNHCR is van mening dat terugkeer van afgewezen asielzoekers uit Rwanda zeer zorgvuldig benaderd moet worden, zeker wanneer het de terugkeer van personen uit Noordwest- en Zuidwest-Rwanda betreft, vanwege sporadische invallen door Rwandese rebellen vanuit de DR Congo in die gebieden. UNHCR beveelt aan dat bij terugkeer rekening wordt gehouden met de specifieke achtergrond van de individuele uitgeprocedeerde asielzoeker, zoals regio van herkomst, opleidingsniveau, leeftijd, geslacht, gezondheid et cetera, om vast te kunnen stellen of verblijf op basis van humanitaire gronden mogelijk is in het land waar de asielaanvraag is ingediend.

4.4 Beleid andere Europese landen

De belangrijkste ontvangende landen van Rwandese asielzoekers in Europa zijn het Verenigd Koninkrijk, België en Frankrijk.

Het Verenigd Koninkrijk kent geen onderscheid in categorieën asielzoekers uit Rwanda. Het land stuurt tot op heden geen uitgeprocedeerde asielzoekers terug naar Rwanda in verband met de voortdurende onveiligheid in dat land. Dit beleid wordt echter heroverwogen, en zou in de nabije toekomst kunnen worden opgeheven.

Het Belgische asielrecht kent geen verblijfstitel op basis van categoriale bescherming. Wel worden enkele categorieën asielzoekers onderscheiden die een verhoogd risico op vervolging lopen. Dit zijn Hutu - met name intellectuelen -, Tutsi overlevenden van de genocide - op wie door de 'oude' Tutsi vluchtelingen, die zichzelf als de bevrijders van Rwanda zien, wordt neergekeken -, en politieke tegenstanders - in de meest brede zin - van de huidige regering. Personen uit deze groepen komen eerder in aanmerking voor een vluchtelingenstatus. Uitgeprocedeerde Rwandezen zijn verwijderbaar. Er is bekend dat drie jonge volwassenen van Tutsi afkomst, die begin 2001 zijn teruggekeerd naar Rwanda, bij aankomst zijn gedetineerd. Verdere informatie over deze zaak is niet beschikbaar.

Frankrijk ondervindt technische problemen bij het uitzetten van afgewezen asielzoekers uit Rwanda, aangezien de Rwandese autoriteiten niet meewerken bij het verstrekken van reisdocumenten.

De andere Europese landen ontvangen per jaar niet meer dan enkele tot enkele tientallen Rwandese asielverzoeken. Italië is ruimhartig in het afgeven van asielstatussen, en geeft geen hoge prioriteit aan terugkeer van uitgeprocedeerde Rwandese asielzoekers. Noorwegen kent nog een verbod op terugkeer, maar dit zal in de nabije toekomst worden opgeheven. In Denemarken is in de

verslagperiode de categoriale bescherming voor Rwandese asielzoekers opgeheven. Sindsdien zijn reeds asielverzoeken in eerste instantie afgewezen, maar over terugkeer is nog niets bekend.

In Duitsland komen Hutu, die in kringen van ballingen politiek actief zijn, en wier ouders reeds politiek actief waren, of die voor het Habyarimana-regime hebben gewerkt, in aanmerking voor asiel. Duitsland zond in de verslagperiode één uitgeprocedeerde asielzoeker terug naar Rwanda. Zweden kent geen categorieën asielzoekers die voor asiel in aanmerking komen, alle verzoeken worden individueel getoetst op voorwaarden voor terugkeer. Zwitserland acht terugkeer naar Rwanda verantwoord.

4.5 Samenvatting

Er is nog steeds een kleine vluchtelingenstroom gaande vanuit Rwanda. Deze beweegt zich voornamelijk in de richting van Tanzania en Uganda. Vluchtelingen die terugkeren naar Rwanda worden eerst tijdelijk ondergebracht in doorgangskampen, waarna hun hervestiging aan eigen initiatief wordt overgelaten. Terugkerende Rwandese rebellen uit de DR Congo worden na het doorgangskamp ook nog ondergebracht in een solidariteitskamp.

Personen die na langdurig verblijf in het buitenland via het vliegveld in Kigali terugkeren, worden ondervraagd naar de reden van hun afwezigheid.

Minderjarigen zijn civielrechtelijk meerderjarig vanaf de leeftijd van 21 jaar. Er is geen eenduidige leeftijd waarop minderjarigen door de bevolking als zelfstandig worden beschouwd.

Terugkerende minderjarigen uit het buitenland worden tijdelijk opgevangen in opvangcentra, totdat hun familie is opgespoord, of totdat zij kunnen worden ondergebracht in pleeggezinnen. De kwaliteit van de opvang in de centra is relatief goed, maar de capaciteit is beperkt, en er is slechts korte-termijn-opvang beschikbaar.

UNHCR faciliteert vrijwillige terugkeer naar Rwanda, en is van mening dat terugkeer van uitgeprocedeerde asielzoekers uit Noordwest- en Zuidwest-Rwanda zeer zorgvuldig benaderd moet worden.

De belangrijkste ontvangende landen van Rwandese asielzoekers in Europa zijn het Verenigd Koninkrijk, Frankrijk en België. Het Verenigd Koninkrijk stuurt vooralsnog geen uitgeprocedeerde asielzoekers terug naar Rwanda, Frankrijk ondervindt technische problemen bij het uitzetten van uitgeprocedeerde Rwandese asielzoekers. In België worden enkele categorieën asielzoekers aangewezen die eerder in aanmerking komen voor een vluchtelingenstatus. Uitgeprocedeerde Rwandezers zijn verwijderbaar.

5 Samenvatting

In 2003 zal de in 1994 na de genocide afgesproken en in 1995 bevestigde transitieperiode tot een einde komen. In de aanloop naar dit moment verstevigde in de verslagperiode de interim-regering haar greep op de samenleving. Met name journalisten, mensenrechtenactivisten en oppositie-politici moesten het daarbij ontgelden. Zo ondervonden (vermeende) sympathisanten van de door de voormalige president van Rwanda Bizimungu opgerichte partij PDR-*Ubuyanja* problemen met de autoriteiten. Meer in het algemeen kan gesteld worden, dat iedereen die zich opstelt op een wijze die de regering niet welgevallig is, problemen kan ondervinden met de regering. Deze problemen kunnen de vorm aannemen van intimidatie en valse beschuldigingen van genocide, corruptie, of lidmaatschap van het leger van de koning of PDR-*Ubuyanja*, en kunnen leiden tot willekeurige gevangenneming en detentie. In zeldzame gevallen zal men het slachtoffer kunnen worden van verdwijning of moord.

De regering wijst formeel iedere verwijzing naar etniciteit af. Door haar beleid benadrukt de regering echter zelf etniciteit. De regering wordt in toenemende mate gedomineerd door een deel van een etnische minderheid, namelijk uit Uganda teruggekeerde Tutsi vluchtelingen. Kritiek op de regering wordt door de overheid geïnterpreteerd als het creëren van etnische onrust.

Het rechtssysteem in Rwanda is zwaar overbelast door een voortdurend gebrek aan rechters en advocaten enerzijds, en overvolle gevangenissen met verdachten van de genocide van 1994 anderzijds. In de verslagperiode ging het grote project van start om aangepaste traditionele tribunalen, *gacaca* genaamd, de rechtspraak te laten verzorgen in de minder ernstige genocide-zaken. Op deze manier kan het klassieke rechtssysteem ontlast worden om meer ruimte te creëren voor de behandeling van de zwaardere genocide-zaken en andere rechtspraak. Punten van zorg bij de *gacaca*-rechtspraak zijn de gebrekkige opleiding van de 255.000 *gacaca*-rechters, het feit dat een verdachte zich niet mag laten vertegenwoordigen door een advocaat, en de afnemende betrokkenheid van de bevolking bij sommige *gacaca*. Dit laatste zou verklaard kunnen worden door het feit dat de *gacaca* zich slechts zullen uitspreken over genocide-zaken, en geen mandaat hebben om uitspraken te doen over mensenrechtenschendingen door leden van het RPF en RPA ten tijde van en na de opmars naar Kigali in 1994.

Behalve de grote aantallen genocide-verdachten die zich in de gevangenissen bevinden, zijn nog velen op vrije voeten. Het overgrote deel van hen bevindt zich in de DR Congo. Een eerste groep van 200 Rwandese Hutu ex-strijders keerde vrijwillig terug naar Rwanda vanuit de DR Congo.

Na het Memorandum of Understanding van Pretoria van 30 juli 2002 heeft het Rwandese leger zijn troepen grotendeels teruggetrokken uit Oost-Congo. Deze terugtrekking heeft geleid tot plaatselijke instabiliteit en gewelddadigheden in het oosten van de DR Congo. Vooralnog is geen bedreiging gemeld van de veiligheid van Rwanda zelf.

Vluchtelingen die vanuit de buurlanden terugkeren naar Rwanda worden korte tijd opgevangen in doorgangskampen, van waaruit zij hun eigen hervestiging kunnen regelen. Terugkerende voormalige Rwandese rebellen worden echter na het doorgangskamp eerst in solidariteitskampen geplaatst, alwaar zij een ideologische training ontvangen. Personen die na lange afwezigheid uit Rwanda aankomen op het vliegveld van Kigali, worden pas tot Rwanda toegelaten na ondervraging naar de reden van de lange afwezigheid.

Terugkerende minderjarigen worden in opvangcentra opgevangen door internationale organisaties, die zorgdragen voor hun hereniging met familie, of hen in pleeggezinnen plaatsen. Er zijn enkele weeshuizen die worden geleid door kerken of particulieren, maar het overgrote deel van de alleenstaande kinderen zorgt op één of andere wijze voor zichzelf.

De kwaliteit van de opvang in de opvanghuizen is relatief goed, maar de capaciteit is beperkt, en er is slechts korte-termijn-opvang beschikbaar.

BIJLAGE 1 Literatuurlijst

Boeken en naslagwerken

Africa South of the Sahara 2002

Hilhorst, D. en M. van Leeuwen, *Villagisation in Rwanda* (Wageningen, 1999)

Imbleau, M. en W.A. Schabas, *Introduction au droit rwandais* (1998)

International Institute for Strategic Studies, *Military Balance 2001-2002* (Londen 2002)

Prendergast, John, and Davod Smock, United States Institute of Peace, *Postgenocidal Reconstruction: Building Peace in Rwanda and Burundi* (Washington, 1999)

Prunier, G., *The Rwanda crisis 1959-1994, history of a genocide* (Londen, 1995)

Rapporten

African Rights, *Rwanda: death, despair and defiance* (Londen, herziene versie 1995)

African Rights, *Rwanda, the Insurgency in the Northwest* (z.j.)

Amnesty International, *Rwanda, the troubled course of justice* (Londen, 2000)

Amnesty International, *Democratic Republic of Congo. Rwandese-controlled east: Devastating human toll* (Londen, juni 2001)

Deense Immigratiedienst, *Fact-finding mission til Rwanda* (maart 2002)

Economist Intelligence Unit, *Rwanda Country Profile 2001* (Londen, 2001)

Economist Intelligence Unit, *Rwanda Country Reports February 2002 en May 2002* (Londen, 2002)

Het Grote Merengebied; een regionaal perspectief, verslag van een missie van leden van de Tweede Kamer en kerkelijke organisaties naar het Grote Merengebied in Afrika (augustus 1999)

Human Rights Watch, *Leave none to tell the story. Genocide in Rwanda*, (New York, 1999)

Human Rights Watch, *Letter sent to US Ambassador John Negroponte, President of the UN Security Council* (9 augustus 2002)

Human Rights Watch, *Rwanda: The search for security and human rights abuses* (New York, april 2000)

Human Rights Watch, *Rwanda World Report for 1999. Human Rights Developments* (New York, februari 2000)

Human Rights Watch, *Shattered lives, Sexual violence during the Rwandan genocide and its aftermath* (1996)

Human Rights Watch, *Uprooting the Rural Poor in Rwanda* (New York, mei 2001)

Human Rights Watch, *War crimes in Kisangani: the response of Rwandan-backed rebels to the May 2002 mutiny* (augustus 2002)

International Crisis Group (ICG), *Five years after the genocide in Rwanda, Justice in question*, (1999)

International Crisis Group (ICG), *Tribunal Penal International pour le Rwanda: l'Urgence de Juger* (7 juni 2001)

International Crisis Group (ICG), *Consensual democracy* (9 oktober 2001)

Ligue des Droits de la Personne dans la Région des Grands Lacs (LDGL), *Grands Lacs: Entre la violence, impunité et la misère Années 2000-2001* (mei 2002)

Liprodhor, *Le Verdict*, nr 38-39 (mei-juni 2002)

Penal Reform International (PRI), *Rapid appraisal of the living conditions and priority needs of female detainees and infants in Rwandan prisons* (concept 21 juni 2002)

US Department of State, *Human Rights Report for Rwanda-2001* (maart 2002)

VN documenten

UN/ECOSOC/CHR, *Report on the situation of human rights in Rwanda* (2000)

UN/ECOSOC/CHR, *Situation des Droits de l'Homme au Rwanda* (Genève, 21 maart 2001)

UN/ECOSOC/CHR, *Allocution de M. Moussalli, Representant Special pour le Rwanda* (Genève, 29 maart 2001)

UN/ECOSOC/CHR, *Summary record of the 15th meeting. Statement by the Minister for Human Rights of the Democratic Republic of the Congo* (8 april 2002)

UN/ECOSOC/CHR, *Report to the economic and social council on the 58th session of the commission. Situation of human Rights in the Democratic Republic of the Congo* (19 april 2002)

UN/GA/CHR, *Situation of Human Rights in Rwanda* (1999)

UN/PCNICC/2002/2, *Report of the Preparatory Commission for the International Criminal Court* (23 juli 2002)

UN/SG/SM/7263 AFR/196

UN/S/2002/621, *Eleventh report of the Secretary-General on the United Nations Organisation Mission in the Democratic Republic of the Congo* (5 juni 2002)

UN/S/2002/286, 287, 292, 317, 335, 341, 364, 420, 422, 488, 513, 537, 540, 545, 551, 549, 553, 556, 648, 735, 755, 842, 847, 874, 914, 941, 945, *Correspondentie over de situatie in de DR Congo tussen Rwanda en de DR Congo, en over de relatie tussen Rwanda en het ICTR* (2002)

UN/S/PRST/2002/19 (5 juni 2002)

UN/S/PRST/2002/22 (23 juli 2002)

UN/S/RES/1399 (19 maart 2002)

UN/S/RES/1411 (17 mei 2002)

UN/S/RES/1417 (14 juni 2002)

Tijdschriftartikelen

‘En attendant le verdict’ *Jeune Afrique*, nr 2099 (3-9 april 2001)

Kuperman, A. J., ‘Rwanda in Retrospect’ *Foreign Affairs*, Volume 79 No. 1, p. 98-100

Mascini, F., ‘Rwandese ambtenaren verdienen niet genoeg om te eten’, *Internationale Samenwerking* (november 2000)

Sarkin, J., ‘The necessity and challenges of establishing a Truth and Reconciliation Commission in Rwanda’ *Human Rights Quarterly*, vol. 21, no. 3 (augustus 1999)

Persberichten

Amnesty International

ANP

AP

IRIN-CEA

Reuters

Human Rights Watch

Kamervragen

Antwoord op kamervragen van parlementslid Farah Karimi van 12 juni 2002 (2 juli 2002)

BIJLAGE 2 Politieke partijen

De politieke partijen die vertegenwoordigd zijn in het parlement (anno 2002) zijn:

afkorting	naam	zetels
FPR	Front Patriotique Rwandais	13
MDR	Mouvement Démocratique Républicain	13
PSD	Parti Social Démocrate	13
PL	Parti Libéral	13
PDC	Parti Démocrate Centraliste (vroeger stond de C voor Chrétien)	6
PDI	Parti pour la Démocratie Islamique	2
PSR	Parti Socialiste Rwandais	1
UDPR	Union Démocratique du Peuple Rwandais	3
SOF	Vrouwen	2
CNJ	Jongeren	2
AN	Armée Nationale	6
Totaal		74

(Het nationale leger (RDF) is geen politieke partij maar wel vertegenwoordigd in het parlement. Ook de jongeren- en vrouwenvertegenwoordigers zijn niet gelieerd aan specifieke politieke partijen.)

Een beschrijving van de maatschappelijke groepering of stroming waarmee elke partij verbonden is, is nauwelijks te geven. De leden van het parlement zijn niet verkozen en partijprogramma's bestaan niet. Partijgebonden nationale verkiezingen zijn niet vóór 2003 te verwachten.

Enig inzicht geeft de geschiedenis van de politieke partijen:

- in de koloniale periode werden, vanaf 1950, in het kader van beperkte democratische hervormingen, partijen opgericht. Eén van de partijen was de *Mouvement Démocratique Républicain-PARMEHUTU* (MDR-P), die een etnische (Hutu) basis had en zich verzette tegen de koloniale overheersing. In 1969 was dit de enige nog bestaande partij in Rwanda;
- in 1976 verbood president Habyarimana, die in 1973 door een militaire staatsgreep aan de macht was gekomen, de MDR-P en richtte de *Mouvement*

Révolutionnaire National pour le Développement (MRND) op, vanaf dat moment de enige politieke partij die alle Rwandezen zou verenigen;

- in het begin van de jaren 1990 werd onder druk van de oorlog met het RPF en van de internationale gemeenschap het éénpartijstelsel afgeschaft. De MRND herdoopte zich tot de MRNDD (waarbij de toegevoegde D voor *Démocratique* stond) en er werden meerdere partijen opgericht, waaronder: een vernieuwde MDR, gelieerd aan de vroegere president Kayibanda; de *Parti Social Démocrate* (PSD), opgericht door een groep Hutu intellectuelen uit Zuid-Rwanda; de *Parti Libéral* (PL), opgericht door Tutsi intellectuelen en gericht tegen het in 1990 heersende bewind; de *Coalition pour la Défense de la République* (CDR), een extremistische tegen Tutsi gerichte partij die ontstond uit de MRND, in reactie op het isolement waarin men zich door het meerpartijensysteem gedrongen voelde;
- na het sluiten van de Arusha-akkoorden ontwikkelden zich in de MDR, PL en PSD de zogenaamde *Power-facties*. Deze radicale facties verzetten zich tegen de Arusha-akkoorden, en zouden na de dood van Habyarimana het genocide-regime vormen;
- na de genocide werd een forum van politieke partijen opgericht. In dit forum werd afgesproken dat gedurende de transitieperiode (sinds 1999 verlengd tot 2003) geen politieke activiteiten ontplooid mogen worden;
- sinds 1994 zijn vroegere 'Hutu partijen', zoals de MDR en de PSD, eerder 'Tutsi partijen' geworden. MRND en CDR bestaan niet meer;
- in mei 2001 richtte voormalig president Bizimungu een politieke partij op, genaamd PDR-*Ubuyanja*. De partij werd onmiddellijk verboden onder verwijzing na de afspraak van het forum van politieke partijen, zolang de nieuwe grondwet nog in voorbereiding is.

BIJLAGE 3 Bestuurlijke indeling Rwanda

De officiële bestuurlijke indeling van Rwanda kent vier niveaus onder het nationale niveau, namelijk (te beginnen met het meest lokale niveau): de *cellule*, de *secteur*, het district en de provincie.²⁰⁸

De *cellule* is de laagste administratieve eenheid, die uit circa 50 families bestaat. Alle bewoners van de *cellule* boven de achttien jaar vormen de ‘raad van de *cellule*’. Uit hun midden is in maart 1999 een uitvoerend comité gekozen. Voornaamste functie van dit comité is het bemiddelen in kleine conflicten, en het doorgeven van informatie van en naar de hogere bestuurlijke lagen. Hoewel zij geen deel uitmaken van de officiële bestuursstructuur, bestaan binnen een *cellule* vaak meerdere *nyumbakumi*, ‘eenheden van tien huizen’. Elke eenheid heeft een hoofd, dat het aanspreekpunt is van de *nyumbakumi*.

Rwanda heeft 9.169 *secteurs*, die ieder uit gemiddeld 5 *cellules* bestaan. Aan het hoofd staat het, in maart 1999 indirect gekozen, uitvoerend comité van de *secteur*, dat verantwoordelijk is voor het lokale bestuur en de uitvoering van kleine werken.

In december 2000 is een nieuwe administratieve structuur opgezet. Hierbij is het aantal districten (voorheen *communes*) teruggebracht van 154 naar 105, elk met een inwoneraantal van tussen de 50.000 en 75.000, gemiddeld 20 *secteurs*.²⁰⁹ Aan het hoofd van de district staat het democratisch gekozen *comité exécutif* (uitvoerend comité), voorgezeten door een burgemeester. Voorheen werd de burgemeester aangewezen door de regering, maar sinds de verkiezingen van maart 2001 wordt deze ook gekozen. Het district heeft een zeer beperkte administratieve en financiële autonomie.

Rwanda heeft 12 provincies, die ieder bestaan uit gemiddeld 8 districten. Elk van de 12 provincies van Rwanda (voorheen *préfecture*) heeft aan het hoofd een door de regering benoemde prefect (*préfet*). In de toekomst zullen de provinciale leiders gekozen gaan worden, maar een datum voor de verkiezingen is nog niet gezet. Wel zullen zij plaatsvinden vóór de nationale verkiezingen, die voor 2003 gepland staan. De provincie is met name belast met coördinatie en supervisie.

²⁰⁸

Het *imidugudu*-beleid heeft geen invloed op deze bestuurlijke indeling; het geeft alleen aan waar binnen een *cellule* gebouwd mag worden, en waar niet.

²⁰⁹

UN/ECOSOC/CHR, *Situation des Droits de l'Homme au Rwanda*, (Genève, 21-3-2001), p. 10

BIJLAGE 4 Kaart van Rwanda

BIJLAGE 5 Hutu - Tutsi